

Затверджено
Наказ Вищого навчального закладу
Укоопспілки «Полтавський
університет економіки і торгівлі»
18 квітня 2019 року № 88-Н
Форма № П - 4.04

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД УКООПСІЛКИ
«ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ»**
Інститут економіки, управління та інформаційних технологій
Форма навчання заочна
Кафедра фінансів та банківської справи

Допускається до захисту
Завідувач кафедри _____ В.В. Карцева
(підпис)
«___» _____ 2020 р.

ДИПЛОМНА РОБОТА

на тему:

**ФІНАНСИ ДОМОГОСПОДАРСТВ ЗА СУЧАСНИХ УМОВ РОЗВИТКУ
РИНКОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ**

зі спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та страхування»
освітньої програми «Фінанси і кредит»
ступеня магістра

Виконавець роботи Детюк Єлизавета Олександрівна

(підпис, дата)

Науковий керівник д.е.н., доцент Гудзь Тетяна Павлівна

(підпис, дата)

Рецензент Галінська Тетяна Станіславівна

Полтава 2020

ЗМІСТ

	С.
ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ФІНАНСІВ ДОМОГОСПОДАРСТВ.....	6
1.1 Сутність фінансів домогосподарств та їх місце у фінансовій системі держави.....	6
1.2 Функції фінансів домогосподарств та їх характеристика.....	14
1.3 Фінансова поведінка домогосподарств в ринкових умовах господарювання.....	20
Висновки за розділом 1.....	29
РОЗДІЛ 2 СУЧАСНИЙ СТАН ФІНАНСІВ ДОМОГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ.....	32
2.1 Аналіз динаміки та структури доходів українських домогосподарств.....	32
2.2 Аналіз сукупних витрат домогосподарств в Україні.....	45
2.3 Аналіз взаємовпливу доходів домогосподарств та їх фінансової поведінки за сучасних умов в Україні.....	57
Висновки за розділом 2.....	76
РОЗДІЛ 3 РОЗВИТОК ФІНАНСІВ ДОМОГОСПОДАРСТВ ЗА РИНКОВИХ УМОВ В УКРАЇНІ.....	79
3.1 Економетричне дослідження впливу факторів розвитку фінансів домогосподарств в Україні.....	79
3.2 Підвищення добробуту населення України як основного індикатора розвитку фінансів домогосподарств.....	88
Висновки за розділом 3.....	98
ВИСНОВКИ.....	100
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ.....	106
ДОДАТКИ.....	118

ВСТУП

Фінанси домогосподарств відіграють важливу роль у фінансовій системі будь-якої країни світу. Що більш розвинена країна – то чіткіше прослідковується їх значення, перш за все за рахунок участі у формуванні бюджетів різних рівнів. Також домогосподарства забезпечують економічну систему вільним коштами за рахунок накопичення заощаджень на рахунках в банках, пенсійних рахунках, участі в інвестиційних фондах. Домогосподарства створюють продукцію, беруть участь у формуванні попиту на неї – тобто впливають на основні сфери економіки. Таким чином, з огляду на глобалізаційний характер розвитку економічних систем більшості країн, а також з урахуванням того, що фінанси домогосподарств є одним з основних факторів, що зумовлюють економічне зростання країни, дослідження зазначеної проблематики набуває особливого значення в сучасних умовах.

Проблематика сутності та особливостей фінансів домогосподарств, а також їх місця у фінансовому просторі набуває дедалі більшого значення, з огляду на що стала предметом досліджень таких зарубіжних науковців: А. Сміта, Г. Беккера, Дж. М. Кейнса, Ф. Модільяні, І. Фішера, М. Фрідмана, Т. Шульца та інших.

Участь домогосподарства у фінансових відносинах спровокувала необхідність дослідження місця та ролі даного суб'єкта у складі фінансової системи, що знайшло безпосереднє відображення у напрацюваннях С. Белозьорова [1], В. Глухова [12], Т. Кізими [38], С. В. Мочерного [55], Б. М. Сабанті [72], М. І. Савлука [73], В. С. Свірського [74], В. М. Федосова [87], С. І. Юрія [93] та ін.

Водночас невирішеними складовими проблеми залишаються відсутність єдиного підходу до розуміння сутності фінансів домогосподарств

та їхня роль у забезпеченні попиту та пропозиції на ринку інвестицій, що формується в Україні.

Метою дослідження дипломної роботи є визначення сутності фінансів домогосподарств, джерел і структури їх фінансових ресурсів, а також обґрунтування шляхів підвищення матеріального добробуту населення.

Досягнення, поставленої в дипломній роботі, мети передбачається шляхом послідовного вирішення завдань дослідження:

- визначити сутнісні характеристики фінансів домогосподарств та їх місце у фінансовій системі держави;
- охарактеризувати фінансову поведінку домогосподарств в сучасних ринкових умовах;
- проаналізувати доходи та витрати українських домогосподарств як основних складових категорії «фінанси домогосподарств»;
- дослідити взаємозв'язок фінансової поведінки та матеріального добробуту вітчизняних домогосподарств;
- провести економіко-математичне дослідження впливу факторів на розвиток фінансів домогосподарств в Україні;
- обґрунтувати шляхи зміцнення матеріального добробуту вітчизняних домогосподарств.

Об'єктом дослідження є сучасний стан фінансів домогосподарств в Україні. Предметом дослідження виступають теоретичні та практичні засади функціонування фінансів домогосподарств на сучасному етапі розвитку ринкових відносин в Україні, а також науковий пошук шляхів зміцнення матеріального добробуту населення.

Для вирішення завдань дослідження використані наступні методи та підходи: діалектичний підхід – для комплексного науково-практичного дослідження сучасних проблем розвитку фінансів домогосподарств України; аналізу і синтезу – для з'ясування місця фінансів домогосподарств у фінансовій системі держави; аналіз тенденцій – для аналітичного огляду

статистичних даних щодо доходів і витрат вітчизняних домогосподарств; порівняння – для зіставлення показників за 2014-2018рр.; аналіз коефіцієнтів – при оцінці рівня добробуту та рівня бідності вітчизняних домогосподарств; економетрична модель – для аналізу екзогенних та ендогенних факторів розвитку фінансів домогосподарств на сучасному етапі їх функціонування; графічний метод – для наочного зображення викладених положень.

Інформаційну основу написання дипломної роботи склали: праці вчених, які досліджували питання формування фінансів домогосподарств та напрямки їх використання; офіційні дані Державної служби статистики України щодо доходів, витрат та заощаджень вітчизняних домогосподарств; офіційні статистичні дані щодо діяльності фінансових посередників, оприлюднені на сайтах Національного банку України, Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку.

РОЗДІЛ 1

СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ФІНАНСІВ ДОМОГОСПОДАРСТВ

1.1 Сутність фінансів домогосподарств та їх місце у фінансовій системі держави

Формулюючи концептуальні підходи до трактування фінансів домогосподарств, виокремимо сучасне бачення сутності фінансів домогосподарств. Потрібно зазначити, що в науковій літературі з фінансів не існує єдиного погляду на сутність фінансів домогосподарств, їх самостійного функціонування як сфери фінансової системи держави.

Наукову думку щодо фінансів можна класифікувати взявши за основу ставлення дослідників до форми функціонування фінансів. Так, фінанси з утворенням та використанням фондів грошових коштів пов'язують А. Архіпов, О. Василик та ін. [4, с. 305]. На противагу прибічникам фондової концепції, В. Опарін вважає «обмеження фінансів виключно процесами формування і використання фондів грошових коштів відірваним від реалій фінансової справи», а формування та використання фондів – «лише однією із форм прояву фінансів» [59, с. 50]. С. В. Каламбет тлумачить фінанси як «діяльність суб'єктів, пов'язану з формуванням, розподілом та використанням фінансових ресурсів з метою вирішення поставлених задач» [33, с. 59].

Розгляд фінансів як сукупності відносин теж має варіації тлумачень. Так, А. Дробозіна, А. Архіпов визначають фінанси як економічні відносини. А. И. Балабанов та И. Т. Балабанов, В. Опарін наголошують на розгляді фінансів як сукупності грошових відносин [59].

На думку Л. Гордієнко, під фінансами домогосподарств необхідно розуміти сукупність механізмів створення та використання фондів фінансових ресурсів, що спрямовуються для задоволення потреби домогосподарства в цілому та особистих потреб його членів [13, с. 57].

Фінанси домогосподарств за С. Мочерним є грошовими ресурсами, що формуються у громадян країни з доходів, отриманих від трудової діяльності та індивідуальної діяльності, і спрямовуються на відтворення робочої сили і примноження їх власності [54, с. 504].

За визначенням колективу авторів на чолі з С. Юрієм, фінанси домогосподарств – сукупність економічних відносин, що виникають при утворенні, розподілі та використанні грошових доходів, заощаджень і грошових фондів громадян та їх сімей з метою задоволення особистих потреб громадян [92, с. 3].

Лондар С. Л. та Терещенко О. В. вважають, що фінанси домогосподарств – це регульовані у визначеному правовому полі за допомогою спеціальних методів, прийомів та інструментарію потоки коштів через мікрорівневу систему грошових фондів, які забезпечують функціонування і розвиток людей як фізичних осіб, їх економічну діяльність з метою придбання житла, підтримання здоров'я, здобуття освіти, отримання пенсії, забезпечення інших аспектів людської діяльності [50, с. 295].

За визначенням сутності фінансів домогосподарств, поданим у статті Юрія С. І. та Кізими Т. О., фінанси домогосподарств є сукупністю економічних відносин, у які вступають домогосподарства та їх окремі учасники, щодо формування, розподілу й використання фондів грошових коштів [93, с. 4]. Це визначення, на нашу думку, доцільно уточнити лише в частині використання терміна «фінансових ресурсів» замість «фондів грошових коштів». Термін «фінансові ресурси» більш точно передає сутність, оскільки ресурси визнаються активами і мають чітко визначені джерела фінансування. Проте, підтримується точка зору, за якою фінанси домогосподарств як явище відображають внутрішні й зовнішні грошові потоки (тобто рух грошових коштів) домашніх господарств [43, с. 5]. Це підтверджує розуміння фінансів домогосподарств як складової фінансової системи.

На думку Ю. Воробйова, фінанси домогосподарств — це економічна категорія, яка характеризує процес розподілу та перерозподілу частини вартості ВВП країни з метою формування фінансових ресурсів, грошових та негрошових доходів на рівні домогосподарств, забезпечення їх фінансових інтересів, підвищення загального рівня добробуту кожного члена домогосподарства [10, с. 7]. Отже, головне призначення фінансів домогосподарств — це подальший процес розподілу вартості ВВП країни і визначення загальних пропорцій кінцевого споживання та заощадження.

Отже, як впливає з цих визначень, науковці вкладають різний зміст у поняття фінансів домогосподарств, що пов'язано з їх особливостями.

Фінанси домогосподарств функціонують у грошовій формі, тому що грошові доходи у вигляді заробітної плати, пенсій, а також натуральні доходи, оцінюються у національній грошовій одиниці.

Характеризуючи сферу фінансових відносин, варто зауважити, що домашні господарства вступають у зовнішні і внутрішні грошові відносини.

Система зовнішніх грошових потоків домогосподарства включає рух коштів між домогосподарством та іншими домашніми господарствами при формуванні й використанні спільних грошових фондів; між домогосподарством і підприємствами, які є роботодавцями по відношенню до учасників домашніх господарств, щодо розподілу частини виробленого валового внутрішнього продукту в його вартісній формі; між домогосподарством і комерційними банками з приводу залучення домашніми господарствами різноманітних кредитів, їх погашення, а також розміщення тимчасово вільних коштів домогосподарств на банківських рахунках; між домогосподарством і страховими організаціями при формуванні й використанні різного роду страхових фондів; між домогосподарством і державою з приводу формування й використання бюджетних і позабюджетних фондів (рис. 1.1).

Таким чином, уточнену соціально-економічну суть фінансів домашніх господарств можна розглядати як сукупність специфічних економічних

відносин, заснованих на грошових і соціально-психологічних взаємозв'язках, що виникають між домашнім господарством і зовнішнім середовищем, а також усередині домашнього господарства, пов'язаних з формуванням, розподілом і використанням фінансових ресурсів в процесі соціально-економічної діяльності.

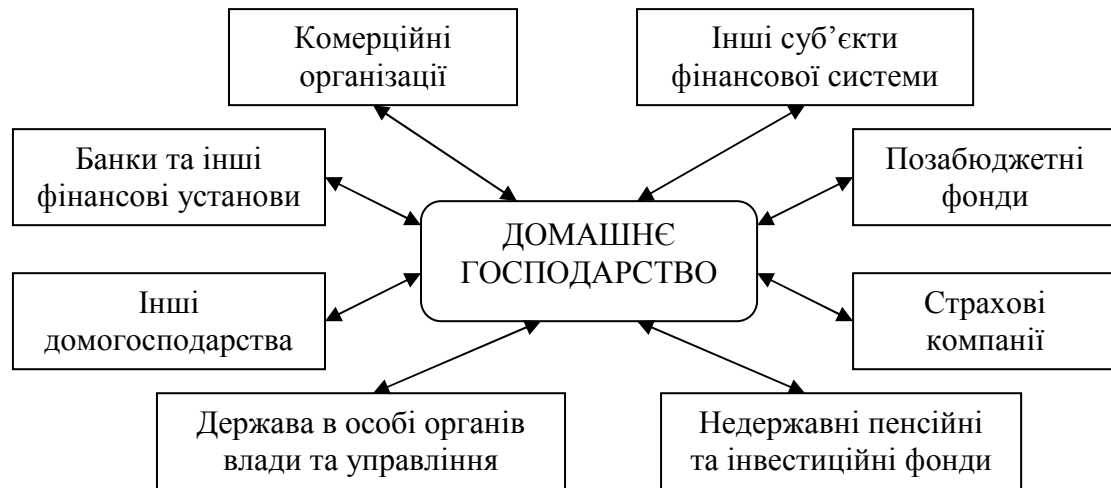

Рисунок 1.1 – Взаємодія домашніх господарств з іншими суб'єктами фінансової системи [56, с.102]

Виступаючи складовою фінансової системи, фінанси домогосподарств через неперервні вхідні та вихідні грошові потоки тісно пов'язана з іншими сферами фінансової системи:

- зі сферою державних фінансів через сплату податків, зборів, різних платежів, а натомість - отримання різних видів трансфертів, заробітної плати для державних службовців і працівників державних підприємств та установ;
- зі сферою недержавних підприємств та організацій – через отримання заробітної плати й сплату вартості товарів та послуг;
- зі сферою страхування – через сплату страхових платежів та отримання страхового відшкодування;
- зі сферою фінансового ринку через отримання кредитів та сплату відсотків за їх користування, розміщення депозитів та інвестування грошових коштів у цінні папери і т. ін.

За змістом фінанси домогосподарств відображають кінцеву мету розподільних і перерозподільних процесів, до яких залучені домашні господарства, – формування й використання фондів коштів. Отже, грошові фонди (в найзагальнішому вигляді – це фонди споживання й нагромадження), які створюються та використовуються членами домашніх господарств у процесі їхньої соціально-економічної діяльності, є матеріальним змістом фінансів домогосподарств. Саме ці фонди є тією специфічною ознакою, яка відрізняє фінанси від інших економічних категорій.

Фінанси домогосподарств за формою – це основні елементи, які характеризують рух грошових фондів домашніх господарств, тобто їхні доходи й витрати (таб.1.1).

Таблиця 1.1 – Формування доходів та витрат домогосподарства [68, с. 142]

Доходи	Витрати
1	2
1. Заробітна плата	1. Споживчі витрати:
2. Прибуток та змішаний дохід від підприємницької діяльності	- продукти харчування - непродовольчі товари та послуги: оплата комунальних послуг
3. Доходи від власності (операційна оренда нерухомості)	- придбання одягу та взуття - предмети домашнього вжитку
4. Соціальні допомоги, пенсії, стипендії	- освіта та підвищення кваліфікації, - охорона здоров'я,
5. Фінансові доходи (проценти на банківські вклади (депозити), дивіденди на прості та привілейовані акції, виплати за облігаціями)	- громадський транспорт, витрати на обслуговування автомобіля, придбання паливно-мастильних матеріалів
6. Відшкодування страхових організацій за договорами страхування; доходи від продажу інвестиційних продуктів	- відпочинок, зв'язок тощо
7. Допомога, що надається на безповоротній основі благодійними організаціями, іншими домогосподарствами	- сплата податків та єдиного соціального внеску до Пенсійного фонду України; - сплата відсотків за кредитом, - інших виплат, пов'язаних з обслуговуванням зобов'язань тощо
8. Виграші у лотереях, рекламних акціях	2. Добровільна діяльність
9. Грошова допомога від родичів-мігрантів	3. Витрати на придбання товарів довготривалого користування, нерухомості, земельної ділянки тощо
10. Спадщина тощо	4. Інвестиції (придбання інвестиційних продуктів)
11. Інші доходи	5. Інші поточні витрати
12. Заощадження	6. Дефіцит ресурсів, що може бути профінансованим залученими ресурсами

Запропонована таблиця дозволяє оцінити наявні ресурси домогосподарств та їхній інвестиційний потенціал. Таким чином, обсяг інвестиційного та фінансового ресурсу домогосподарств впливає на попит та пропозицію ринку інвестицій.

З огляду на складність взаємозв'язків домогосподарств з іншими складовими фінансового простору, є доцільність визначити їх місце у ньому (рис. 1.2).

Отже, фінанси домогосподарств є одними із основних елементів відтворювального циклу і є основними індикаторами соціально-економічного розвитку кожного регіону країни. Також вони формують основу для функціонування окремого індивіда і водночас є основою споживчого попиту, який слугує рушійною силою сталого розвитку економіки, і тому фінанси домогосподарств є базовою і найменшою ланкою фінансової системи країни і відіграють вагомий роль у створенні ВВП країни.

Необхідно зазначити, що фінанси домогосподарств залучають до економічного процесу один з найбільших незадіяних ресурсів держави – фінансові заощадження населення і за рахунок своєї взаємодії з іншими суб'єктами господарювання, опосередковано виконують регулюючу функцію щодо формування доходів та витрат як власних, так і своїх партнерів.

За рахунок такого залучення коштів, домогосподарства на фінансовому ринку, певною мірою, присутні в якості інвестора, який вкладає особисті заощадження. Водночас, через сплату податків, обов'язкових платежів до бюджетів різних рівнів, вони беруть участь у наповненні бюджету, а отже сприяють у ефективному функціонуванні фінансової системи держави. Така участь також знаходить відображення у прямому впливі на фінансову систему через операції заощадження, інвестування, формування доходів, попиту і пропозиції на товари, роботи і послуги, а отже вони беруть участь у бюджетному процесі. Має місце і опосередкований вплив на формування малоліквідних заощаджень - придбання виробів з дорогоцінних металів та каміння, нерухомості, антикваріату, заощадженні коштів без розміщення їх у

фінансово-кредитних установах, споживання коштів соціальних фондів. Домогосподарства також впливають на процес розширеного відтворення, зростання соціально-економічного добробуту, розвитку людського потенціалу.

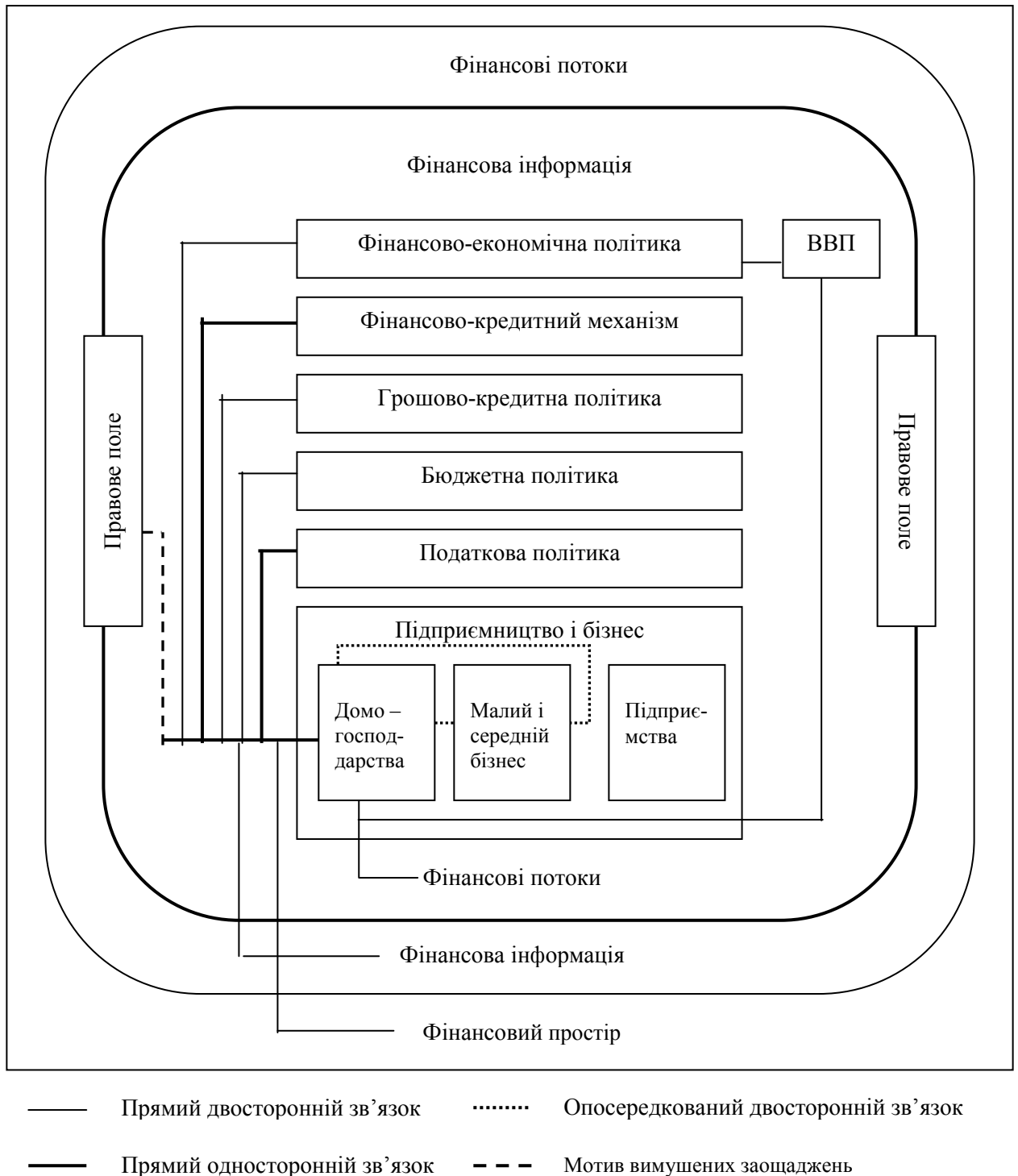

Рисунок 1.2 – Взаємозв'язок фінансів домогосподарств з елементами фінансової системи [88, с. 108]

Необхідно зауважити, що фінанси домогосподарств можуть мати і деструктивний вплив на елементи фінансового простору країни за рахунок того, що вони пов'язані з усіма ланками фінансової системи і можуть в результаті своєї діяльності нести збитки для фінансової системи загалом за такими напрямками: тіньових операцій; участі у корупційних схемах; заощадження коштів поза фінансовою системою, виводячи тим самим частину активів з фінансового ринку; розбалансування фінансового ринку.

Таким чином, для стимулювання розвитку домогосподарств і спрямування їх діяльності на розвиток фінансового простору країни доцільно:

- спрямувати політику НБУ на стабілізацію національної валюти;
- підвищити соціальні стандарти для населення, що призведе до стимулювання економіки країни шляхом формування платоспроможного попиту;
- зменшення диспропорцій в структурі доходів і витрат за рахунок підвищення ролі доходів від трудової діяльності та зменшення значення соціальних трансфертів;
- створення належних умов для надання можливості отримання доходів від власності;
- запровадження прогресивної шкали оподаткування доходів громадян;
- розвиток гарантованих недержавних фондів пенсійного забезпечення і страхування життя та здоров'я;
- впровадження дієвих механізмів детінізації доходів населення;
- сприяння підвищенню фінансової освіченості населення.

Отже, фінанси домогосподарств відіграють важливу роль у суспільному відтворенні, що полягає у забезпеченні фінансовими ресурсами безперервності процесу відтворення робочої сили та створенні підвалин для інвестиційного розвитку національної економіки.

В умовах ринкової економіки члени домашніх господарств постійно ухвалюють рішення щодо управління їхніми фінансовими ресурсами, а саме:

надходженням та використанням грошових коштів за обсягом та часом враховуючи при цьому різні варіанти їх використання та обираючи найбільш оптимальні варіанти на певному етапі життєвого циклу домашнього господарства. Така діяльність домашніх господарств обумовлюється зокрема тим, що надходження та витрати фінансових ресурсів рознесені у часі, існує можливість виникнення ризиків низької ефективності витрачання коштів, а отже низької корисності від прийняття певних фінансових рішень.

Національні особливості країни накладають певний відбиток на ознаки домогосподарств. У сучасних умовах домогосподарства України значною мірою відстають у розвитку від домогосподарств європейських країн, що потребує вирішення, оскільки доведено, що домогосподарства у випадку стимулювання їх розвитку можуть відігравати роль стимулятора соціально-економічного, а також фінансового розвитку країни і в той же час, зважаючи на їх тісний зв'язок з усіма компонентами фінансового простору, мати значний деструктивний вплив на фінансову систему України в цілому. З огляду на це, необхідним є спрямування фінансової політики держави на підвищення ефективності та стимулювання розвитку домогосподарств.

1.2 Функції фінансів домогосподарств та їх характеристика

Соціально-економічна сутність фінансів домогосподарств проявляється через їх функції: розподільчу; ресурсоутворюючу; відтворювальну; регулятивну; інвестиційну; консолідуючу; контрольну. Безперечним лідером в даному аналізі виступає розподільча функція.

Розподільна функція фінансів домогосподарств проявляється в тому, що та частина національного доходу, що припала на долю домашнього господарства в тій чи іншій пропорції розподіляється між усіма його учасниками і забезпечує кожного члена домогосподарства необхідними

фінансовими ресурсами у формі грошових коштів спеціального цільового призначення.

Об'єктом розподілу є дохід, який перебуває у розпорядженні домогосподарства, тобто частина сукупного доходу, яка залишилась в його розпорядженні після сплати обов'язкових платежів. Тому розподільна функція фінансів домогосподарств охоплює первинний розподіл національного доходу і формування первинних доходів домогосподарств.

Белозьоров С. А. вважає, що «в рамках розподільної функції фінансів домашнього господарства та частина національного доходу, яка припала на частку домашнього господарства, в тій або іншій пропорції розподіляється між всіма його учасниками [1, с. 21]».

Мельник А. вважає, що розподільна функція охоплює «первинний розподіл національного доходу і формування первинних доходів домашнього господарства [53, с. 10]». На думку Ворошило В. В. «виконуючи розподільну функцію, фінанси домашніх господарств забезпечують матеріальними ресурсами безперервність процесу відтворення робочої сили - як одного з виробничих чинників» [11, с. 7].

Відтворювальна функція є продовженням попередньої, виконуючи розподільну функцію, фінанси домогосподарств забезпечують безперервність процесу відтворення робочої сили, забезпечуючи кожну людину грошовими коштами, необхідними для підтримання нормального існування. Тобто реалізація цієї функції дозволяє забезпечити життєві потреби через створення реальних умов існування членів домашнього господарства.

Ресурсоутворююча функція фінансів домогосподарств проявляється в тому, що дохід домашнього господарства, як правило, формується за рахунок кількох джерел. Їх структуру, а також склад позикових джерел фінансування життєдіяльності домогосподарство визначає в рамках фінансових рішень, що ним ухвалюються.

Регулююча функція фінансів домогосподарств проявляється через формування збалансованого розвитку домашнього господарства як

економічної одиниці. Економіка домашнього господарства спирається на доволі складний комплекс відносин між його учасниками. Ці відносини зумовлені відмінностями у віці, рисами характеру, способом життя та звичками, різним рівнем потреб та величини доходу. Водночас нормальний розвитку домашнього господарства можливий лише в тому випадку, якщо його учасники знаходять взаєморозуміння при ухваленні фінансових рішень. Узгодження економічних інтересів усіх учасників домашнього господарства забезпечується їх регулюванням. Під регулюванням, у цьому випадку, слід розуміти можливу зміну частини доходу, що перебуває в розпорядженні і припадає на одного члена домогосподарства. Досягається це шляхом перерозподілу фінансових ресурсів. Слід відзначити, що на рівні домашнього господарства регулювання його відбувається в основному, шляхом саморегулювання. Свобода учасників домашнього господарства в цьому процесі не може бути обмежена державою (56, с. 103)

Інвестиційна функція припускає процес вкладення власних фінансових ресурсів з метою збільшення капіталу домогосподарств. Дана функція має величезне значення і для економіки країни, оскільки за допомогою неї відбувається постачання фінансових ресурсів в економіку. Так, Н.С. Безкоровайна висловлює таку думку: «Причому зростанню інвестицій в економіці сприяє не тільки зростання заощаджень домашніх господарств, але і збільшення споживання [2, с. 33]». Для реалізації даної функції необхідне зростання доходів домашніх господарств, який, у свою чергу, збільшить і споживання і заощадження домогосподарств.

Белозьоров С. А. указує на те, що «нерідко інвестиційну функцію домашніх господарств пов'язують тільки з часткою доходів, що капіталізуються, тобто використовуваних для вкладення коштів в різні фінансові інститути і в реальне виробництво [1, с. 19]» і додає «збільшення частки споживання також є чинником, що сприяє зростанню інвестицій в економіці [1, с. 20]». Свого часу на це звернув увагу Дж. Кейнс, який

розробив концепцію ефективного попиту, що складається зі споживчого й інвестиційного компонентів [36, с. 135].

За твердженням Белозьорова С.А. «в рамках консолідуючої функції фінанси домашнього господарства виступають сполучною ланкою фінансової системи, метою функціонування якої є фінансове забезпечення потреб окремих членів домашнього господарства [1, с. 18]».

Контрольна функція фінансів домогосподарств полягає в тому, що контроль за рухом фінансових ресурсів здійснюється у всіх сферах фінансових відносин домогосподарств. Інструментом контролю за фінансами домогосподарств є бюджет домогосподарства, який дозволяє контролювати доходи і витрати домогосподарства, оцінити результати господарської та інвестиційної діяльності.

Контрольну функцію домогосподарств виділяє Дмитрієва Є.А. і вказує на її необхідність у тому, що «маючи на меті підтримку звичайного рівня споживання, домашнє господарство просто не може обійтися без контролю за розподілом отриманого доходу з різних фондів, а також за цільовим використанням коштів цих фондів [20, с. 18]».

За допомогою графічного зображення розкриємо, як відбувається взаємодія функцій фінансів домогосподарства (рис. 1.3).

На першому етапі розподілу, коли за рахунок різноманітних джерел фінансування відбувається формування сукупного доходу домогосподарств в дію вступає ресурсоформуєча функція.

На нашу думку, в цей період починає свою дію регулююча функція. Дана функція домашніх господарств дозволяє регулювати формування доходу (за рахунок яких фінансових джерел і в якому розмірі), а також в подальшому регулює розподіл сформованого сукупного доходу на заощадження і споживання в певних пропорціях.

На цьому її дія не припиняється. Коли пропорції споживання й заощадження визначені, одночасно починають діяти дві функції – забезпечення життєвих потреб та інвестиційна. Разом з ними продовжує

свою дію регулююча функція, яка коректує розподіл усіх або частини грошових коштів на споживання між всіма членами домогосподарства для задоволення їх індивідуальних потреб. В сферу функції забезпечення життєвих потреб потрапляє та частина доходу, яка відводиться на споживання, і реалізація функції полягає в розподілі даної частини доходу так, щоб домогосподарство було забезпечене не тільки матеріальними, але і соціально-культурними благами.

Рисунок 1.3 – Взаємозв'язок функцій фінансів домогосподарства [83, с. 234]

У сфері впливу інвестиційної функції знаходиться та частина доходу, яка відноситься на заощадження і реалізується в нарощуванні капіталу домогосподарства. На даному етапі також відбувається регулювання, коли визначаються пропорції коштів, що спрямовуються в ті чи інші фінансові інструменти.

Роль контрольної функції відображається на всіх етапах ухвалення фінансових рішень і є доповненням до кожної вищенаведеної функції.

Не менш важливу роль відіграє і регулююча функція фінансів домашніх господарств, завдяки якій відбувається збалансований їх розвиток. У той же час, соціальна спрямованість регулювання дозволяє досягти поліпшення добробуту домашнього господарства. Саме соціальна функція фінансів домашніх господарств відрізняє їх від інших сфер фінансової системи. В даному випадку соціальна функція нерозривно пов'язана з регулюючою, що дає можливість виділення такої специфічної функції фінансів домашніх господарств як соціально-регулюючої.

Таким чином, систематизація поглядів різних учених і теоретичне узагальнення дозволили виділити такі основні функції фінансів домашніх господарств: 1) розподільна, за допомогою якої розподіляється ВВП; 2) ресурсоформуюча, що виявляється у формуванні доходу домогосподарства за рахунок різних джерел; 3) соціально-регулююча, така, що дозволяє поліпшити добробут за рахунок соціальної спрямованості регулювання розподілу фінансових коштів, у тому числі і між його членами; 4) інвестиційна, що забезпечує формування капіталу домогосподарства, його розміщення у фінансових інструментах; 5) контрольна, що виявляється в контролі за формуванням і використанні коштів.

Всі функції фінансів домашніх господарств взаємопов'язані і діють одночасно, доповнюючи одна одну. Функції, що виконуються фінансами домогосподарств, визначають їх специфіку як одного із елементів фінансової системи держави.

Специфіка фінансів домогосподарств проявляється в тому, що ця сфера фінансових відносин у найменшому ступені регламентована державою. Домогосподарства самостійно ухвалюють рішення про джерела доходу, про необхідність і метод формування грошових коштів, їх розмір і цільове призначення, час використання. Іншими словами, в сучасних умовах держава

майже не має інструментів прямого (адміністративного) впливу на фінансові рішення домашніх господарств.

Водночас, держава здатна опосередковано впливати на ці відносини, використовуючи різноманітні методи податково-бюджетної (фіскальної) політики. Так, наприклад, доходи домогосподарства утворюються в результаті багаторазового розподілу і перерозподілу вартості ВВП в процесі реалізації фінансових відносин домашнього господарства і держави. Підвищення розміру податкових ставок за податками, що сплачуються фізичними особами, веде до скорочення доходів домогосподарства. Водночас, грошові кошти мобілізовані в такий спосіб через бюджет у сферу охорони здоров'я, освіти, науки, культури, соціального забезпечення, приводять до зростання рівень реальних доходів домогосподарств.

Визначені функції фінансів домогосподарств доводять їх провідну роль у системі суспільного виробництва. Така роль полягає в тому, що фінанси домогосподарства, забезпечуючи безперервність відтворення робочої сили, виступають джерелом фінансових ресурсів, створюють фундамент для поступального розвитку економіки держави. Вони є первинною ланкою фінансової системи, визначають персональне споживання та інвестування в суспільний і корпоративний сектори, створюючи тим самим умови для їх розвитку.

1.3 Фінансова поведінка домогосподарств в ринкових умовах господарювання

В умовах ринкової економіки практично перед кожною людиною або домогосподарством постає проблема управління власними фінансами. Економічна поведінка домогосподарств у сфері споживання фінансових послуг виступає предметом вивчення різних суспільних наук, перш за все

економічної теорії, економічної соціології, психології, частково – теорії фінансів. Основоположником економічної теорії заощаджень, що заклала основу вивчення фінансової поведінки домогосподарств, є Дж. М. Кейнс. Значний внесок у розвиток теорії також внесли роботи Ф. Модільяні, М. Фрідмана, А. Маршалла. Серед вітчизняних дослідників окремих аспектів фінансової поведінки домогосподарств варто виокремити О. Ватаманюка, І. Ломачинську, М. Савлука.

Поведінка домогосподарств являє собою сукупність механізмів взаємодії домогосподарств із рештою суб'єктів ринкової економіки щодо виробництва національного доходу з метою впливу на споживання, заощадження й інвестиції та чинників, що впливають на їхню діяльність. Поведінка домогосподарств є доволі складною для аналізу, оскільки на неї впливає дуже багато чинників, зокрема психологічних, які складно піддаються аналізу.

Розглянемо детальніше критерії, форми та мотиви ощадної поведінки, що систематизовані на рис. 1.4

Варто відмітити той факт, що частка заощаджень у доходах українців є досить низькою. Це може мати кілька пояснень. По-перше, через український низький рівень добробуту більшості домогосподарств, що склався в період соціально-економічних реформ, наявність хронічно незадоволених потреб населення, у тому числі нижчого рівня – у житлі, одязі, продуктах харчування, потребували реалізації, яка і здійснювалась в умовах зростання доходу.

По-друге, доходи, витрати і заощадження можуть зазнавати труднощів методологічного характеру, найбільші з яких – суб'єктивна оцінка і тіньова економіка. Таким чином, не всі заощадження можуть бути враховані представленою офіційною статистикою.

По-третє, позитивна динаміка доходів, посилена доступністю кредитів у національній та іноземній валютах, насичення ринку економічними благами споживчого характеру, бурхливий розвиток маркетингових

комунікацій, а також інформованість громадян щодо рівня та характеру споживання навколишніх економік сприяла зростанню обсягів споживання.

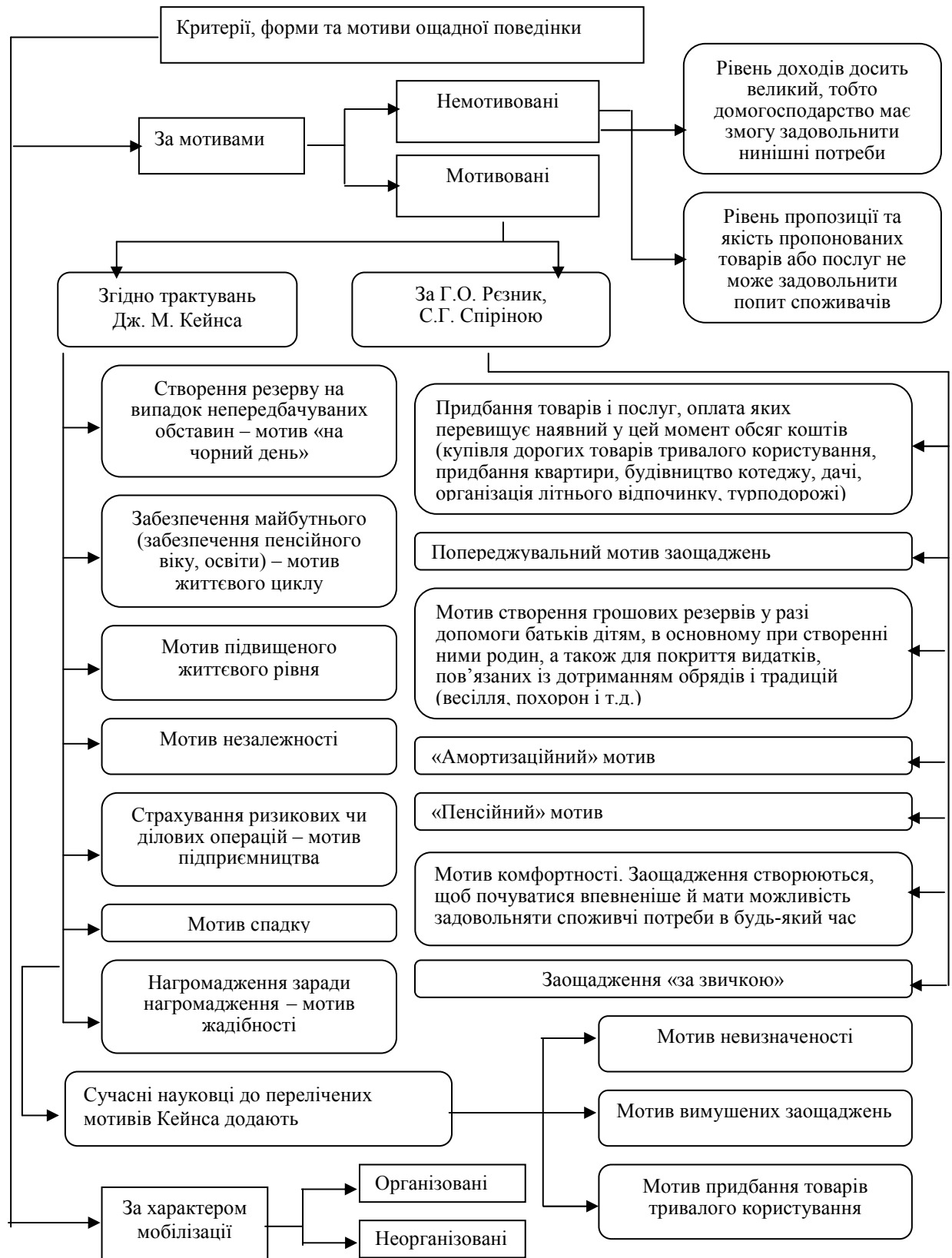

Рисунок 1.4 – Критерії, форми та мотиви ощадної поведінки домогосподарств [23, с. 28]

Четвертою причиною є обмеження ліквідності. Люди діють відповідно до стратегії вирівнювання й у період спаду економіки повинні витратити накопичені раніше заощадження. Однак у 1990–ті роки, коли існуючі в населення заощадження в Ощадбанку СРСР виявилися втраченими, а залучення кредитів (майбутніх заощаджень) було неможливим, домогосподарства змушені були витратити весь одержуваний дохід на споживання. Узагалі, низький рівень доходу не обов'язково є перешкодою для стратегії вирівнювання споживання. Більше того, саме в цьому разі потреба у вирівнюванні навіть вища. Заощадження стають необхідні, оскільки вони виконують роль фінансового буфера у важкі часи, адже саме для таких родин, що балансують на межі бідності, тимчасова втрата доходу або нещасний випадок можуть призвести до безповоротних наслідків. Проте на нинішній день більшість населення змушене витратити на споживання весь поточний дохід.

По-п'яте, вагомою причиною можна також зазначити низький об'єм планування: звиклі до нестабільності люди живуть нинішнім днем, тому не намагаються перенести споживання на майбутнє.

Шостою причиною є те, що для значної частини українців характерний дуже високий коефіцієнт дисконтування майбутніх доходів, тобто при приведенні майбутніх доходів до поточного моменту використовують коефіцієнт набагато більший, ніж ефективні ставки за кредитами, інфляція й навіть темп приросту доходів. Інакше кажучи, для багатьох українців 1 гривня зараз – це 10 гривень завтра.

І нарешті, існує загальна недовіра до інструментів фінансового ринку, які протягом років розвитку ринку зазнавали тих або інших значних ризиків і страх бути ошуканим. Вкладення в матеріальні активи або споживання престижніше, оскільки вважається, що краще витратити на себе, ніж втратити. У цій ситуації рішення про споживання майже автоматично переважає над рішенням про заощадження, а якщо рішення про нагромадження коштів усе таки й приймається, то вибір робиться на користь

тих інструментів, які перебувають під особистим контролем: готівка у формі національної або іноземної валюти. Відносно безпечним вважається також робота з тими банками або фінансовими компаніями, в яких працюють знайомі, готові попередити в разі загрози кризової ситуації або планування вкладень здійснюється тільки на короткі строки: рік, максимум два. Здійснені таким чином заощадження можуть стати джерелом формування інвестиційних ресурсів, а отже, домогосподарство здатне проявляти активну інвестиційну поведінку.

Трансформація заощаджень домашніх господарств в інвестиції передбачає майбутнє зростання доходу за рахунок максимально прибуткового вкладення вільних грошових ресурсів при умові мінімізації інвестиційних ризиків. Саме високі ризики обумовлюють значні обсяги заощаджень населення в готівковій національній та іноземній валюті поза фінансово-кредитною системою як найбільш безпечні в умовах економічних та політичних потрясінь.

Приватні заощадження домогосподарств є одним із найскладніше прогнозованих джерел інвестиційних ресурсів, а при цьому ще й одним із головних дестабілізуючих факторів інвестиційного процесу. В основі цього зосереджено факт, який стверджує, що для процесу трансформації заощаджень домогосподарств в інвестиційні ресурси необхідні певні мотиваційні умови.

Мотивами поведінки домогосподарств при прийнятті рішень у сфері інвестування основний вплив чинить кілька факторів, які є аналогічними мотивам заощаджень [44, с. 29], до яких можна додати можливість отримання додаткового доходу від вкладення в різні категорії активів, основна мета якої знизити втрати від інфляції й спробою збільшити первісні вкладення.

Основними напрямками інвестиційної діяльності домогосподарств є або пряма участь у процесі інвестування, або з використанням фінансових посередників, у число яких включають: банки, інвестиційні фонди, страхові

компанії, недержавні пенсійні фонди й фондові біржі. Більше розвинена фінансова система, що характеризується присутністю на грошовому ринку широкого спектра фінансових інститутів, дає можливість більш ефективно здійснювати процес трансформації заощаджень в інвестиції й направляти їх у ті сфери економічної діяльності, що найбільше того потребують.

Переваги при цьому віддавалися акціям компаній за участі держави, довгостроковим вкладенням, доходам від акцій у формі дивідендів, а не росту вартості активів, стратегіям надійності, а не ризику, самостійному керуванню акціями. Однак існуюча пропозиція на ринку в цей час характеризується прямо протилежним чином: інвестиційна поведінка має короткостроковий ігровий характер. Інструменти фондового ринку використовуються більше в спекулятивних цілях, аніж для довгострокових вкладень.

А оскільки довгострокові вкладення – поки явище нечасте, а рівень довіри до посередників невисокий, то масове інвестування в разі сприятливих трендів на фондовому ринку буде короткостроковим, самостійним і орієнтованим на одержання високої прибутковості. Тут варто пам'ятати, що середня прибутковість, на яку орієнтуються вкладники (інвестори), складається з окремих результатів у періоди росту й падіння курсової вартості, де важливо правильно визначити момент, коли варто купувати й продавати цінні папери. А оскільки домогосподарства не володіють достатньою інформацією в даній сфері, тобто є недосвідченими і в більшості випадків схильні купувати, коли акції коштують дорого, і продавати, коли вони дешевшають, і як результат – невдачі самостійних інвестицій, які й стримуватимуть ріст чисельності інвесторів. Надалі відбудеться або професіоналізація, набуття досвіду і знань, які дозволять не робити поширених помилок, або, що більш імовірно для масового інвестора, передача коштів у довірче управління на більш тривалий час, що дозволить непрофесіоналові в результаті отримати більшу, у порівнянні з банківським відсотком, віддачу [7, с. 75]. Однак для реалізації другого варіанта потрібно,

щоб у людей з'явилася довіра до фінансового ринку як інституту, не підданому маніпулюванню з боку окремих гравців, і збільшився термін планування, а такої тенденції поки що не виявлено.

У цей час в українській економіці так чи інакше сформовано всі основні фінансові інститути. Інвестування коштів за допомогою їх розміщення в різні страхові, пенсійні, інвестиційні й інші фонди надає інвесторам можливість делегувати свої повноваження з управління власними коштами більш досвідченим у професійному плані учасникам фінансового ринку.

Аналіз даних, що стосується розміщення заощаджень, за допомогою різних небанківських фінансових інститутів показує, що останнім часом обсяги інвестованих коштів, які пройшли через такі організації, значно зросли (основну роль посередників в українській економіці продовжують виконувати банківські установи). Але, незважаючи на настільки оптимістичні прогнози, загальна частка всіх небанківських інститутів в інвестиційному процесі залишається незначною.

Відсутність же суттєвої концентрації заощаджень населення у вітчизняних фінансових інституціях, на наш погляд, пов'язано із низкою причин, а саме: відсутністю повноцінного цивілізованого національного фінансового ринку, здатного працювати із дрібним інвестором по усіх сегментах; недостатнім розвитком інституту фінансового посередництва (зокрема, небанківських фінансових установ, спроможних стабільно і ефективно співпрацювати з населенням); обмеженою пропозицією фінансових послуг і відсутністю спеціальних інвестиційних інструментів, призначених для роздрібного інвестора; недовірою до діяльності держави загалом та фінансових посередників зокрема, що пов'язано із негативним досвідом співпраці населення із цими суб'єктами на початковому етапі ринкових реформ; неналежним рівнем фінансової грамотності населення та відсутністю культури інвестування заощаджень у кількох поколіннях населення країни; відсутністю зрозумілої, доступної інформації для основного

потенційного інвестора національної економіки – домашніх господарств; незрілістю інституту фінансового (інвестиційного) консультування фізичних осіб; відсутністю ефективного податкового стимулювання інвестицій громадян; обмеженістю сфери застосування компенсаційних механізмів на фінансовому ринку України загалом та відсутністю ефективної системи державних гарантій збереження заощаджень населення зокрема. До причин описаної інвестиційної поведінки можна також віднести: низький рівень заощаджень в основних груп населення; високий рівень тінізації економіки; слабка інформованість домогосподарств щодо інвестиційних можливостей і негативний досвід [69].

Ще одним видом фінансової поведінки домогосподарств є кредитна поведінка. Під кредитною поведінкою можна розуміти діяльність індивіда або домогосподарства, у процесі якої відбувається запозичення коштів, що припускає їх обов'язкове подальше повернення [81, с. 110].

Нині спостерігаємо зниження активності в споживчому кредитуванні, яке пов'язують із двома факторами. Першою причиною можна вважати зміну політики банків, які нарощували свої активи за рахунок цього виду кредитування. Деякі з фінансових установ, під впливом національного регулятора, були змушені скоротити або зовсім перелаштувати свою лінію споживчого кредитування. Власне, значні кредитні ресурси йшли не в реальний сектор української економіки та стимулювали не зростання пропозиції вітчизняних товарів, а були спрямовані на збільшення кінцевого споживчого попиту на предмети імпорту.

Другою причиною, що знизила приплив бажаючих скористатися споживчим кредитом, є поступове збільшення кількості людей в українському суспільстві, які обережно ставляться до життя в кредит. За аналітичними даними, ця категорія становить 60–65% дорослого населення України [70].

Кредитна поведінка українських домогосподарств неоднорідна: є групи, які охоче беруть гроші в борг для вирішення своїх поточних

матеріальних проблем. Інші, імовірно, хотіли б узяти кредит, але побоюються, що не зможуть повернути його вчасно або вважають діючі процентні ставки занадто високими. Треті принципово ніколи не беруть гроші в борг, а замість цього намагаються вирішувати свої проблеми іншими способами.

Розвиток споживчого кредитування став в останні роки фактором, що ускладнює взагалі фінансову та споживчу поведінку населення, яке частіше відхиляється від традиційних економічних моделей. Завдяки розвитку безлічі доступних видів споживчого кредиту в сучасній економіці споживчі й ощадні дії втратили колишню альтернативність.

Загалом же, можемо стверджувати, що в сучасних умовах української економіки вкрай необхідними є розроблення і впровадження дієвих та ефективних механізмів залучення заощаджень домогосподарств до економічних процесів. Серед найбільш пріоритетних напрямів виокремимо: інституціональний (становлення і стрімкий розвиток, окрім розгалуженої мережі банківських установ, різноманітних небанківських фінансово-кредитних інституцій: кредитних спілок, недержавних пенсійних фондів, інститутів спільного інвестування тощо); інструментальний (розширення переліку фінансових послуг і продуктів, що надаються приватному інвестору, а також продукування нових інвестиційних інструментів, створення належних умов для диверсифікації вкладень домогосподарств); гарантійний (удосконалення чинного законодавства щодо гарантування вкладів фізичних осіб з урахуванням передового зарубіжного досвіду, а також захист і підтримка конкурентних позицій вітчизняних фінансових установ стосовно аналогічних установ-нерезидентів на українському ринку, адже входження у національну фінансову систему іноземних власників та іноземного капіталу ускладнює процес прогнозування та контролю за ефективністю їх функціонування); освітньо-інформаційний (створення належних умов для здобуття громадянами необхідних знань щодо основних тенденцій та

особливостей функціонування фінансового ринку, а також доступних пересічному інвестору джерел отримання необхідної фінансової інформації).

Насамкінець відмітимо, що стійкості ощадно-інвестиційного процесу в Україні сприятиме дотримання низки умов, найважливішими серед яких є: 1) досягнення такого рівня доходів населення, за якого б існувала можливість після задоволення усіх найважливіших потреб здійснювати заощадження з метою інвестування в різні активи і отримувати додаткові доходи; 2) стабільне функціонування фінансових інститутів, здатних акумулювати заощадження домашніх господарств і забезпечити їх збереження, у т.ч. завдяки системі державних гарантій; 3) наявність різноманітних за ступенем дохідності та ризиковості фінансових інструментів, які дають змогу населенню ефективно інвестувати грошові кошти при високій ліквідності вкладень. Відтак вважаємо, що перераховані вище заходи законодавчого, організаційного та освітнього характеру сприятимуть активізації фінансової поведінки домогосподарств і залученню їх до діяльності на фінансовому ринку України. У свою чергу, збільшення кількості роздрібних учасників фінансового ринку та масштабів акумульованих на ньому активів сприятиме поступовому виходу національної економіки із кризового стану.

Висновки за розділом 1

Дослідження сутнісного змісту фінансів домогосподарств дозволяє зробити наступні висновки. Фінанси домогосподарств – це економічні відносини з формування і використання грошових коштів з метою забезпечення матеріальних і соціальних умов життя членів господарства та їх відтворення.

Фінанси домогосподарств у сучасних умовах активно розвиваються. У той же час, вони мають вплив на всі компоненти фінансового простору країни та беруть активну участь у формуванні ВВП. Національні особливості

країни накладають певний відбиток на ознаки домогосподарств. У сучасних умовах домогосподарства України значною мірою відстають у розвитку від домогосподарств європейських країн, що потребує вирішення, оскільки доведено, що домогосподарства у випадку стимулювання їх розвитку можуть відігравати роль стимулятора соціально-економічного, а також фінансового розвитку країни і в той же час, зважаючи на їх тісний зв'язок з усіма компонентами фінансового простору, мати значний деструктивний вплив на фінансову систему України в цілому. З огляду на це, необхідним є спрямування фінансової політики держави на підвищення ефективності та стимулювання розвитку домогосподарств.

Наведені аргументи на користь виділення у складі фінансової системи держави фінансів домогосподарств, на наш погляд, є доволі переконливими та дають змогу обґрунтувати необхідність включення у сферу фінансових відносин домашніх господарств як важливих суб'єктів економічної діяльності. Домашні господарства відіграють активну роль у всіх соціально-економічних процесах, що відбуваються в Україні, й надалі ця роль, вважаємо, зростатиме, адже сучасне домогосподарство є підґрунтям економічного добробуту будь-якої держави.

Соціально-економічна сутність фінансів домогосподарств проявляється через їх функції: ресурсоутворюючу; розподільчу; відтворювальну; регулятивну; інвестиційну; консолідуючу; контрольну.

Саме функції фінансів домогосподарств визначають ту їх специфіку, яка властива тільки їм як самостійному елементу фінансової системи. І, як елемент цієї системи, певним чином впливає на процес суспільного відтворення. Оскільки за рахунок трудових, інвестиційних ресурсів відбувається безперервний відтворювальний процес і зростання розвитку національної економіки.

Різні мотиви фінансової поведінки сприяли формуванню певних інституціональних характеристик фінансової поведінки: ощадної, інвестиційної та кредитної. Первісною ланкою фінансових дій домогосподарств є створення заощаджень, але частка заощаджень у доходах українців є досить низькою, що, передусім, пояснюється низьким рівнем

доходів населення. Аналіз використання заощаджень в інвестиційному процесі показав: домогосподарства нерідко допускаються інвестиційних помилок, що пояснюється складністю планування інвестиційної діяльності. При цьому основну роль посередників в українській економіці продовжують виконувати банківські установи. Спираючись на проведені дослідження, слід зазначити, що фінансова поведінка домогосподарств є складним економічним, соціальним явищем у суспільстві взагалі, й окремо в економіці. Її формування та структура залежать від багатьох чинників, а результат (тобто фінансові дії) однозначно впливають на формування попиту на фінансові активи та розвиток ринку фінансових послуг.

Дослідження мотивів, цілей, стратегій і моделей фінансової поведінки є надзвичайно важливим в сучасних умовах, адже саме на основі такого аналізу, а також вивчення схильності населення до споживання і заощаджень можна прогнозувати певні вектори та тенденції фінансової поведінки населення у найближчі роки, що у свою чергу, слугуватиме підґрунтям для моделювання основних параметрів економічного розвитку України у середньо- та довгостроковій перспективі.

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНИЙ СТАН ФІНАНСІВ ДОМОГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ

2.1 Аналіз динаміки та структури доходів українських домогосподарств

Показники доходів населення посідають центральне місце в системі визначення та оцінки рівня життя людей. Доходи населення виступають не лише основним джерелом забезпечення матеріальних і нематеріальних потреб для розвитку особистості та оптимальним інструментом для вимірювання добробуту суспільства, а також головним джерелом формування купівельної спроможності.

Джерелами формування грошових доходів домогосподарств виступають доходи, які представляють собою частину національного доходу країни, адже домогосподарство є безпосереднім учасником суспільного виробництва, зокрема через постачання на ринок факторів виробництва, що дає змогу даному суб'єкту приймати участь у розподілі та перерозподілі національного доходу і претендувати на певну його частку. Це обумовлено правом власності на той чи інший ресурс, від так, відносини власності багато в чому визначають пропорції розподілу та частку доходу на яку може претендувати кожен учасник.

Розподіл національного доходу країни дає змогу отримувати доходи, в залежності від внеску у його створення, тобто фактично домогосподарство отримує платню за використання у суспільному виробництві ресурсів, що йому належать.

Реалізація учасниками домогосподарства своєї здатності до праці та набуття ними статусу «найманого працівника» визначає можливість отримання доходу у формі заробітної платні, відтак, заробітна плата – це складова доходів домогосподарства, яка являє собою певну суму грошових коштів, що їх отримує індивід за реалізацію такого належного йому ресурсу як «робоча сила».

Конкретні економічні категорії та кількісні показники доходів населення як складової сукупного фінансового потенціалу країни треба розглядати з точки зору здатності виконувати на певному, заданому державою рівні (через прожитковий мінімум і мінімальну заробітну плату), властиві домогосподарствам функції та роль в економіці незалежно від впливу зовнішніх і внутрішніх сил, або як якісну інтегральну характеристику спроможності домогосподарств виконувати свої функції та забезпечувати цілеспрямований розвиток шляхом трансформації ресурсів, витримуючи вплив факторів зовнішнього та внутрішнього середовища.

Таблиця 2.1 – Динаміка валового внутрішнього продукту на душу населення в Україні протягом 2014-2018рр. [25]

Показник	2 014р.	2 015р.	2 016р.	2 017р.	2 018р.
Номінальний ВВП, млн. грн.	1566728	1979458	2383182	2982920	3558706
Темп приросту номінального ВВП, %	7,68	26,34	20,40	25,17	19,30
Індекс інфляції	1,249	1,433	1,124	1,137	1,098
Реальний ВВП, млн. грн.	1254386	1381339	2120269	2623500	3241080
Темп приросту реального ВВП, %	-13,35	10,12	53,49	23,73	23,54
Номінальний ВВП на душу населення, грн.	36495,9	46210,2	55853,5	70224,3	84192,0
Темп приросту номінального ВВП (в грн.) на душу населення, %	13,9	26,62	20,87	25,73	19,69
Номінальний ВВП на одну особу, дол. США	2314,5	2115,4	2185,9	2640,3	2947,9
Темп приросту номінального ВВП (в дол. США) на душу населення, %	-42,2	-8,60	3,33	20,79	11,65
Реальний ВВП на душу населення, грн.	29220,1	32247,2	49691,7	61762,8	72947,3
Темп приросту реального ВВП на душу населення, %	-8,31	10,36	54,10	24,29	18,11

Розрахунок валового внутрішнього продукту на душу населення відображає рівень економічного розвитку держави, характеризуючи обсяг товарів та послуг, що припадають на одну людину. Аналіз статистичних даних, представлених в таблиці 2.1 дозволяє зробити висновок про те, що загальний рівень благополуччя населення в Україні протягом 2014-2018рр. поліпшився проти 2014 року, але у 2018р. знову відбулося зменшення ВВП на душу населення. Показники номінального обсягу ВВП хоча і демонструють зростання, втім не можуть бути об'єктивними економічними індикаторами добробуту домогосподарств. Загострення інфляційних та

девальваційних процесів у 2014-2015рр. знецінили українську гривню настільки, що ВВП на душу населення, виражений в доларах США, зменшився майже вдвічі, і досяг 2115,4 доларів США – рівня найбідніших країн Африки. За версією британської суспільної організації Legatum Institute Україна за підсумками 2016р., втративши сім позицій від минулорічного рівня зайняла 70-те місце в рейтингу благополуччя країн світу [64, с. 3].

Оплата праці є однією з найважливіших макроекономічних категорій, яка характеризує участь працівників у розподілі ВВП, визначає рівень добробуту населення. Аналіз основних показників оплати праці на національному рівні дає змогу виявити найбільш загальні тенденції та проблеми в системі організації оплати праці. Вітчизняні дослідники виявили низку проблем, пов'язаних з оплатою праці на всіх рівнях економіки.

Однією з найбільш гострих проблем є така: через систему оплати праці розподіляється мала частка валового внутрішнього продукту, що зумовлює низький рівень вартості національної робочої сили (табл. 2.2).

Таблиця 2.2 – Показники стану оплати праці на макроекономічному рівні за період 2014–2018 рр. [25]

Показники	2014р.	2015р.	2016р.	2017р.	2018р.
ВВП у розрахунку на одного зайнятого, індекс-дефлятор, %	100,1	99,7	99,9	99,2	103,5
Питома вага оплати праці найманих працівників у ВВП, %	46,3	39,1	36,6	40,5	42,9
Частка заробітної плати у доходах населення,%	40,5	40,0	43,8	45,6	47,4

Частка заробітної плати у структурі ВВП є низькою і має тенденцію до зниження за досліджуваний період: у 2014 р. становила 46,3%, а в 2016 р. зменшилася до 36,6%. Негативним є те, що вона повільно зменшується, суттєве падіння почалося з 2014 року внаслідок початку збройного конфлікту в нашій країні (за період 2014–2016 років зменшилась на 9,7%). У 2017-2018рр. відмічаємо підвищення частки до 42,9%, проте порівняно з розвиненими країнами світу частка оплати праці у ВВП є нижчою. У зарубіжних країнах вона складає від 50 до 70% ВВП, що свідчить про значно

вищу вартість робочої сили і більшу роль трудових доходів у сукупних доходах населення [5, с. 29].

Нормальною вважається ситуація, коли основна маса працездатного населення, проявляючи економічну активність, сама забезпечує собі достойний рівень життя. Відповідно, чим більше переважання заробітної плати над соціальними трансфертами в структурі сукупного доходу населення, тим сприятливіша соціально-економічна ситуація в країні. В Україні спостерігається протилежна ситуація, що свідчить про недостатній рівень стимулювання доходів через підвищення рівня оплати праці. Це відповідно зменшує можливості населення до споживання товарів і послуг, що могло б стати каталізатором подальшої економічної активності виробників та мультиплікатором зростання ВВП.

Розглядаючи ресурси населення з точки зору формування сукупного фінансового потенціалу країни, проаналізуємо системні характеристики доходів населення. Матеріальний рівень достатку того чи іншого домогосподарства визначається рівнем доходу та є основою забезпечення гідних умов життєдіяльності та високого рівня життя населення.

Основними джерелами фінансових ресурсів домогосподарств є заробітна плата разом з різними нарахуваннями та доплатами, доходи від здійснення підприємницької діяльності, доходи від власності, грошові накопичення у фінансово-кредитній сфері, доходи у формі соціальних та страхових виплат.

В умовах економічної кризи зміни, які виникли в структурному зрушенні економіки, привели до необхідності активізування домогосподарствами своєї діяльності в пошуках нових джерел фінансових ресурсів, для формування особистого бюджету, для підвищення, а в деяких випадках і для утримання відповідного рівня добробуту.

Аналіз доходів населення України за 2014-2018 рр. свідчить про їх загальне зростання проти 2014р. (табл. 2.3). Так, за аналізований період

номінальні доходи домогосподарств України стабільно зросли на 212,3% [65].

Таблиця 2.3 – Динаміка доходів населення України за 2014-2018рр., млн. грн. [70]

Період \ Доходи	Доходи населення, усього	Заробітна плата	Прибуток, змішаний дохід	Доходи від власності	Соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти
2014р.	1516768	615022	254307	85114	562325
2015р.	1772016	709590	323506	80035	655885
2016р.	2051331	898326	378213	75452	699340
2017р.	2652082	1209097	477854	78673	886458
2018р.	3219518	1526020	565178	82623	1045697
Темпи зростання доходів, %					
2 014р.	99,17	97,05	105,58	107,44	97,70
2 015р.	116,83	115,38	127,21	94,03	116,64
2 016р.	115,76	126,60	116,91	94,27	106,63
2 017р.	129,29	134,59	126,35	104,27	126,76
2 018р.	121,40	126,21	118,27	105,02	117,96
2018р до 2014р.	212,26	248,12	222,24	97,07	185,96

Велике значення у формуванні доходів має заробітна плата, яка зросла у 2,48 рази. Втім, темп приросту змішаного доходу теж має високі показники (122,2%), це означає, що цей вид доходів зріс більше ніж вдвічі за 2014-2018рр. Водночас соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти у 2014 році уповільнили інтенсивність приросту (-2,3%), але у 2017-2018рр. темпи приросту становили 26,76-17,96% і майже зрівнялися з приростом змішаного доходу. Зростання соціальної допомоги та інших поточних трансфертів за аналізований період майже вдвічі (186%) свідчить про значне зростання комунальних тарифів, збідніння більшості домогосподарств, нівелювання росту таких видів доходів як заробітна плата і дохід від підприємницької діяльності. В порівнянні з іншими видами доходів найменшими темпами зростали доходи від власності, а їх приріст за 2014-2018рр. взагалі склав – 2,93%.

Розглядаючи структуру доходів населення за 2014–2018 рр. (табл. 2.4), можемо побачити, що найбільшу питому вагу в сукупному доході населення мають заробітна плата, соціальні допомоги та інші поточні трансферти.

Таблиця 2.4 – Структура доходів населення України за 2014-2018рр., %

Період	Доходи населення, усього	Заробітна плата	Прибуток, змішаний дохід	Доходи від власності одержані	Соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти
2014р.	100	40,55	16,77	5,61	37,07
2015р.	100	40,04	18,26	4,52	37,01
2016р.	100	43,79	18,44	3,68	34,09
2017р.	100	45,59	18,02	2,97	33,42
2018р.	100	47,40	17,55	2,57	32,48

Джерело: Складено за даними [70]

З табл. 2.4 видно, що в 2016 – 2018 рр. спостерігається чітка тенденція збільшення питомої ваги заробітної плати із 43,79% до 47,40%. За цей же період дещо зменшується питома вага соціальних допомог та інших поточних трансфертів з 37,07% у 2014 р. до 32,48% у 2018 р. При цьому якщо заробітна плата збільшувалась на 3-2 пункти, то питома вага соціальної допомоги зменшувалась на 1-2 пункти. У 2018 р. спостерігається зростання питомої ваги заробітної плати до 47,4% порівняно із 40,04% у 2015 р., що є найвищим показником протягом досліджуваного періоду.

Варто проведений аналіз доповнити співвідношенням сум доходів отриманих у вигляді заробітної плати та соціальної допомоги і інших поточних трансфертів (виплачених з бюджетних ресурсів) (рис. 2.1).

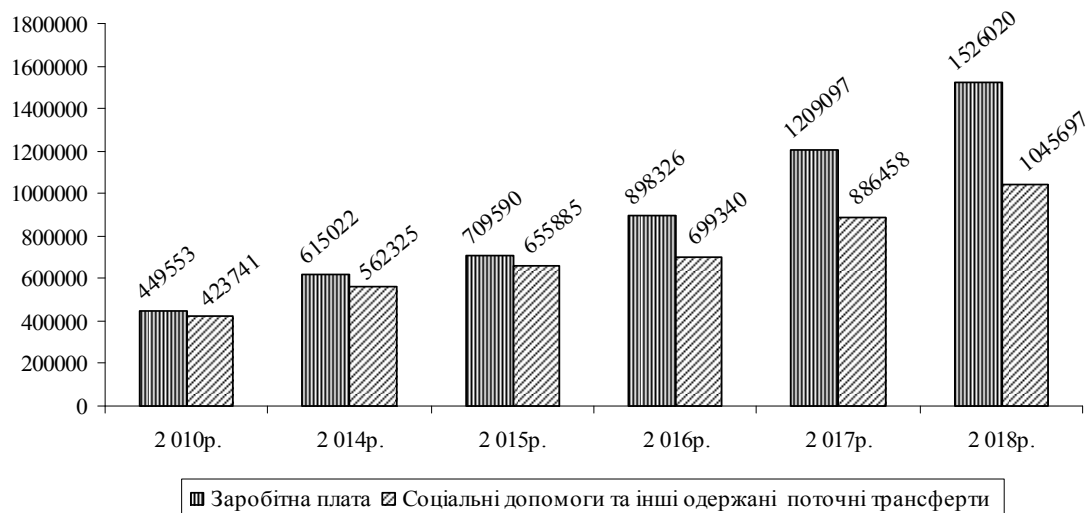

Рисунок 2.1 – Співвідношення заробітної плати та соціальних виплат за 2010–2018 рр., млн. грн.

Джерело: Складено за даними [70]

Показники рис. 2.1 засвідчують, що на кожен гривню заробітної плати у 2010 р. припадало майже 0,94 грн., що були видані у вигляді соціальної допомоги та інших поточних трансфертів. В наступні періоди відбувалося зменшення цього показника. А у 2018 р. на кожен гривню заробітної плати припадало майже 0,69 грн., виплачених у вигляді соціальної допомоги та інших поточних трансфертів. Отже, тиск соціальних виплат на Державний бюджет залишається досить значним (соціальні видатки в цілому занадто великі для країни з таким рівнем економічного розвитку), але не є ефективним. За даними ПРООН, майже 20% працюючих, 32,6% сімей з дітьми та майже 24,5% всього населення України є бідними [90].

При вивченні споживчої поведінки вітчизняних домогосподарств за сучасних умов помітно зростає вагомість підприємницького доходу. Розвиток малого підприємництва та сімейного бізнесу є однією з головних переваг ринкових умов господарювання та характерною ознакою ринкових відносин. У структурі сукупних ресурсів домогосподарств, поданій у табл. 2.3, частка прибутку та змішаного доходу на початку аналізованого періоду становила 16,77%, а в 2015-2017рр. частка зростає до 18,0%. Проте в 2018 році за умов зростаючих темпів нарощування сум прибутку та змішаного доходу (222,24% в порівнянні з 2014р.) спостерігаємо зменшення частки доходів від підприємницької діяльності до 17,55%, що свідчить про невикористання потенціалу всіх можливостей ринкових умов господарювання вітчизняними домогосподарствами.

Із переходом на ринкові засади функціонування економіки та здобуттям Україною незалежності, однією зі складових частин якої є існування приватної власності, вітчизняні домогосподарства отримали змогу доповнити джерела своїх грошових доходів за рахунок доходів від власності, що виявляються у вигляді відсотків, дивідендів та ренти. Проте спостерігаємо зниження ролі доходів від власності з 5,61% у 2014р. до 2,57% у 2018р.

В контексті підвищення ролі заробітної плати в доходах населення доцільно провести порівняння темпів зміни номінальної та реальної заробітної плати в Україні за 2010–2018 рр., що представлено на рисунку 2.2.

Саме цей показник, на нашу думку, є важливим індикатором стану рівня життя населення. І тут особлива увага надається не номінальній (нарахованій та виплаченій працівникові суми грошей, яка відповідає витраченій ним праці за певний період часу), а реальній – яка характеризує купівельну спроможність номінальної зарплати (вона визначає кількість товарів і послуг, яку працівник зможе придбати за зароблену суму грошей).

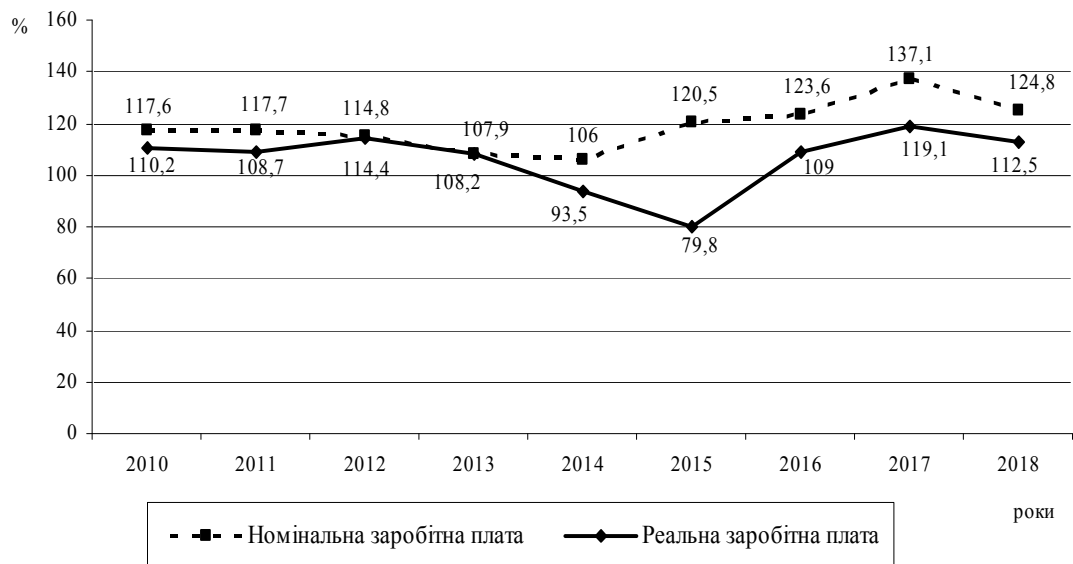

Рисунок 2.2– Темпи зростання номінальної та реальної заробітної плати впродовж 2010-2018 рр.[70]

Як бачимо з рисунку, протягом 2010–2018рр. темпи росту номінальної заробітної плати загалом випереджали темпи зростання реальної. Зниження реальної заробітної плати населення України розпочалося із 2014р. Особливо висока інфляція була у 2015р., коли вона сягнула 143,3% за рік. Через економічну кризу та підвищення рівня інфляції на фоні зростання номінальної заробітної плати у 2015 році на 20,5%, відбувалося різке зниження реальної заробітної плати за цей рік на 20,2%. У 2016 році за рахунок поступового відновлення економіки та стабілізації

інфляції досягнуто зростання реальної заробітної плати на 9,0%, тоді як номінальна зросла на 23,6%. Це доводить істотну роль економічної стабільності у забезпеченні зміцнення добробуту домогосподарств.

Щорічні обстеження домогосподарств дають повнішу інформацію про джерела фінансових ресурсів. У табл. 2.5 наведено дані щодо рівня і джерел щомісячних доходів домогосподарств у середньому по Україні.

Найвагомішими джерелами грошових доходів населення була й залишається заробітна плата й соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти. Водночас слід відмітити, зниження ролі підприємницького доходу та доходів від продажу сільськогосподарської продукції у 2017р. порівняно із 2014-2015рр.

Таблиця 2.5 – Структура сукупних ресурсів домогосподарств України за 2014–2018рр. [70]

Вид доходів	2014р.	2015р.	2016р.	2017р.	2018р.
Сукупні ресурси в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.	4563,3	5231,7	6238,8	8165,2	9904,1
Структура сукупних ресурсів домогосподарств	відсотків				
Грошові доходи	91,2	89,4	86,0	87,5	89,9
- оплата праці	48,8	47,2	46,7	52,4	54,5
- доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	5,2	5,5	5,2	4,4	6,0
- доходи від продажу сільськогосподарської продукції	3,2	3,4	2,9	3,0	2,5
- пенсії, стипендії, соціальні допомоги, надані готівкою	27,0	25,2	23,1	20,2	19,9
- грошова допомога від родичів, інших осіб та інші грошові доходи	7,0	8,1	8,1	7,5	7,0
Вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель	4,6	5,1	4,8	4,0	3,8
Пільги та субсидії безготівкові на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії, палива	0,4	1,3	4,7	4,7	2,8
Пільги безготівкові на оплату товарів та послуг з охорони здоров'я, туристичних послуг, путівок на бази відпочинку тощо, на оплату послуг транспорту, зв'язку	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4
Інші надходження	3,4	3,8	4,1	3,4	3,1

Враховуючи, що за умов ринкової економіки, більшість доходів надходить у розпорядження домогосподарств у грошовому вигляді, негативною можна вважати тенденцію зменшення частки грошових доходів.

Так, економічна криза, що поглибилась з 2014р., мала вплив і на структуру джерел доходів домогосподарств, зокрема за результатами дослідження. відбулось зменшення частки грошових доходів з 91,2% у 2014 р. до 89,9% у 2018р. Проте слід відмітити, що завдяки збільшенню більше ніж у двічі мінімальної заробітної плати (з 1378 грн. на початок 2016року до 4173 грн. з 01.01.2019 року) [25] структура доходів населення почала змінюватись. Так, питома вага оплати праці за досліджуваний період зросла з 48,8% у 2014 році до 54,5% в 2018 році, відповідно за той самий період зменшилась частка пенсій, стипендій, соціальних допомог з 27,0% до 19,9%.

Проте, соціальні виплати населенню, що займають значну частку, збільшують витратну частину бюджету держави, що в свою чергу впливає на необхідність збільшення доходної бази, а відтак має вплив на всіх господарюючих суб'єктів, в тому числі – на домогосподарства. Отже, можна зробити висновок, що збільшення соціальної допомоги населенню не повинно носити постійний характер, а має бути лише як складова підтримки в періоди кризових процесів, що орієнтована на подальше залучення членів домогосподарства саме до отримання доходів від факторів виробництва.

Частка доходів від підприємницької діяльності незначна 5,2%– 6,0 %, а від власності – близько 2,5 % [70], що свідчить про нерозвинутість в Україні малого підприємництва та відсутність у основної маси населення ділових активів. Особисте підсобне господарство забезпечує надходження в натуральному та вартісному вигляді близько 7 % загальних доходів. Майже така сама частка надходить у формі допомоги від родичів. До сукупних ресурсів належать також доходи від продажу майна й використання заощаджень і позикових коштів, однак їхня частка є невеликою (2–2,5 %) [70]. В цілому за період 2014-2018рр. сукупні ресурси в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство зросли більше ніж у 2 рази.

Попри зростання доходів домогосподарств, вони залишаються низькими порівняно з іншими європейськими країнами. Це зумовлено тим, що вартість робочої сили в Україні, яка відображається в розмірі оплати

праці, є найнижчою в Європі. На початок 1990-х років ця частка в собівартості продукції становила в середньому близько 33%, хоча в розвинутих країнах у той самий період дорівнювала 40–45% (нині у високотехнологічних галузях – до 60 %) [33, с.110]. В Україні частка витрат на оплату праці у структурі загальних витрат підприємств на випуск продукції дуже мала, у 2017 р. у середньому по економіці вона становила 13,1 % (соціальних відрахувань, пов'язаних із робочою силою, – 2,7 %). У промисловості ці показники, відповідно, дорівнювали 10,0 і 2,1 %, у сільському господарстві – 8,3 і 1,8 % [30, с.13].

Визначені на державному рівні й централізовано встановлені соціальні гарантії та стандарти (мінімальна заробітна плата, прожитковий мінімум, співвідношення між оплатою праці різної складності за тарифною системою) по суті «фіксують» низький рівень оплати праці переважної більшості працюючих за наймом у державному секторі економіки, і водночас є орієнтиром для формування невисокого рівня трудових доходів переважної більшості зайнятих у комерційному секторі.

Одним з індикаторів рівня оплати праці в країні виступає мінімальна заробітна плата, рівень якої в Україні надзвичайно низький. У Законі про Державний бюджет України на 2019 рік закладений розмір погодинної оплати праці на рівні 25,13 грн., що більш ніж у 6 разів менше від його найнижчого рівня у країнах-членах ЄС [67].

Крім того, в порівнянні з Болгарією, що знаходиться на останньому місці в ЄС за розміром мінімальної оплати праці 261 євро, в Україні величина заробітної плати станом на 01.01.2018р. р. була меншою 2,5 рази. В той же час, найбільше співвідношення між мінімальною заробітною платою в Україні та в Люксембурзі (1999 євро) становить 35 разів, тобто до пріоритетних напрямів України слід віднести удосконалення політики підвищення оплати праці.

На рисунку 2.3 представлено мінімальну заробітну плату в Україні та країнах ЄС за січень 2018р.

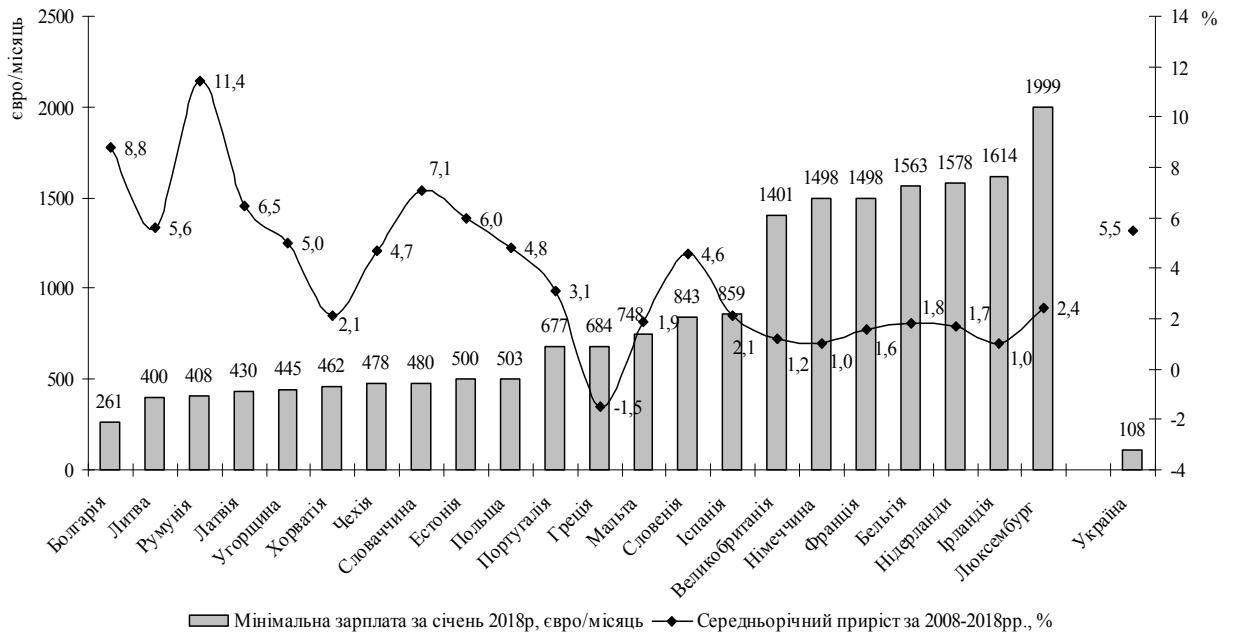

Рисунок 2.3 – Поточний рівень та темпи зміни мінімальної заробітної плати впродовж десятиліття в країнах ЄС та Україні [70, 79]

У цьому контексті необхідно зазначити, що в системі державного регулювання оплати праці мінімальну заробітну плату встановлено наразі в переважній більшості країн Європейського Союзу на основі практики галузевих колективних угод, якими охоплено більшість працюючого населення, при цьому зазвичай її рівень не перевищує 50% від середньої. Важко переоцінити значення державних гарантій оплати праці та практики їх застосування для загального спрямування процесу формування сукупних доходів населення, тим більше за складних соціально-економічних умов, коли частка працівників з найнижчим рівнем оплати праці є значною. Незважаючи на стабільне зростання середньомісячної номінальної заробітної плати українців протягом 2014-2018рр., її розмір перевищує межу бідності тільки двох європейських країн: Болгарії та Румунії. Відносно інших країн Євросоюзу середня заробітна плата в Україні у 7-12 разів є нижчою за граничну межу доходів європейців, за якою констатується бідність населення.

У зв'язку з провідним значенням цих соціальних гарантій для нормального перебігу процесу формування сукупних доходів населення регіонів необхідно наголосити на принципових відмінностях у методології визначення мінімальної заробітної плати в національній економіці та країнах світу. Якщо в Україні в основу її розрахунку покладено прожитковий мінімум на одну працездатну особу, який характеризує рівень задоволення мінімальних споживчих потреб на рівні фізіологічного виживання і тривалий час не переглядається, то в Сполучених Штатах Америки цей стандарт характеризує вартість життя домогосподарства, що складається з двох дорослих людей і двох дітей [27, с. 120]. Це дає змогу врахувати специфіку відтворення людського потенціалу країни, а відтак забезпечити формування доходів з орієнтацією на гідний рівень життя.

Результати аналізу зміни складу та структури доходів населення в Україні показали, що питома вага оплати праці в структурі ВВП України у фактичних цінах має тенденцію до зменшення, але реальний наявний дохід населення після тривалого спаду підвищився у 2016 році, хоча реальний дохід на одну особу практично не змінився. Тобто, незважаючи на зростання номінальних показників доходів, вивчення реальних їх змін свідчить про негативні тенденції до незначного зростання або взагалі зниження доходів населення України протягом останніх трьох років.

Соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти займають значну частку у структурі доходів населення, яка коливається у межах 37-32% та має тенденцію до зменшення. Це свідчить про поступову оптимізацію системи соціальних виплат на шляху реалізації адресної політики соціального захисту населення, адже не завжди соціальні виплати стимулюють населення до економічної активності та зайнятості, а навпаки формулюють психологію утриманців. Також спостерігається тенденція до зменшення частки доходів від власності, вона у загальних доходах залишається надто низькою – 2,6-5,6%, що є свідченням «тінізації» доходів. Прибуток та змішаний дохід характеризуються нестійкою

динамікою, але протягом останніх 5 років їх частка у доходах збільшилася з 16,8% до 18,0%, що свідчить про поступове виведення частини малого та середнього бізнесу із «тіньового» обороту.

Мінімальна заробітна плата не підвищувалася адекватними темпами відповідно до підвищення рівня середньомісячної заробітної плати. В кінцевому підсумку це обмежувало загальні та грошові доходи населення й виступало стримуючим фактором економічного зростання. Але в умовах економічної нестабільності це стало засторогою до подальшої девальвації національної валюти. Стимування зростання заробітної плати та відсутність дієвих стимулів до відновлення економічного зростання призвело за застою національної економіки та зменшення реальних доходів населення.

Можна зробити висновок, що для забезпечення зростання реальних доходів населення важливо забезпечити, перш за все, підвищення реальної заробітної плати до рівня, який дозволить витратити її не тільки на споживання, а й на нагромадження, що дозволить отримати додатковий імпульс до зростання національної економіки; по-друге, здійснювати стимуляційну політику для розвитку малого та середнього бізнесу; по-третє, удосконалити систему соціального захисту, що практично надасть дієву підтримку найбільш вразливим верстам населення.

2.2 Аналіз напрямів витрат домогосподарств в Україні

Сучасна глобалізована світова економіка констатує нарощування темпів споживання у всьому світі. За дослідженнями економістів обсяги споживання різних товарів та послуг із року в рік зростають, тому споживчий сектор економіки значно впливає на національну економіку в цілому. Домогосподарства виступають повноцінними і самостійними учасниками відносин на споживчому ринку України.

За напрямими використання фінансових ресурсів домогосподарств можна оцінити якість життя населення країни. Якщо споживання розглядати як процес придбання та використання придбаних товарів та послуг з метою забезпечення належних умов функціонування членів домогосподарства, то частину доходів населення, спрямовану на споживання, доцільно представити як суму грошових платежів, що їх здійснює домогосподарство за отримані товари та послуги з метою забезпечення належних умов функціонування членів домогосподарства.

Динаміка сукупних споживчих витрат українських домогосподарств є віддзеркаленням економічних та соціальних змін, які відбуваються у суспільстві під впливом різних чинників.

За проведеним аналізом доходів та витрат домогосподарств України за період 2014 – 2018 рр. можна зробити наступні висновки. Сукупні ресурси в середньому на місяць на одне домогосподарство за досліджуваний період зросли на 117,0%. Сукупні витрати в середньому на місяць на одне домогосподарство за досліджуваний період зросли на 105,2%. Темпи зростання загальних ресурсів домогосподарств за досліджуваний період перевищували темпи зростання їх загальних витрат (на 8,4%) (табл. 2.6).

Таблиця 2.6 – Динаміка сукупних витрат домогосподарств України за період 2014-2018 рр.[70]

Показник	2014р.	2015р.	2016р.	2017р.	2018р.	Відхилення даних 2018р. від 2014р., %
Сукупні ресурси в середньому на місяць на одне домогосподарство, грн.	4563,3	5231,7	6238,8	8165,2	9904,1	117,0
Темпи зростання, %	102,1	114,6	119,2	130,9	121,3	19,2
Сукупні витрати в середньому на місяць на одне домогосподарство, грн.	4048,9	4952,0	5720,4	7139,4	8308,6	105,2
Темпи зростання, %	105,6	122,3	115,5	124,8	116,4	10,8

Виключення становили 2014–2015рр., коли сукупні витрати домогосподарств зростали швидше, ніж їх загальні ресурси (інтенсивність нарощувалася – різниця між темпами зростання збільшилася з 3,5% у 2014 р.

до 7,7% у 2015 р.). Якщо така ситуація буде повторюватися і в наступних роках, то це означає, що домогосподарства змушені будуть використовувати свої заощадження попередніх років. (табл. 2.6).

До невтішних висновків приводить і аналіз структурних змін витрат населення за період 2014–2018 рр., результати якого подано в табл. 2.7.

Таблиця 2.7 – Обсяг та структура витрат українських домогосподарств за 2014-2018рр. [70]

Показник	2014р.		2015р.		2016р.		2017р.		2018р.	
	млн. грн.	у %	млн. грн.	у %	млн. грн.	у %	млн. грн.	у %	млн. грн.	у %
Витрати, всього	1516768	100	1772016	100	2051331	100	2652082	100	3219518	100
в тому числі:										
придбання товарів та послуг	1316757	86,8	1568173	88,5	1840262	89,7	2359985	89,0	2870156	89,1
доходи від власності (сплачені)	23495	1,5	18583	1,0	15564	0,8	21561	0,8	30191	0,9
поточні податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти	145736	9,6	154187	8,7	182914	8,9	239898	9,0	302400	9,4
в тому числі:										
- поточні податки на доходи, майно тощо	75446	5,0	104478	5,9	146930	7,2	199979	7,5	248236	7,7
- внески на соціальне страхування	16608	1,1	16383	0,9	1965	0,1	2417	0,1	2907	0,1
- інші поточні трансферти	53682	3,5	33326	1,9	34019	1,7	37502	1,4	51257	1,6
нагромадження нефінансових активів	2912	0,2	-2117	-0,1	-5481	-0,3	-32060	-1,2	-19034	-0,6
приріст фінансових активів	27868	1,8	33190	1,9	18072	0,9	62698	2,4	35805	1,1

З показників табл. 2.7 можна визначити, що витрати на придбання товарів та послуг у 2018 р. зросли до 89,1% у порівнянні з 86,8% у 2014 р. (зростання на 2,3%). Доходи від власності (сплачені) знизилися з 1,5% у 2014р. до 0,9% у 2018 р., поточні податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти відповідно за цей період теж знизилися з 9,6% до 9,4%.

Нагромадження нефінансових активів у 2015-2018рр. має від'ємне значення і в порівнянні з 2014р. зменшилося в 7 разів. Приріст фінансових активів у 2016 році та 2018 році демонструє стрімку тенденцію до зменшення (у 1,8 рази в порівнянні з 2015 роком та у стільки ж в порівнянні з

2017роком), що свідчить про зменшення схильності українців до заощаджень.

Відтак, наведені дані вкотре підтверджують тезу про те, що в сучасних економічних реаліях вітчизняні домогосподарства левову частку своїх витрат спрямовують на споживання, зменшуючи, відповідно, спрямування коштів на інвестування у фінансові та нефінансові активи, які могли б у майбутньому сприяти зростанню доходів населення.

Аналіз динаміки структурних зрушень споживчих витрат домогосподарств України за період 2014–2018рр. свідчить про те, що частка витрат на харчування постійно зменшується (з 51,9% у 2014р. до 47,7% у 2018р.), а витрат на придбання непродовольчих товарів та оплату послуг – коливається залежно від соціально-економічної ситуації в країні та стану платоспроможного попиту населення (табл. 2.8).

Таблиця 2.8 – Структура споживчих витрат українських домогосподарств за 2014–2018рр.[70]

Витрати	2014р.	2015р.	2016р.	2017р.	2018р.	Відносна зміна 2018р.до 2014р.,%
1	2	3	4	5	6	7
Сукупні витрати в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.	4048,9	4952,0	5720,4	7139,4	8308,6	105,2
Темп росту, %	106,0	122,3	115,5	124,6	116,4	10,4
Структура сукупних витрат домогосподарств	відсотків					
Споживчі сукупні витрати	91,6	92,9	93,2	92,9	92,0	100,4
продукти харчування та безалкогольні напої	51,9	53,1	49,8	47,9	47,7	91,9
алкогольні напої, тютюнові вироби	3,4	3,3	2,9	3,1	3,4	100,0
непродовольчі товари та послуги	36,3	36,5	40,5	41,9	40,9	112,7
в тому числі						
одяг і взуття	6,0	5,7	5,6	5,5	5,4	90,0
житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	9,4	11,7	16,0	17,0	15,2	161,7
предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла	2,3	2,0	1,7	2,0	2,1	91,3
охорона здоров'я	3,6	3,7	4,2	3,8	4,0	111,1
транспорт	4,3	3,7	3,6	3,7	3,7	86,0
зв'язок	2,8	2,4	2,3	2,4	2,6	92,9
відпочинок і культура	1,8	1,5	1,4	1,6	1,8	100,0
освіта	1,1	1,1	1,0	1,1	1,0	90,9

Продовження таблиці 2.8

1	2	3	4	5	6	7
ресторани та готелі	2,3	2,0	2,2	2,3	2,4	104,3
різні товари і послуги	2,7	2,7	2,5	2,5	2,7	100,0
Неспоживчі сукупні витрати	8,4	7,1	6,8	7,1	8,0	95,2
Оплата житла, комунальних продуктів та послуг	8,1	10,2	14,7	15,4	13,9	171,6

Найбільші темпи зростання за досліджуваний період мали наступні статті витрат: «житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива» – 61,7%, «охорона здоров'я» – 11,1%, «непродовольчі товари та послуги – 12,7», «ресторани та готелі – 4,3». Інші статті витрат домогосподарств України мали тенденції до зниження, в т.ч. «продукти харчування та безалкогольні напої» (-8,1%); «транспорт» (-14,0%); «освіта» (-9,1%).

Особливої уваги заслуговує зростання частки витрат українського населення на оплату комунальних послуг, яка у 2014р. становила 8,1% і у 2015-2016рр. суттєво зросла до 14,7% і 15,4% відповідно, що є результатом зростання комунальних тарифів. Але необхідно відмітити, що у 2018р. частка цього виду витрат дещо знизилася (13,9%). Зазначимо, що ця частка могла бути значно вищою, якщо б не була впроваджена державна програма адресної підтримки окремих верств населення шляхом субсидування оплати спожитих ними комунальних послуг.

На рис. 2.4 відображена частка зазначених витрат та вказана частка сум, що припадають на пільги та субсидії.

Зазначені на рис. 2.4 показники переконливо доводять, що підвищення тарифів на комунальні послуги обертаються збільшення виплат на їх субсидіювання з 0,6% у 2010 р. до 8,0% у 2018р. Тепер стає зрозумілим кому на справді «допомагає» державний бюджет і чому населення України стає біднішим. На жаль, адресні субсидії, що отримують окремі домогосподарства на оплату комунальних послуг, ситуацію наразі не врятують.

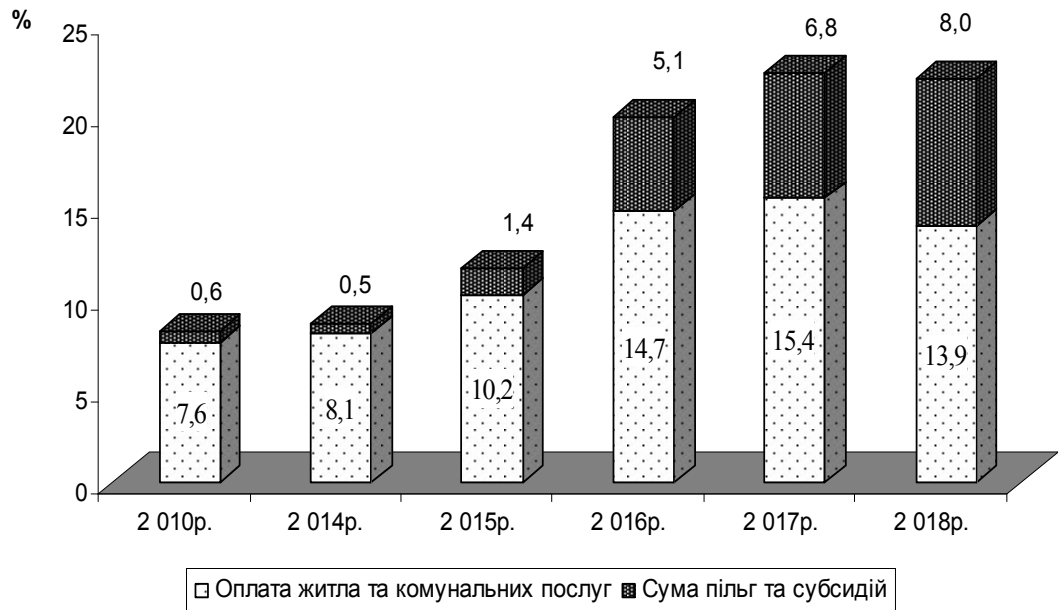

Рисунок 2.4 – Частка витрат на комунальні послуги та частка сум, що припадають на пільги та субсидії, 2010–2018 рр. (%) [70].

Крім споживчих витрат домашні господарства здійснюють також витрати неспоживчого характеру (придбання цінних паперів, валюти, вклади до банківських установ, грошова допомога родичам, витрати на купівлю, будівництво та капітальний ремонт житла, повернення взятих боргів тощо).

З табл. 2.8 видно, що частка неспоживчих сукупних витрат домогосподарств скоротилася з 8,4% в 2014р. до 8,0% в 2018р. Скорочення витрат неспоживчого характеру частково свідчить про погіршення загального добробуту домогосподарств в Україні, адже у них скорочується можливість витратити кошти на здійснення заощаджень, покращення житлових умов тощо.

Важливо відмітити, що між рівнем доходів і структурою витрат домогосподарств існує тісний взаємозв'язок. Ці закономірності вперше дослідив німецький статистик Е. Енгель. Він стверджував, що зі зростанням доходу частка витрат на харчування зменшується; витрати на одяг, житло, опалення й освітлення змінюються порівняно менше, несуттєво; а питома вага витрат на задоволення культурних та інших нематеріальних потреб помітно збільшується. Це означає, що потреби споживачів задовольняються

від простіших (найактуальніших) до більш високих залежно від рівня доходів домашніх господарств. Ця закономірність, яка отримала назву «закон Енгеля», визначає еластичність попиту щодо доходу [8, с. 203].

Зазначену тенденцію стосовно вітчизняних реалій підтверджують дані додатку А.

Вони свідчать, що відмінність між витратами найбіднішого (перша децильна група) і 10% найбагатшого (десята децильна група) населення за окремими видами є доволі суттєвою. Скажімо, частка витрат на придбання продуктів харчування у найбідніших домогосподарствах є майже у 2 рази більшою, ніж у найбагатших. Зате домогосподарства, що належать до десятої децильної групи, значно більше витрачають коштів на транспорт, відпочинок і культуру, ресторани і готелі, а також всі види неспоживчих витрат.

Отже, статистичні матеріали вкотре засвідчили, що для найменш забезпечених верств населення України характерною є стратегія виживання (споживчі витрати в у першій децильній групі становлять 96,5% сукупних витрат, витрати на придбання продуктів харчування – 58,1%), а для найзаможніших громадян – інвестиційна стратегія, яка передбачає не лише інвестиції в матеріальні об'єкти (14,6% усіх сукупних витрат), а й інвестиції у формування та збільшення людського капіталу членів домашнього господарства (освіта, відпочинок, культура тощо).

Досвід країн з розвинутою ринковою економікою свідчить, що частка витрат на продукти харчування значно нижча за українські показники: питома вага витрат на продукти харчування та безалкогольні напої в середньому за рік по країнах ЄС становить близько 13%, а у Японії цей показник становить близько 23% [79]. В країнах-членах СНД більшість витрат домогосподарств теж припадає на придбання продуктів харчування: в Азербайджані це приблизно 65%, у Росії – 47%, у Молдові – 44%, Білорусі – 40%. Висока частка витрат на продукти харчування характеризує бідність населення.

Згідно з даними Євростату, найменше витрачали на харчування домогосподарства Великобританії та Ірландії (8,6% та 9,7% відповідно). Найвища питома вага витрат на харчування була у країнах Балтії (Литва – 23,3%, Естонія – 20,6%, Латвія – 20,4%) (рис. 2.5).

В Україні у 2018 р. основну статтю споживчих витрат українців склали витрати на харчування – 44,6% від витрат. Необхідно зазначити, що показник рівня витрат на харчування у світовій практиці використовується як один із індикаторів, за яким оцінюється рівень продовольчої безпеки країни. Відповідно до українського законодавства, порогове значення для цього показника визначене на рівні 60%. Це означає, що у разі, якщо частка витрат на харчування у домогосподарствах перевищуватиме 60% від усіх сукупних витрат, то вважається, що існує загроза продовольчій безпеці держави.

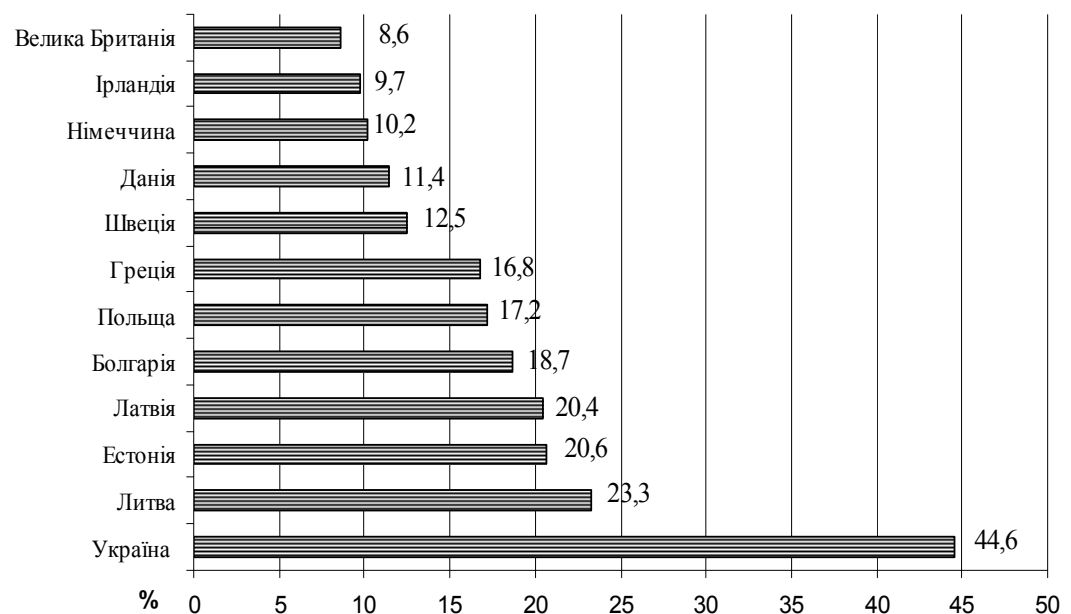

Рисунок 2.5 – Питома вага витрат на харчування у сукупних витратах домогосподарств України та країнах ЄС у 2018р. [70,79]

Частка витрат домогосподарств Євросоюзу на відпочинок і культуру становить мінімум від 4,9% (Греція) до 11,0% максимум (Швеція) (рис. 2.6).

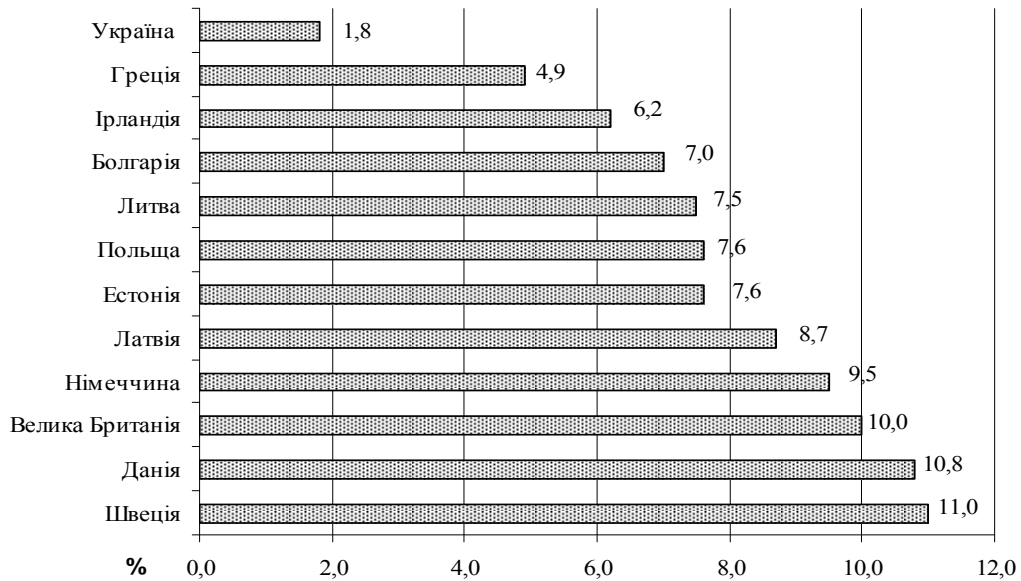

Рисунок 2.6 – Питома вага витрат на відпочинок і культуру у сукупних витратах домогосподарств України та країнах ЄС у 2018р. [70,79]

Такі показники є цілком закономірними – заможне населення має більше можливостей для відпочинку та дозвілля.

Досліджуючи витрати вітчизняних домогосподарств, необхідно зазначити, що їх рівень і якість могли би бути кращими якби в країні була подолана ганебна практика затримки виплати заробітної плати.

На 01.05.2019р. загальна сума заборгованості з виплати заробітної плати становила 2615,4 млн. грн., або 106,2% порівняно з попереднім місяцем, тобто заборгованість зросла на 6,2% [70].

Структуру заборгованості з виплати заробітної плати станом на 1 травня 2018–2019 років відображає рис. 2.7.

Більша половина заборгованості з виплати заробітної плати (54,1%) зафіксована по економічно активних підприємствах і станом на 1 травня вона становила 1415,9 млн. грн. (110,6% порівняно з 1 квітня 2019р.). Найбільша заборгованість з виплати заробітної плати зафіксована в Донецькій обл. – 495,0 млн. грн., (з неї по економічно активних підприємствах – 441,9 млн. грн., або 89,3%); в Сумській обл. – 302,5 млн.

грн., (з неї по економічно активних підприємствах – 265,8 млн. грн., або 87,7%). Гірше становище в Харківській обл., де частка заборгованості з виплати заробітної плати по економічно активних підприємствах становить 16,5%, або в Дніпропетровській обл., де така частка – 40,0%.

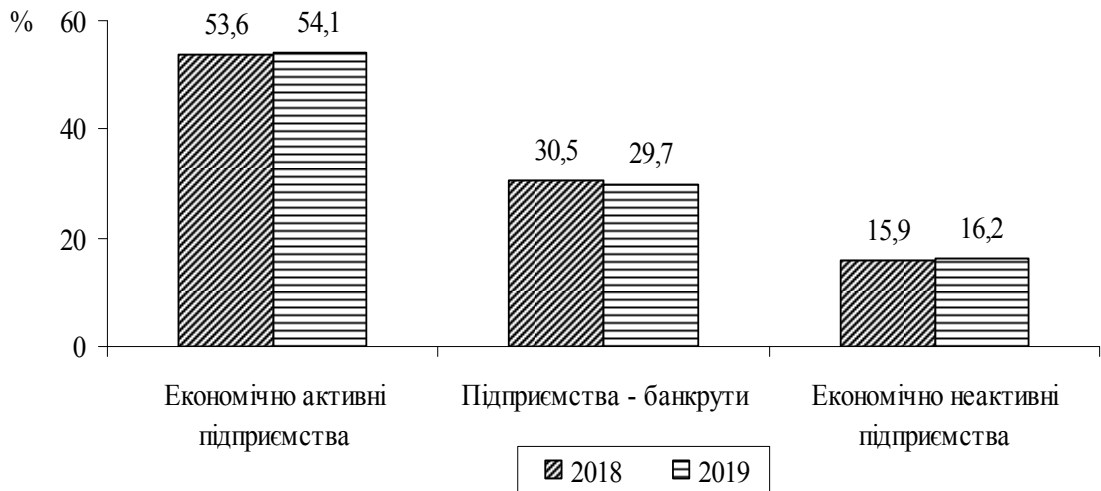

Рисунок 2.7 – Структура заборгованості з виплати заробітної плати на станом 1 травня 2018–2019 рр.[70]

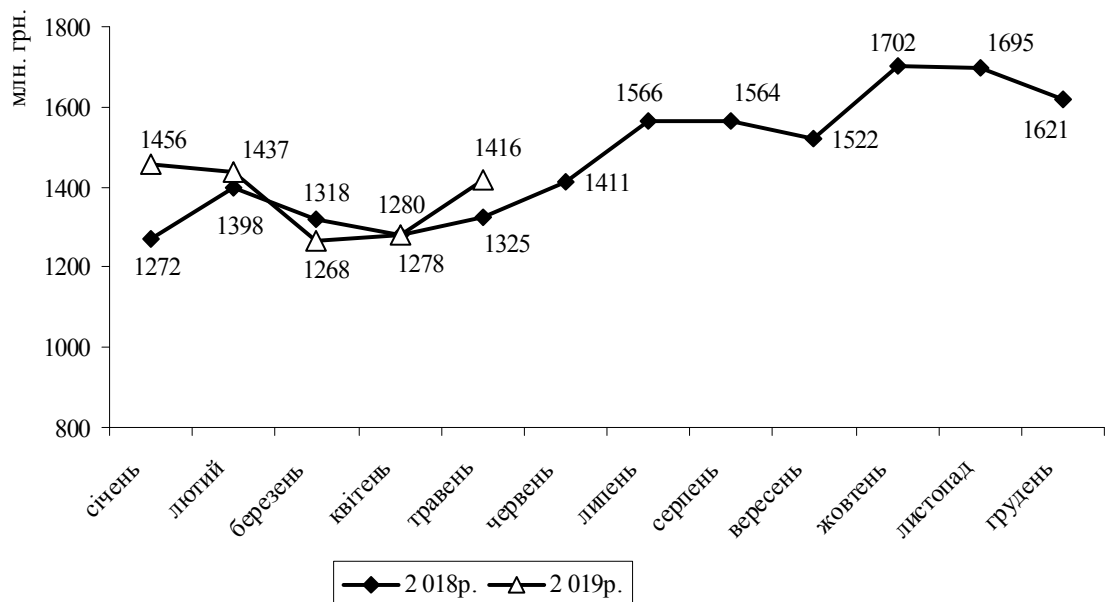

Рисунок 2.8 – Динаміка заборгованості з виплати заробітної плати на економічно активних підприємствах у 2018–2019рр. (на 1 число відповідного місяця) [70]

Але якщо аналіз показує, що по економічно активних підприємствах є всі підстави в найкоротші терміни суттєво скоротити заборгованість з виплати заробітної плати, то на практиці виходить, що не все так просто. Заборгованість з виплати заробітної плати зросла за квітень 2019р. на 10,0 млн. грн., а за травень на 47,0 млн. грн. (рис. 2.8). Якщо не буде вжито відповідних заходів, то зазначені показники економічно активних підприємств поступово перейдуть до категорії збанкрутілих. Навіть якщо погасити заборгованість остаточно, то інфляція вже знецінила значну частину капіталу.

Найнижчу заборгованість із заробітної плати мають такі галузі національного господарства, як мистецтво, спорт, розваги та відпочинок; транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність та діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування (на рівні 2 млн. грн.). Найвищі значення боргів перед найманими працівниками за працю мають такі сфери економіки, як промисловість; будівництво; сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство(на рівні до 1320 млн. грн.).

Отже, ми бачимо, що питання оплати праці потребує негайних змін, у першу чергу на державному рівні. Адже, приватний власник за умови трюнадлишкового ринку праці в Україні не прагне збільшувати оплату праці своїх працівників, тим самим збільшуючи витратну частину в діяльності свого підприємства. Він навпаки за умов безробіття (у 2018 р. рівень безробіття в Україні становив 9,1 %) досить часто диктує свої умови, як щодо працевлаштування, так і щодо оплати праці робочої сили. Відповідно, для ринку праці України характерними є моменти неофіційного працевлаштування; робота неповний робочий день (тиждень); офіційна оплата праці лише на рівні мінімального розміру заробітної плати, а решта «в тіні»; заборгованість із виплат заробітних плат тощо.

Ці фактори призводять до соціальної незахищеності громадян, до зменшення надходжень у державний бюджет, зменшення платоспроможного

попиту на товарному ринку, що в цілому підвищує соціальну напругу в суспільстві.

Низька оплата праці, високий рівень безробіття стимулюють процеси міграції. У результаті міграційних змін Україна втрачає молодь, осіб працездатного віку, котрі їдуть у пошуках кращого життя за кордон, і відповідно працюють на благо інших країн. Так, якщо проаналізувати сальдо міграції, то воно позитивне, тобто приїздить більше ніж залишає країну. Однак, у структурі міграції в числі прибулих переважають люди старшої вікової категорії, котрі повертаються додому на схилі років.

Це питання також є доволі актуальним, оскільки відбувається старіння нації. Щоб запобігти та виправити ситуацію, слід вживати дієвих заходів: на державному рівні переглянути рівень соціальних стандартів; створювати нові робочі місця; за рахунок привабливого інвестиційного клімату стимулювати приплив іноземних інвестицій; надавати пільги по оподаткуванню для підприємців-початківців; стимулювати самозайнятість.

Отже, для збільшення добробуту населення країни важливим фактором виступає створення умов для зростання доходів, одержуваних від трудової діяльності. При розробці відповідних заходів політики доходів і зайнятості слід враховувати те, що збільшення реальних трудових доходів населення може бути наслідком, по-перше, стабілізації макроекономічної динаміки, що забезпечує зростання реальної заробітної платні населення, по-друге, встановлення економічно та соціально обґрунтованих рівнів мінімальної заробітної плати і, по-третє, забезпечення оптимальної міжпрофесійної і міжгалузевої диференціації заробітної плати всіх категорій працюючих.

Слід переймати досвід європейських країн, де достойний розмір оплати праці стимулює працівника до максимально ефективної віддачі. Адже інвестиції в людський капітал – це наше майбутнє, а підвищення добробуту населення і пов'язане з ним збільшення платоспроможного попиту будуть сприяти розвитку економіки держави.

2.3 Аналіз взаємовпливу доходів домогосподарств та їх фінансової поведінки за сучасних умов в Україні

Споживча поведінка домогосподарств найбільше залежить від рівня доходів і цін. Доходи домогосподарства формуються як факторні – отримані пропорційно вкладу/продажу ресурсів домогосподарства у виробництво товарів та послуг. Окрім того, доходи можуть бути тіншовими. Значну частину доходів домогосподарства отримують у вигляді трансфертних платежів. Розмір доходу є головним під час визначення добробуту домогосподарств. Доходи визначають не просто багатство чи бідність, вони детермінують можливості задоволення різноманітних потреб домогосподарств, їх бажання інвестувати, займатися підприємницькою діяльністю, вкладати кошти в культурний розвиток, в освіту, розширювати можливості для примноження інтелектуального і людського капіталу. Зростання доходів – це умова зростання добробуту.

Разом із тим має значення, як використовуються доходи. Відповідь на це питання визначається тими принципами, як лежать в основі споживчої поведінки. Чинники, що їх визначають, поділять на: ті, що характеризують конкретне домогосподарство та його споживчу поведінку, й ті, що визначають специфіку суспільних відносин та умови функціонування домогосподарства як суб'єкта ринкових відносин: економічні, культурно-етичні; політико-правові; соціальні чинники. У взаємодії ці чинники формують умови, за яких домогосподарства приймають економічні рішення, прагнучи підвищити свій добробут.

Необхідність дослідження споживчої поведінки та її ролі і значення для підвищення добробуту домогосподарств насамперед пов'язується з потребою у поясненні причин бідного становища значної частини домогосподарств, можливостей впливу на їх економічну поведінку для забезпечення добробуту; необхідністю розроблення принципів ефективної політики

розподілу доходів, обґрунтування підходів для інституціонального регулювання; осмислення функцій, місця та ролі домогосподарств для формування стратегії поведінки домогосподарств в умовах соціально-економічної нестабільності та невизначеності зовнішнього середовища.

Добробут домогосподарств насамперед залежить від розміру, структури та динаміки їх реальних доходів. Специфіка поведінки домогосподарств із малими доходами окреслена мінімальними споживчими стандартами, боротьбою за підтримання мінімального рівня життя в умовах серйозних ресурсних обмежень і суворо регламентованого вибору. Домогосподарства з більшими доходами можуть дозволити собі покращувати структуру й якість споживання, заощаджувати кошти, інвестувати їх у цінні папери, використовувати для придбання житла, автомобілів, предметів розкоші тощо.

Споживча поведінка більшості українських домогосподарств в останні роки характеризується спрямованістю на виживання. Кількісну характеристику доходів українських домогосподарств подано на рисунку 2.9.

Рисунок 2.9 – Динаміка сукупних ресурсів домогосподарств України в 2014–2018 рр. [70]

Близько 88% усіх доходів домогосподарства отримують у вигляді грошей, решту – як вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель; пільги та субсидії безготівкові

на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії, палива; пільги на оплату товарів та послуг з охорони здоров'я, туристичних послуг, путівок на бази відпочинку тощо, на оплату послуг транспорту, зв'язку та ін. У структурі доходів домогосподарств оплата праці становить недостатню частку (45–47%), тоді як у соціально розвинених країнах ця частка становить 60–80%.

Разом із тим доходи від підприємницької діяльності та samozайнятості становили лише 4-5%, вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель, – 3,0%. Пенсії, стипендії, соціальні допомоги, надані готівкою, пільги та субсидії безготівкові на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії, палива, а також пільги безготівкові на оплату товарів та послуг з охорони здоров'я, туристичних послуг, путівок на бази відпочинку тощо, на оплату послуг транспорту, зв'язку становили в 2017 р. 20,2% від грошових доходів. Зростає частка грошової допомоги від родичів, інших осіб та інші грошові доходи (з 7,0% до 7,5%).

Домогосподарства з різними доходами по-різному поведуть себе як споживачі: заощадження робили лише 6,2% домогосподарств; у 45,7% домогосподарств коштів було достатньо, але вони не робили заощаджень; 43,2% постійно відмовлялися у найнеобхіднішому, крім харчування; відмовлялися собі навіть у харчуванні ще 4,9% домогосподарств. Під час зростання доходів 48,1% домогосподарств готові були витратити ці додаткові доходи на лікування, 26,2% – на їжу, 37,9% – на одяг та взуття, 51,5% – на відпочинок, 39% – на житло і т. д. Серед тих, хто отримує більш високі доходи, частка витрат на відпочинок, лікування, автомобіль була б відносно більшою [70].

Із розміром доходів домогосподарства пов'язують самооцінку свого соціального становища. Дослідження самооцінки населенням України рівня своїх доходів та економічних очікувань на майбутнє, проведене Держстатом на базі домогосподарств, які брали участь у вибірковому обстеженні умов

їхнього життя у 2017р., свідчать, що порівняно з 2016р. відбулися значні зміни у структурі оцінок домогосподарствами стану свого добробуту. Більше половини респондентів (57%) оцінили рівень своїх доходів як достатній, що на 6 в.п. більше, ніж у 2016р. Постійно відмовляли у найнеобхіднішому, крім харчування, 38% домогосподарств, їх частка зменшилася на 6 в.п. Близько 5% домогосподарств (на 0,4 в.п. більше, ніж у 2016р.) повідомили, що не змогли забезпечити навіть достатнє харчування, серед багатодітних домогосподарств частка таких домогосподарств практично не змінилася і склала 7%.

Рівень своїх доходів як достатній для того, щоб робити заощадження, оцінили 9% сільських домогосподарств, що на 2 в.п. більше, ніж серед міських. Натомість 6% сільських домогосподарств вказали, що не змогли забезпечити навіть достатнє харчування, що на 2 в.п. вище аналогічного показника серед міських домогосподарств.

За результатами опитування 71% респондентів віднесли себе до бідних (у 2016р. – 74%), 29% – до небідних, але ще не представників середнього класу (26%), 0,6% – до представників середнього класу (0,5%) і майже жоден з респондентів не вважав себе заможним.

Головними цінностями домогосподарства вважають здоров'я, сім'ю, дітей, матеріальний добробут.

Отже, приналежність домогосподарств до різних дохідних груп (матеріальне становище вище за середнє, середнє та нижче за середнє) тісно пов'язана із соціально-професійним статусом працюючого населення, масштабами власності, структурою і розміром нетрудових доходів. Це значною мірою визначає вірогідність різних типів економічної поведінки, а тому й стилів життя. Як зазначають фахівці, у разі переходу від низькодохідних груп до високодохідних зростає вагомість фактора ризикованої поведінки, особистого успіху, особистісної спонукальної мотивації у сфері праці [22, с. 210]. В Україні майже 27% домогосподарств (як із малими, так і з більшими доходами) вважають, що за їх добробут має

нести відповідальність повністю або переважно держава, 61% – держава і вони самі; виключно вони – близько 12% домогосподарств. Більшість домогосподарств вважає, що їх матеріальний стан за 2017 р. не покращився. З погляду споживачів, 2018 р. був також несприятливим [70].

Реальні доходи (з урахуванням інфляції) громадян України в 2018 році зросли на 9,9%. Реальні доходи населення в Україні за 2014 рік скоротилися на 11,5%, за 2015 рік на 20,4%. У 2016 році реальні доходи зросли на 2,0%, в 2017 році – на 10,9%.

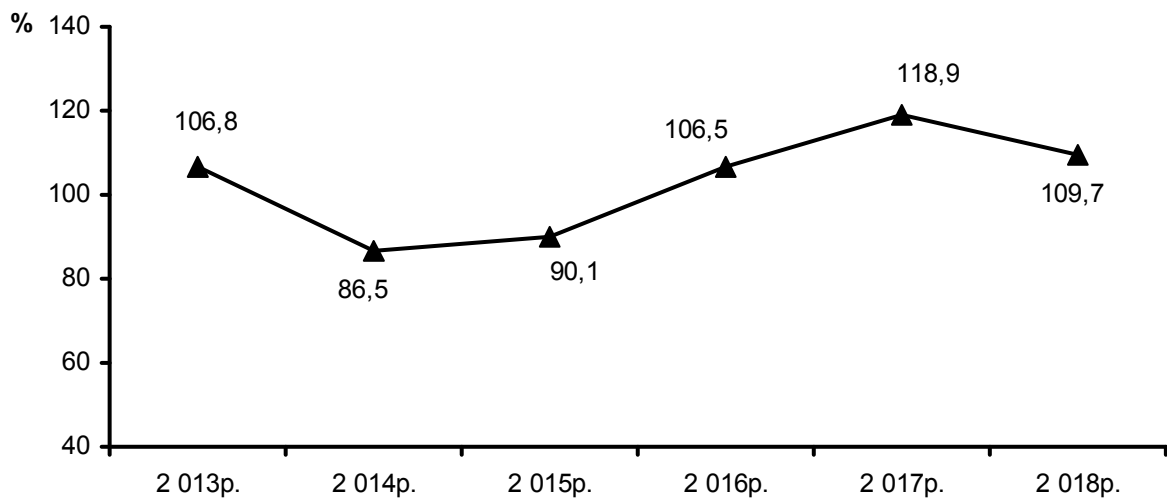

Рисунок 2.10 – Динаміка індексу реальної зарплатної плати в Україні, розрахованої за 2013–2018 рр. [25]

Динаміка індексу реальної зарплати характеризує її зниження впродовж 2013-2014рр. та 2017-2018рр. (рис. 2.10). Причини зменшення реальних доходів населення: періодичні економічні спади, девальвація гривні, зростання темпів інфляції, дефіцит державного бюджету, різке зростання цін на паливно-мастильні матеріали, підвищення тарифів за комунальні послуги тощо [28, с. 30].

Бідність та соціальне відчуження залишаються одним із найвідчутніших викликів. Фактичне зниження соціальних стандартів у поєднанні з підвищенням цін створюють несприятливе середовище для успішного запровадження реформ та зменшення суспільної напруги. В

оновленому рейтингу Організації Об'єднаних Націй за 2017 рік щодо індексу людського розвитку Україна посіла 88 місце зі 189 країн. Відповідно індекс людського розвитку (або індекс гуманітарного розвитку) України склав 0,751, що є нижчим за середнє значення для країн у групі з високим Індексом людського розвитку, який становить 0,757, та нижчим за середнє значення для країн Європи та Центральної Азії, що складає 0,771. Хоча протягом 1990 – 2017 рр. загальне значення ІРЛ України зросло на 5,2% [21].

Офіційна статистика щодо рівня життя здається оптимістичною. Рівень бідності за витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму у I півріччі 2018 р. становив 48,3%, а за доходами нижче фактичного прожиткового мінімуму – 39,4% та показав певне зростання порівняно з попереднім періодом. Рівень абсолютної бідності, розрахований на основі законодавчо встановленого розміру прожиткового мінімуму, навпаки, дещо зменшився та становив 3,7%. Проте рівень бідності за міжнародним критерієм ООН збільшився на 0,1 в. п. і становив 1,9%. Показники відносної бідності у першому півріччі 2018 р. мали тенденції до зростання: рівень бідності за критерієм за витратами (75% медіани сукупних витрат) становив 25,4%, а за критерієм з використанням еквівалентної шкали ЄС (60% медіани сукупних доходів) – 9,7% [32].

На жаль, нинішню систему соціальної підтримки не можна вважати надто ефективною. Незважаючи на стратегічні пріоритети з її удосконалення, цьогорічні тенденції, за винятком впливу підвищення мінімальної заробітної плати, не дуже відрізняються від попередніх періодів.

Зростання мінімальної заробітної плати фактично не поліпшило становища працівників. У державному бюджеті на 2019 рік передбачено практично подвоєння (відносно прожиткового мінімуму) заробітної плати – 4173 гривень [67]. Важко сказати, чи вдалося досягти запланованого ефекту, оскільки: по-перше, зростання реальних доходів у багатьох випадках могло не відбутися через легалізацію раніше тіньової зарплати; по-друге, зростання заробітної плати поглинула інфляція та зростанням індексу цін. За даними

Державної служби статистики, за підсумками 2018 р. показник інфляції (індекс споживчих цін) в Україні досяг 9,8 %. Протягом 2018 р. ціни на продукти харчування зросли на 18,3%, на транспортні послуги для населення – на 16,7% [70]. Крім того, і це по-третє, збільшення мінімальної заробітної плати не призвело до автоматичного зростання прожиткового мінімуму, а це погіршило становище осіб, виплати яким залежать від цього показника. І нарешті, суттєво збільшився розрив між мінімальною та максимальною заробітною платою у бюджетних установах. В Україні у 2006 році така різниця була 1:40, а в 2018 році вона сягнула 1:100. Для порівняння в країнах Західної Європи різниця склала 1:4, а у США – 1:5 [79].

Зростання цін на житлово-комунальні послуги призводить до збільшення домогосподарств, які не мають можливості за них сплачувати. Водночас збільшується кількість отримувачів субсидій. За минулий рік ціни на житлово-комунальні послуги, воду, електроенергію і газ в Україні підвищилися для населення в середньому на 47%, у тому числі на електроенергію – на 60%. Зростання ціни на енергоносії зумовило підвищення тарифів на гарячу воду та опалення в середньому на 87%. Таке підвищення цін спричинило зменшення рівня оплати комунальних послуг до 89%, а по субсидії впродовж 2018 р. звернулися вісім мільйонів сімей [92]. До речі, субсидія не покриває усіх витрат на житлово-комунальні послуги.

З 1 січня 2019р. прожитковий мінімум в Україні становить 1853 грн. або 72 дол. США за сучасним ринковим курсом. Так, 2,4 дол. США – це встановлений мінімум витрат на проживання в день для українців. Це дещо вище ніж в африканських країнах, де поріг бідності 1,25 долара на день (рис.2.11).

За стандартами ООН, якщо людина витрачає на проживання та продукти харчування менше 5 доларів на день, а на місяць менше 150 доларів, то вона живе за порогом бідності. Навіть після підвищення в Україні мінімальної зарплати з січня 2019р. до 4173 грн. за нинішнім курсом

становить 150 дол. США на місяць або 5 дол. США в день. Тоді як у США – мінімальна оплата праці за годину – 4 дол.

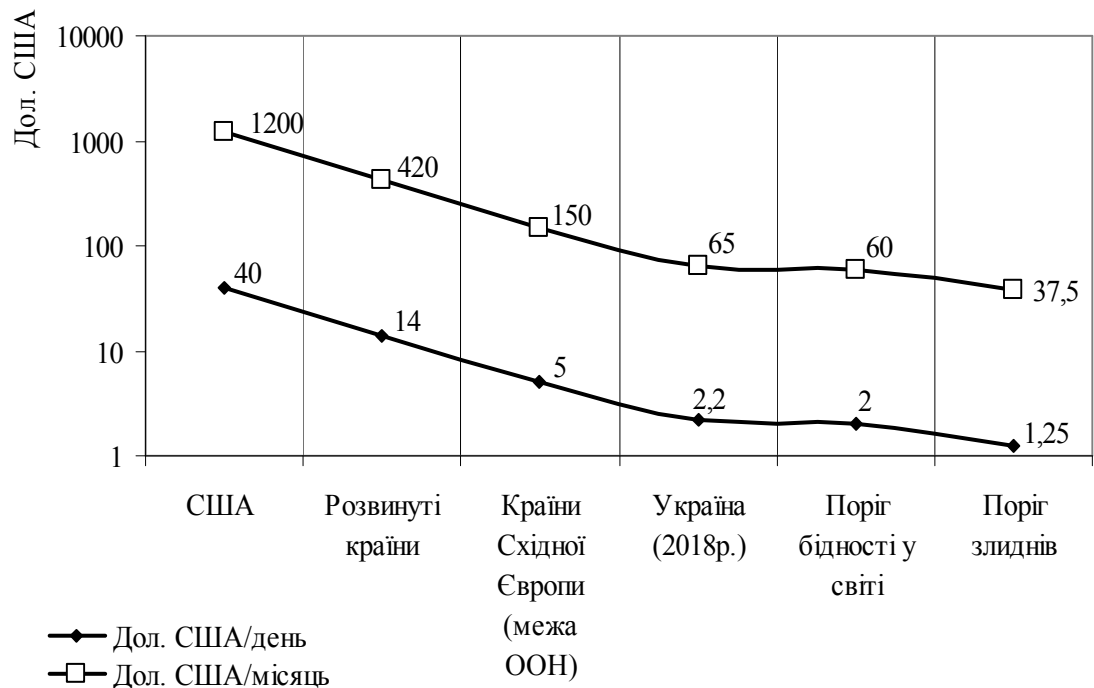

Рисунок 2.11 – Україна на шкалі бідності у світі у 2018р. [41]

Незважаючи на стабільне зростання середньомісячної номінальної заробітної плати українців протягом 2014-2018рр., її розмір почав перевищувати межу бідності ООН тільки з 2016р. Відносно розвинутих країн Євросоюзу та США середня заробітна плата в Україні у 2-6 разів є нижчою за граничну межу доходів європейців та американців, за якою констатується бідність населення.

Рисунок 2.12 відображає розподіл населення України за рівнем бідності.

Отже, споживча поведінка сьогоdnішнього українського споживача обмежена мінімальними споживчими стандартами, прагненням підтримати мінімальний рівень життя в умовах посилення ресурсних обмежень. Така тенденція свідчить про поглиблення економічної кризи та зміну споживчої поведінки, пов'язану, зокрема, із політичною ситуацією в Україні. У складних кризових умовах споживачі змінюють споживчу поведінку, раціонально витрачаючи кошти на блага першої необхідності: продукти харчування, ліки, квартплату.

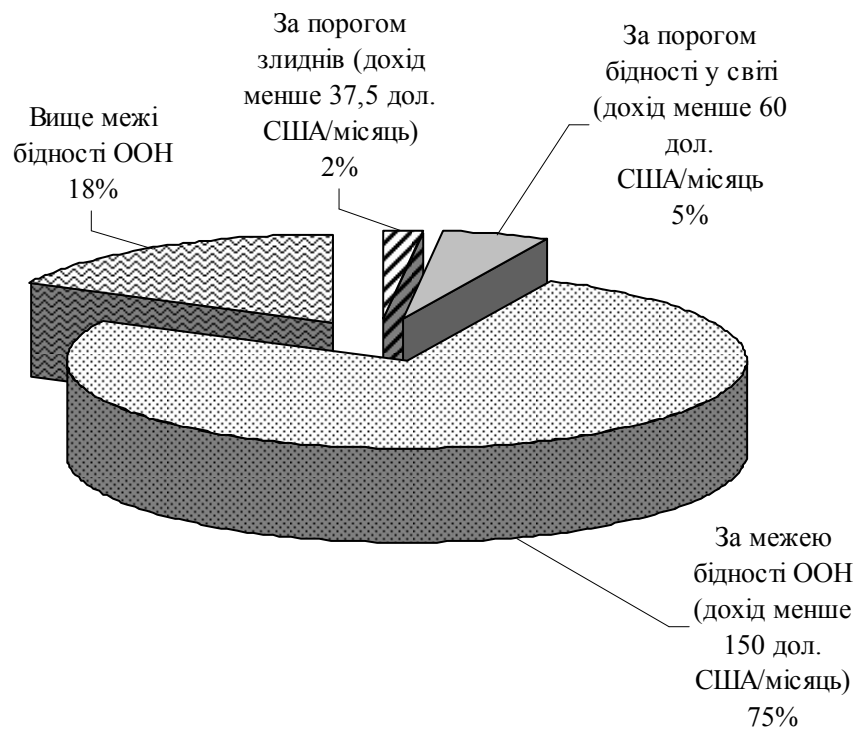

Рисунок 2.12 – Розподіл населення України за рівнем бідності у 2018р. [70]

Негативний вплив інфляції позначився на зменшенні реальних доходів українців (табл. 2.9).

Таблиця 2.9 – Динаміка показників доходів домогосподарств в Україні протягом 2014-2018рр. [70]

Показник	2014р.	2015р.	2016р.	2017р.	2018р.
Середньомісячна номінальна заробітна плата, грн.	3480	4207	5187	7105	8867
Реальна заробітна плата, у % до попереднього року	86,5	90,1	106,5	118,9	109,7
Середній розмір призначеної пенсії, грн.	1526,1	1581,5	1699,5	1828,3	2479,2
Реальний розмір призначеної пенсії, у % до попереднього року	83,5	90,3	137,00	106,3	140,4
Співвідношення загальних доходів найбільш та найменш забезпечених 20% населення (квінтільний коефіцієнт фондів), разів	3,1	3,2	3,0	3,3	3,3
Квінтільний коефіцієнт диференціації загальних доходів населення, разів	1,9	1,9	1,9	1,9	2,0

Якщо у 2014-2015рр. спостерігалось уповільнення темпів приросту реальної заробітної плати та реального розміру пенсії населення в Україні, то у 2016р. та 2017р. маємо зниження за базовим джерелом доходів бюджетів домогосподарств на 4,3% та 23,1%, відповідно. За розрахунками експертів

ООН вартість споживчого кошика для однієї працездатної людини на місяць має становити 500 доларів США. У перерахунку розмірів середніх зарплат та пенсій в Україні за нині діючим валютним курсом гривні маємо суми у 4-8 разів менші, ніж встановлений експертами ООН. З 2016р. спостерігається відновлення росту реальної заробітної плати в Україні, що є наслідком уповільнення девальвації та інфляції української гривні.

Розглядаючи динаміку показників диференціації населення за рівнем доходів, слід відмітити скорочення розмаху варіації у поляризації доходів українців. Так, доходи найбагатших 20% і найбідніших 20% жителів України за даними офіційної статистики різняться втричі, але розбіжність має тенденцію до збільшення. Не суперечить даному висновку і динаміка індексу концентрації доходів або квінтільний коефіцієнт диференціації загальних доходів населення, який відображає характер розподілу всієї суми доходів населення між окремими його групами. Чим коефіцієнт більший, тим прірва глибша: 1% означає, що в країні повна рівність доходів у всіх групах населення, 100% – весь дохід в країні належить одній особі. Як свідчать дані ООН, за цим показником Україна, маючи ступінь розподілу доходів у 2018р. біля 25%, знаходиться серед європейських лідерів. На фоні своїх європейських сусідів, з їх індексами Джині від 0,283 до 0,349, Україна виглядає державою з достатньо високою економічною рівністю. Втім, за оцінками науковців аналітиків реальний рівень поляризації доходів населення України є істотно вищим [81, с. 260]. На це вказують добре відомі такі українські реалії, як виплата заробітної плати «в конвертах» та мінімізація офіційного прибутку бізнесом. Звичайно причиною цього є застосування в Україні репресивної податкової політики з тенденцією до посилення податкового тягаря домогосподарств.

Починаючи з 2015 р. суттєво збільшуються ціни і тарифи. На споживчому ринку в січні ціни на продукти харчування та безалкогольні напої зросли на 1,9%. Найбільше (на 14,5%) подорожчали овочі. На 3,9–2,2% підвищилися ціни на фрукти, молоко, сметану, кисломолочну продукцію,

яловичину, сири, масло. Послуги освіти подорожчали на 1,1%, головним чином, за рахунок підвищення на 8,8% плати за утримання дітей у дошкільних закладах. Також відбулося підвищення цін на транспорт у цілому на 2,7%, що спричинено переважно подорожчанням проїзду в автодорожньому транспорті на 4,5%, палива та мастил – на 2,8%, автомобілів – на 2,1% [70].

Найбільший приріст витрат на придбання товарів та послуг спостерігався у 2015р., коли він становив 19,1% й у 2016р. – 16,8%. Саме цим періодам відповідають значні інфляційні сплески в економіці України. Крім того, посилювалося податкове навантаження на фінанси домогосподарств. Це виявляється у зростанні сплачених податків на доходи, майно та інших поточних трансфертів. Так, в цілому сума сплачених прямих податків домогосподарствами зросла у 2018р. порівняно із 2014р. в 3,3 рази, що у вартісному вираженні склало 172790 млн. грн.

Рисунок 2.13 характеризує динаміку заощаджень населення в Україні.

Рисунок 2.13 – Динаміка зміни вартісного обсягу нефінансових та фінансових активів населення в Україні впродовж 2014-2018рр. [70]

Зростання витрат обумовило скорочення заощаджень населення. Взагалі спостерігається їх від'ємне сальдо починаючи з 2015р. у сумі 2117 млн. грн. до -32060 млн. грн. у 2017р. Крім того, у 2016р. та 2018р.

зменшилась сума приросту фінансових активів населення. Ці тенденції характеризують зниження добробуту населення й відповідно фінансових можливостей до здійснення заощаджень.

Стимування нарощування споживацького типу поведінки українських домогосподарств за рахунок кредитів у 2015-2017рр. слід визнати позитивним явищем для економіки країни в цілому. Криза вчить раціонального використання всіх фінансових ресурсів й особливо запозичених. В результаті цього в цей період спостерігається домінування ощадних пріоритетів над споживацькими за рахунок кредитних коштів у фінансах домогосподарств. Так, темп росту депозитів населення у 2015р. перевищує темп росту банківського кредитування домогосподарств на 15,8%, у 2016р. – на 13,7%, у 2017р. – на 4,3% (табл. 2.10).

Таблиця 2.10 – Показники характеристики фінансової поведінки домогосподарств в Україні впродовж 2014–2018рр. [16, 25, 63, 70, 80]

Показник	2014р.	2015р.	2016р.	2017р.	2018р.
Реальний наявний дохід домогосподарств, у відсотках до відповідного періоду попереднього року	88,5	79,6	102,0	110,9	109,9
Банківські кредити надані домогосподарствам всього, млн. грн.	211215	174869	163333	174182	201102
Темп росту банківських кредитів, %	109,1	82,8	93,4	106,6	115,5
Депозити домогосподарств, млн. грн.	418135	410895	444676	495313	530250
Темп росту депозитів домогосподарств, %	94,6	98,3	108,2	111,4	107,1
Коефіцієнт випередження (відставання) темпів росту кредитів і депозитів домогосподарств	115,3	84,2	86,3	95,7	107,6
Кредити надані членам кредитних спілок (залишок на кінець періоду), млн. грн.	1994,4	1792,7	1799,5	1902,3	2016,7
Темп росту кредитів, наданих членам кредитних спілок, %	84,9	89,9	100,4	105,7	106,0
Внески членів кредитних спілок на депозитні рахунки (залишок на кінець періоду), млн. грн.	989,8	855,2	831,8	937,0	1045,7
Темп росту внесків членів кредитних спілок, %	74,4	86,4	97,3	112,6	111,6
Кредити надані ломбардами, млн. грн.	8410,8	12459,7	16718,0	16 389,0	16 442,3
Темп росту кредитів, наданих ломбардами, %	100,5	148,1	134,2	98,0	100,3
Валові страхові премії, отримані від страхувальників-фізичних осіб, млн. грн.	9519,9	10239,5	13220,0	15555,6	18431,0
Темп росту валових страхових премій, отриманих від страхувальників-фізичних осіб, %	92,7	107,6	129,1	117,7	118,5

Продовження таблиці 2.10

Пенсійні внески фізичних осіб у недержавні пенсійні фонди, млн. грн.	71,4	80,3	92,2	124,3	172,1
Темп росту пенсійних внесків фізичних осіб у недержавні пенсійні фонди, %	107,4	112,5	114,8	134,6	138,5
Обсяг заощаджень домогосподарств, інвестованих через інститути спільного інвестування, млрд. грн.	2,73	3,34	4,09	4,36	4,78
Темп росту заощаджень домогосподарств, інвестованих через інститути спільного інвестування, %	103,8	122,3	122,5	106,6	109,6

2014р. характеризувався сплеском в активності кредитної поведінки домогосподарств при зниженні суми організованих заощаджень у вигляді банківських депозитів. Це було обумовлено розширенням непередбачуваних потреб домогосподарств у зв'язку з початком воєнних дій на Сході України.

В цілому слід зазначити, що в Україні темпи росту реальних доходів домогосподарств у 2016-2017рр. були вищими за темпи росту банківського кредитування населення. Обумовлене зовнішніми причинами розширення вартісного обсягу першочергових потреб домогосподарств у 2014-2015рр. призвело до тимчасового перевищення темпу росту кредитів над реальними доходами домогосподарств. Незважаючи на відновлення незначних темпів приросту реальних доходів населення у 2016р., банківське кредитування домогосподарств не погравалося. І лише у 2018 році ситуація змінилася: темпи росту банківського кредитування населення (115,5%) перевищили темпи росту реальних доходів домогосподарств (109,9%).

Проте, зростання обсягів кредитів, наданих населенню ломбардами, у 2015-2016рр. на 48,1% та 34,2%, відповідно, свідчить про поглиблення економічної кризи та погіршення добробуту домогосподарств.

Водночас, слід відмітити більш активну ощадну поведінку домогосподарств. Впродовж 2014-2018рр. спостерігається стабільний приріст вкладень в інвестиційні цінні папери інститутів спільного інвестування, пенсійних внесків у недержавні пенсійні фонди.

Варто також простежити динаміку структури заощаджень. З початком економічного зростання у структурі заощаджень домогосподарств стрімко

почала збільшуватися частка фінансових активів. Втім, після досягнення піку свого розвитку в 2015р. спостерігається поступове уповільнення приросту фінансових активів й утворення їх від'ємного сальдо у 2016р. Це свідчить про звуження фінансових можливостей вітчизняних домогосподарств щодо здійснення ними заощаджень. Для того, щоб визначити структуру придбаних домогосподарствами фінансових активів, скористаємося фінансовим рахунком для сектора домогосподарств (табл. 2.11).

Таблиця 2.11 – Приріст (зменшення) вкладень українських домогосподарств заощаджень у фінансові й нефінансові активи за 2014-2018рр. [70]

Показник	2 014р.	2 015р.	2016р.	2 017р.	2018р.
Нагромадження нефінансових активів, млн. грн.	2912	-2117	-5481	-32060	-19034
Приріст фінансових активів, млн. грн.	27868	33190	18072	62698	35805
з них:					
- приріст грошових вкладів та заощаджень у цінних паперах, млн. грн.	-118734	-106306	32528	62180	60951
- заощадження в іноземній валюті, млн. грн.	32472	-2870	-63243	10452	32929
- готівка на руках у населення, млн. грн.	114130	142366	48787	-9934	-58075

Отже, з даних таблиці 2.11 відзначаємо, що до 2017р. домашні господарства надавали перевагу заощадженням у грошовій формі, а саме у вигляді готівкових грошей.

Позитивним слід визнати факт приросту грошових вкладів та заощаджень у цінних паперах у 2016р. на 32528 млн. грн., у 2017р. – на 62180 млн. грн., у 2018р. – на 60951 млн. грн., на відміну від попередніх років, коли спостерігалось їх скорочення. В той же час, відбулося зменшення заощаджень в іноземній валюті, що пов'язано, на нашу думку, із використанням валютних заощаджень для покриття витрат у зв'язку з підвищенням цін й тарифів. У 2017-2018рр. відмічаємо збільшення заощаджень в іноземній валюті, що може бути спричинено з одного боку збільшенням сукупних ресурсів домогосподарств на 116,5% (у розрахунку на 1 домогосподарство), з іншого боку – нестабільністю політичної та економічної ситуації в країні.

Відносно скорочення заощаджень домогосподарств, розміщених у вигляді банківських депозитів та цінних паперів, воно також обумовлено несприятливою макроекономічною ситуацією в економіці України. Так, зниження реального наявного доходу у 2014-2015рр. внаслідок падіння виробництва, високого рівня інфляції та безробіття суттєво погіршило платоспроможність домогосподарств та знизило їх схильність до заощаджень. Населення було змушене використовувати накопичені заощадження для фінансування витрат. У 2016р. відбулося відносне зростання реальних доходів домогосподарств на 2,0%, що супроводжувалося зростанням заощаджень та їх інвестицій.

Той факт, що домогосподарства у 2016-2017рр. віддали перевагу банківським депозитам та інвестиціям у цінні папери аніж заощадженням в готівковій формі, свідчить про загальне покращення довіри населення до фінансових посередників та формування впевненості щодо стабілізації макроекономічної ситуації. Також це характеризує очікування населення менших втрат від ризику вкладання заощаджень у фінансові активи. Тому фінансові активи для населення стали привабливішим інструментом для примноження заощаджень та здійснення інвестицій.

Рисунок 2.14 дозволяє порівняти пріоритети формування заощаджень вітчизняних та зарубіжних домогосподарств.

Порівняльна оцінка структури інвестиційного портфелю вітчизняних й зарубіжних домогосподарств у розрізі вкладень у фінансові активи свідчить про досить консервативну ощадно-інвестиційну поведінку українців. В той час, як у країнах Євросони населення віддає перевагу страховим послугам не менше ніж банківським депозитам, заощадження українських домогосподарств переважним чином зберігається на рахунках у банках. Натомість страхові продукти використовуються найвужче у вітчизняній практиці розміщення заощаджень населення.

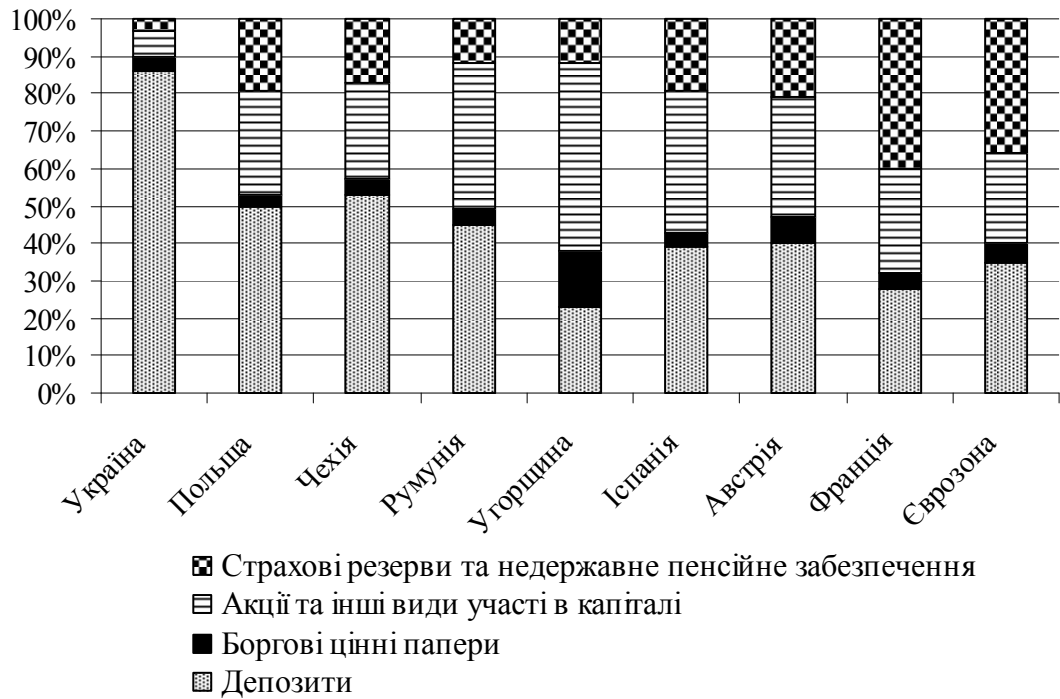

Рисунок 2.14 – Порівняльна структура фінансових активів населення України та країн ЄС на 01.01.2019р. [16, 79]

Вітчизняні науковці зазначають, що українці більше, ніж представники інших країн, бояться банкрутства банків (31%). Саме тому вони – єдині серед опитаних європейців, хто надає перевагу заощадженням у готівці (38%). Характерною рисою фінансової поведінки наших співвітчизників також є те, що українці менше, ніж їхні найближчі сусіди, дбають про забезпечену старість (лише 11% заощаджують для підтримання належного рівня життя у похилому віці), відкладаючи кошти передусім на великі покупки та ремонт (45%) або на відпочинок (20%) [42, с. 297].

Окрім рівня і динаміки доходів, на фінансову поведінку домогосподарств здійснює вплив ще низка чинників. Найвагомішими детермінантами впливу на споживчі витрати домогосподарств у сучасних умовах виступають: 1) політико-економічний фактор, пов'язаний із політичною та економічною ситуацією в країні, а також із процесами у світовій економіці; 2) фактор «матеріальних можливостей і споживчого вибору», в основі якого закладено дохід домогосподарства та раціонально-економічні орієнтації його членів [51, с.11].

Це підтверджується тим, що в період ринкової трансформації економіки відбулася різка диференціація населення України за масштабами власності, за доходами, статусами, соціальним становищем. Поведінка представників домогосподарств була диференційована (залежно від масштабів) у використанні ресурсів, отриманих від офіційної, неформальної та кримінальної зайнятості та рентних платежів. Споживання стало символом багатства та інструментом для демонстрування свого соціального статусу. Значний вплив на поведінку домогосподарств у цей період здійснила гіперінфляція. Це зумовило певний перехід від грошового до бартерного обміну, повністю знецінилися заощадження. У той час, коли більшість населення виявилася бідною і не могла собі дозволити задоволення навіть найнагальніших потреб, у представників найбагатших верств швидко сформувалися нові підходи до споживання та виявилися стимули до пошуку нового статусу, характерного для ринкових умов. Певним чином це пов'язувалося із виявленням престижу чи соціального статусу через споживання. Отже, «...споживання речей, окрім функціонального смислу, має ще й престижний характер, тепер споживання є символом багатства та інструментом для демонстрування свого соціального статусу» [26, с. 165].

Під впливом динамічних змін у технологіях виробництва та ще більшого пристосування споживчих благ до потреб споживачів змінюється ставлення до них: речі сучасного виробництва забезпечують комфорт. Але, як зауважує Ф. Джеймісон, їх не треба більше накопичувати, тому що постійно з'являються нові речі масового виробництва і все більш сучасні, без яких існування людини досить утруднене [19]. У споживанні спостерігаються різноспрямовані тенденції: копіювання моделі споживання західного суспільства; «гедонізм» – прагнення отримати від життя задоволення, незважаючи на такі чинники, як ціна та наскільки необхідним є товар; дотримання консюмеристської культури мають змогу лише забезпечені мешканці великих міст, де більш високі середні доходи поєднуються з розвиненою торгівельною інфраструктурою [49, с. 143]; спостерігаються

приклади нерациональної споживчої поведінки. Наприклад, домогосподарство з низьким поточним доходом потрапляє у боргову яму задля організації гучного святкування якоїсь події; прагнення батьків будь-що дати своїй дитині вищу освіту заради підтвердження соціального статусу, а не здобуття корисної, затребуваної кваліфікації; купівля непотрібних або навіть шкідливих товарів (дорогих мобільних телефонів, ювелірних прикрас для школярів, зайвих хатніх речей тощо) [52, с. 141]; обережність у витратах під впливом нестабільності зовнішнього середовища; більше уваги приділяється традиційним цінностям, зокрема сім'ї, родині, релігії, суспільним цінностям та традиціям [78, с. 135].

Сьогодні споживча поведінка піддається впливу загальносвітових закономірностей. Як пише А. В. Кудінова, економічна поведінка споживачів в умовах постіндустріальної економіки характеризується поєднанням рис попередніх типів – доіндустріального та індустріального (стандартизованість, концентрованість, традиційність) та новітніми властивостями (уніфікованість, індивідуалізованість, урбанізованість). Проте принципово відмінним є притаманні такому типу споживання свідоме самообмеження, розумна раціональність, оптимальна ресурсоемність, а головне – оновлена структура потреб, яка органічно поєднує індивідуальні та суспільні інтереси.

В епоху кардинальних трансформацій економічних систем споживання демонструє все збільшуваний вплив на швидкість та безконфліктність адаптації національних економік до постіндустріальних життєвих стандартів. Спеціалізованість, креативність та уніфікованість глобального за характером, локального за проявами споживання надають розширені можливості для розвитку людини й суспільства, пом'якшують суперечності між збільшуваними потребами та обмеженими ресурсами, помітно зменшують тиск на виробничі можливості суспільства [45, с. 15].

Психологічні фактори, такі як мотивація, сприйняття, засвоєння інформації, вироблення певних переконань та ставлення до покупки, визначають специфічні вимоги конкретного споживача до товару чи послуги.

Культура визначає потреби і поведінку людей – цінності, які панують у суспільстві у сфері споживання, звичаї, традиції, норми та інститути споживання. Соціальне становище пояснює наявність у людей схожих ціннісних уявлень, інтересів та принципів поведінки. Сімейні цінності, настанови про релігію, політику, економіку, честолюбство, самоповагу, любов також здійснюють значний вплив на поведінку домогосподарств. Мають специфічне значення також ролі і статуси індивідів, коли приналежність до них передбачає певні купівельні переваги. Сучасні домогосподарства демонструють розширене розуміння доброякісних товарів від вузькоекономічного (що враховує лише грошові доходи) до широкого еколого-соціо-економічного трактування. Споживання починає виконувати нові функції: зміщує стратифікаційні параметри у сферу стилю життя та стилю споживання; надає символічного змісту споживчим благам; конструює соціальну ідентичність [45, с. 23].

Варто також зауважити, що в сучасних умовах ієрархія потреб значною мірою формується безпосередніми виробниками продукції, цілі яких далеко не співпадають з інтересами споживачів.

У формуванні потреб усе більшого значення набуває поінформованість споживачів. Сучасні стратегії комплексу маркетингових комунікацій підприємства мають суттєвий вплив на споживача та здатні ефективно формувати нові бажання, моду, тренди, коло інтересів споживачів, норми його поведінки, соціальні й духовні цінності. Реклама як найефективніший елемент цього комплексу керує поведінкою споживачів, стимулюючи їхні потреби та спрямовує напрям розвитку їхньої мотивації.

Отже, споживча поведінка значною мірою визначає умови для зростання добробуту домогосподарств і сама є результатом досягнутого рівня добробуту. Мета споживача головним чином спрямована на зростання добробуту. Однак низькі доходи, безробіття, відсутність заощаджень, погане здоров'я та інші чинники його низького рівня зумовлюють поведінку, орієнтовану на виживання у складних умовах. Більш високий рівень

досягнутого добробуту зумовлює диверсифікацію споживання, підносить його на новий рівень, дає змогу включати в структуру споживання нові, якісніші, технологічно досконаліші блага, більше коштів виділяти на самовдосконалення, відпочинок, освіту. Вищий рівень добробуту гарантує умови для того, щоб переймати принципи поведінки домогосподарств розвинених країн, формувати заощадження, страхувати життя і майно, більше коштів витратити на підтримання домогосподарства, розвивати власну справу і тим підтримувати свій добробут.

Висновки за розділом 2

Дослідження динаміки та структури доходів населення в Україні в 2014-2018 рр. дало змогу зробити наступні важливі висновки.

Отримання доходів населенням України відбувається із таких чотирьох джерел, як заробітна плата, прибуток та змішаний дохід, доходи від власності і соціальні допомоги та інші трансферти. У структурі доходів населення питома вага оплати праці в структурі ВВП України у фактичних цінах має тенденцію до зменшення, але реальний наявний дохід населення після тривалого спаду підвищився у 2018 році, хоча реальний дохід на одну особу практично не змінився. Тобто, незважаючи на зростання номінальних показників доходів, вивчення реальних їх змін свідчить про негативні тенденції до незначного зростання.

Соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти займають значну частку у структурі доходів населення, яка коливається у межах 32-37% та має тенденцію до зменшення. Це свідчить про поступову оптимізацію системи соціальних виплат на шляху реалізації адресної політики соціального захисту населення, адже не завжди соціальні виплати

стимулюють населення до економічної активності та зайнятості, а навпаки формулюють психологію утриманців.

Також спостерігається тенденція до збільшення частки доходів від власності, але вона у загальних доходах залишається надто низькою – 2,6 - 5,6%, що є свідченням «тінізації» доходів. Прибуток та змішаний дохід характеризуються нестійкою динамікою, але протягом останніх 5 років їх частка у доходах збільшилася з 16,8% до 17,6%, що свідчить про поступове виведення частини малого та середнього бізнесу із «тіньового» обороту.

Мінімальна заробітна плата не підвищувалася адекватними темпами відповідно до підвищення рівня середньомісячної заробітної плати. В кінцевому підсумку це обмежувало загальні та грошові доходи населення й виступало стримуючим фактором економічного зростання. Але в умовах економічної нестабільності це стало засторогою до подальшої девальвації національної валюти. Стимування зростання заробітної плати та відсутність дієвих стимулів до відновлення економічного зростання призвело за застою національної економіки та зменшення реальних доходів населення.

В Україні впродовж 2014-2018рр. переважну частку (44,6%) споживчих витрат українців становили витрати на харчування. Необхідно зазначити, що показник рівня витрат на харчування у світовій практиці використовується як один із індикаторів, за яким оцінюється рівень продовольчої безпеки країни та рівень добробуту населення. Отже, за цим критерієм можна констатувати, що загрози продовольчій безпеці не має, але рівень життя населення в Україні загалом оцінюється як низький. Це підтверджується офіційною статистикою, згідно якої 75% українців мають дохід нижче межі бідності, встановленої ООН.

Результати аналізу статистичних даних довели, що обсяг джерел формування доходів домогосподарств та структура напрямів їх використання тісно взаємопов'язані. Крім цього існує взаємозв'язок фінансів домогосподарств з основними макроекономічними показниками в процесі виробництва та використання валового внутрішнього продукту. Від

раціонального використання домогосподарствами свого бюджету залежать заощаджувальні процеси, формування доданої вартості та довгостроковий потенціал економічного зростання. Це доводить необхідність не лише збалансування бюджетів домогосподарств, а й вирівнювання балансу фінансових ресурсів на рівні держави за джерелами формування і напрямками їхнього використання. У такий спосіб буде створена можливість для розширення інвестиційних ресурсів в економіці України.

Незважаючи на зростання номінальних доходів домогосподарств рівень реальних доходів населення України за останні роки суттєво знизився. На різке зменшення реальних доходів українців у 2014–2018 рр. вплинули наступні чинники:

- зростання інфляції;
- падіння реального ВВП (різке зниження якого відбулося у 2014 році, незважаючи на зростання його номінальних показників);
- військові дії на сході країни та зростання чисельності внутрішньо переміщених осіб (станом на 8 жовтня 2018 року їх чисельність становила 1 519 238 осіб);
- збільшення податкового навантаження (військовий збір, податок на нерухоме майно, оподаткування пенсій, депозитів, підвищення ставки акцизного податку на алкогольні та тютюнові вироби);
- зростання безробіття.

РОЗДІЛ 3

РОЗВИТОК ФІНАНСІВ ДОМОГОСПОДАРСТВ ЗА РИНКОВИХ УМОВ В УКРАЇНІ

3.1 Економетричне дослідження факторів розвитку фінансів домогосподарств в Україні

Дослідження діяльності домогосподарств відіграє важливу роль у розумінні розвитку сучасних економічних процесів на макрорівні. На перший погляд, одне домогосподарство ніяким чином не впливає на економіку країни, але якщо розглядати агреговану сукупність усіх домогосподарств у країні, то вони разом відіграють одну з найголовніших ролей у формуванні економічної ситуації країни. Основним важелем впливу домогосподарств на економіку загалом є сукупне споживання, що є рушійною силою економічного розвитку країни, тому що створює ринок збуту для товарів і послуг підприємств, які завдяки цьому мають змогу розвиватися і збільшувати ВВП країни.

Об'єктом дослідження стає домогосподарство як один з активних елементів економічної системи. Суть предмета дослідження полягає у вивченні агрегованої поведінки домогосподарств, тобто основних дій домогосподарств, якими вони впливають на економіку країни. Основою цих дій є споживання та заощадження.

Головною метою дослідження є вивчення взаємозв'язків споживчих витрат домогосподарств, індексу споживчих цін, внутрішніх кредитів приватному сектору, валового національного доходу, грошової маси, інвестицій, ціни нафти на світовому ринку, облікової ставки НБУ та інших економічних показників у процесі функціонування фінансів домогосподарств.

Для дослідження цих взаємозв'язків на підставі щорічних даних, отриманих з баз даних статистичної інформації таких міжнародних

організацій, як Світовий Банк та Міжнародний валютний фонд, а також Інтернет – видання «Economy Watch», складемо економетричну симульативну модель. Вона складається з семи рівнянь і містить сім ендогенних змінних та вісім екзогенних змінних (табл. 3.1).

Таблиця 3.1 – Ендогенні та екзогенні змінні моделі на прикладі фінансів домогосподарств та макроекономічних показників України [29, с. 248]

№ з/п	Назва змінної та одиниці виміру	Позначення змінної у моделі	Значення у 2018р.
Ендогенні змінні моделі			
1	Споживчі видатки домогосподарств, млн. грн.	y_1	2359985
2	Індекс споживчих цін, %	y_2	109,8
3	Внутрішні кредити приватному сектору, % ВВП	y_3	31,35
4	Валовий національний дохід на особу, дол. США	y_4	2947,9
5	Грошова маса M2, % ВВП	y_5	35,79
6	Валове нагромадження основного капіталу, млн. грн.	y_6	470327
7	Капітальні інвестиції, % ВВП	y_7	16,26
Екзогенні змінні моделі			
8	Індекс промислових цін, %	x_1	95,3
9	Ціна нафти на світовому ринку, дол. США за барель	x_2	50,42
10	Облікова ставка НБУ на кінець року, %	x_3	18
11	Зовнішній борг, млн. дол. США	x_4	114700
12	Обмінний курс гривні на долар США (середнє значення за період), грн. за дол. США	x_5	2768,83
13	Кінцеві споживчі витрати домашніх господарств, млн. грн.	x_6	2431014
14	Рівень торгівлі, % ВВП	x_7	12,7
15	Валові внутрішні заощадження за попередній період, млн. дол. США	x_8	193683

Споживчі видатки домогосподарств включають ринкову вартість усіх товарів і послуг, у тому числі товарів тривалого користування (таких як автомобілі, пральні машини, домашні комп'ютери і т. п.), які купують домогосподарства, збори та платежі в державну казну для отримання дозволів та ліцензій, витрати некомерційних організацій, що обслуговують домогосподарства. Необхідно зауважити, що при розрахунку споживчих витрат домогосподарств не беруть до уваги витрати на купівлю житла, але враховують орендну плату за орендоване житло.

Узагальнено модель виглядає як [29, с. 249]:

$$y_{1t} = \beta_{10} + \beta_{12} \cdot y_{2t} + \beta_{13} \cdot y_{3t} + \beta_{14} \cdot y_{4t} + \gamma_{18} \cdot \chi_{8,t-1} \quad (3.1)$$

$$y_{2t} = \beta_{20} + \gamma_{21} \cdot \chi_{1t} + \gamma_{22} \cdot \chi_{2t} \quad (3.2)$$

$$y_{3t} = \beta_{30} + \beta_{36} \cdot y_{6t} + \gamma_{33} \cdot \chi_{3t} + \gamma_{34} \cdot \chi_{4t} \quad (3.3)$$

$$y_{4t} = \beta_{40} + \beta_{45} \cdot y_{5t} + \beta_{47} \cdot y_{7t} + \gamma_{46} \cdot \chi_{6t} \quad (3.4)$$

$$y_{5t} = \beta_{50} + \beta_{53} \cdot y_{3t} + \beta_{56} \cdot y_{6t} \quad (3.5)$$

$$y_{6t} = \beta_{60} + \beta_{62} \cdot y_{2t} + \beta_{64} \cdot y_{4t} + \gamma_{65} \cdot \chi_{5t} \quad (3.6)$$

$$y_{7t} = \beta_{70} + \beta_{72} \cdot y_{2t} + \beta_{76} \cdot y_{6t} + \gamma_{73} \cdot \chi_{3t} + \gamma_{78} \cdot \chi_{8t} \quad (3.7)$$

Оскільки за умовою порядку кожне рівняння моделі (3.1) – (3.7) переототожене, оцінюють параметри моделі за допомогою двокрокового методу найменших квадратів. У результаті оцінювання параметрів загальної симулятивної моделі було отримано таку вибірккову модель [30, с. 249-250]:

$$y_{1t} = 5499,0261 - 69,7203 \cdot y_{2t} + 182,8504 \cdot y_{3t} + 31,0293 \cdot y_{4t} - 0,5098 \cdot \chi_{8,t-1} \quad (3.8)$$

$$y_{2t} = 13,8878 + 0,9454 \cdot \chi_{1t} - 0,232 \cdot \chi_{2t} \quad (3.9)$$

$$y_{3t} = -1,92836 + 0,000615 \cdot y_{6t} - 0,049567 \cdot \chi_{3t} + 0,000545 \cdot \chi_{4t} \quad (3.10)$$

$$y_{4t} = 552,9134 + 12,2874 \cdot y_{5t} - 25,5385 \cdot y_{7t} + 0,0159 \cdot \chi_{6t} \quad (3.11)$$

$$y_{5t} = 8,9277 + 0,3064 \cdot y_{3t} + 0,00099 \cdot y_{6t} \quad (3.12)$$

$$y_{6t} = -7541,3185 - 466,1295 \cdot y_{2t} + 24,9965 \cdot y_{4t} + 5966,7959 \cdot \chi_{5t} \quad (3.13)$$

$$y_{7t} = 29,915 - 0,0733 \cdot y_{2t} + 0,000503 \cdot y_{6t} - 0,0218 \cdot \chi_{3t} - 0,0829 \cdot \chi_{8t} \quad (3.14)$$

Розглянемо детально кожне рівняння моделі (3.8) –(3.14).

Рівняння (3.8) описує кореляційну залежність споживчих витраток домогосподарств від індексу споживчих цін, внутрішніх кредитів приватному сектору, валового національного доходу на особу та внутрішніх валових заощаджень за минулий період. Коефіцієнт множинної детермінації для цього рівняння становить 0,9901, тобто впливом зміни індексу споживчих цін, валового національного доходу на особу, внутрішніх кредитів приватному сектору та внутрішніх валових заощаджень пояснюється 99,01% варіації величини споживчих витраток домогосподарств. Зазначимо, що було побудовано множинну лінійну кореляційно-регресійну модель, яка описує залежність споживчих витраток домогосподарств від величини внутрішніх кредитів приватному сектору, величини індексу споживчих цін та величини доходу на особу. Коефіцієнт множинної детермінації для цієї моделі становив $R^2 = 0,903$, тобто рівняння (3.8) моделі (3.8) –(3.15) на 8,71% більше пояснює варіацію значень споживчих витраток домогосподарств.

Коефіцієнти регресії рівняння (3.8) можна інтерпретувати таким чином:

– зростання величини індексу споживчих цін на один відсоток зумовить зниження значення споживчих витраток домогосподарств на 69,7203 млн. дол. США;

– зростання величини внутрішніх кредитів приватному сектору на один відсоток від ВВП збільшить значення споживчих витрат домогосподарств на 182,8504 млн. дол. США;

– зростання величини валового національного доходу на особу на один долар США збільшить значення споживчих витрат домогосподарств на 31,0293 млн. дол. США;

– збільшення значення величини внутрішніх валових заощаджень на один мільйон доларів США зменшить значення споживчих витрат домогосподарств на 0,5098 млн. дол. США.

Рівняння (3.8) моделі було перевірене на адекватність за допомогою експрес-діагностики Фішера. Сформульовано таку нульову гіпотезу: всі коефіцієнти множинної регресії дорівнюють нулю. Альтернативна гіпотеза: принаймні один з коефіцієнтів множинної регресії відмінний від нуля. При заданому рівні значущості $\alpha = 0,01$ та при кількості ступенів вільності $\nu_1 = 4$ і $\nu_2 = 14$ критичне значення критерію Фішера становить $F^{kp} = 5,035$, а емпіричне значення критерію $F^{em} = 351,64$. Оскільки, $F^{em} > F^{kp}$, модель є адекватною з ймовірністю 99%.

Рівняння (3.9) описує кореляційну залежність індексу споживчих цін від індексу промислових цін та світових цін на нафту. Коефіцієнт детермінації рівняння (3.9) становить 0,985, тобто факторні ознаки пояснюють 98,5% варіації індексу споживчих цін.

Коефіцієнти регресії рівняння (3.9) проінтерпретовано так:

– зростання величини індексу промислових цін на один відсоток збільшує величину індексу споживчих цін майже 0,95%;

– зростання світової ціни на один долар за барель зменшить величину індексу споживчих цін в українській економіці на 0,23%, цей факт є досить цікавим для подальших досліджень.

Експрес-діагностика свідчить, що рівняння (3.9) адекватне з ймовірністю 99%, оскільки за критерієм Фішера $F^{em} > F^{kp}$ ($526,5 > 6,226$).

Рівняння (3.10) описує кореляційну залежність величини внутрішніх кредитів приватному сектору від розміру облікової ставки НБУ, зовнішньої заборгованості та валових внутрішніх заощаджень. Коефіцієнт детермінації рівняння (3.10) становить 0,9612, тобто 96,12% варіації вибірки внутрішніх кредитів приватному сектору пояснюється включеними факторними ознаками.

Коефіцієнти регресії можна проінтерпретувати так:

- збільшення величини валових внутрішніх заощаджень на один мільйон доларів США збільшує величину внутрішніх кредитів приватному сектору в середньому на 615 дол. США, невелике абсолютне значення зростання результуючої ознаки пояснюється тим, що показник внутрішніх валових заощаджень охоплює заощадження всієї економіки, тобто на практиці, невелика частка цих заощаджень стимулює видачу кредитів приватному сектору;

- при збільшенні величини облікової ставки НБУ на один відсоток величина внутрішніх кредитів приватному сектору знизиться в середньому на 0,049567 млн. дол. США;

- при збільшенні величини зовнішнього боргу на один мільйон доларів США величина внутрішніх кредитів приватному сектору в середньому зросте на 545 дол. США, ситуація з цією факторною ознакою аналогічна з ситуацією внутрішніх валових заощаджень, тобто зовнішній борг охоплює всі сфери економіки і певна частка його вливається в банківський сектор, роблячи кредити більш доступними.

Експрес-діагностика засвідчила, що рівняння (3.10) адекватне з ймовірністю 99%, оскільки за критерієм Фішера $F^{em} > F^{kp}$ ($123,89 > 5,417$).

У рівнянні (3.11) описано кореляційну залежність валового національного доходу на особу від грошової маси M2, інвестицій та валових національних видатків. Коефіцієнт детермінації рівняння (3.11) становить 0,9688, тобто 96,88% варіації вибірки валового національного доходу на особу пояснюється включеними факторними ознаками.

Інтерпретація коефіцієнтів регресії рівняння (3.11):

– при збільшенні величини грошової маси M_2 на один відсоток ВВП середнє значення величини валового національного доходу на особу зростає на 12,29 дол. США, тобто збільшення наявних грошей в економіці запускає механізми, що активізують економічну діяльність елементів системи, тим самим збільшуючи значення ендогенної змінної;

– зростання величини інвестицій на один відсоток ВВП зменшує величину валового національного доходу на особу в середньому на 25,54 дол. США, через що ми можемо стверджувати, що частина інвестицій в економіку України здійснюється за рахунок валового національного доходу;

– зростання величини валових національних витрат на один мільйон доларів США збільшує середнє значення валового національного доходу на особу майже на 0,02 дол. США.

Експрес-діагностика свідчить, що рівняння (3.11) адекватне з ймовірністю 99%, оскільки за критерієм Фішера $F^{em} > F^{sp}$ ($155,42 > 5,417$).

Рівняння (3.12) дає можливість визначати вплив внутрішніх кредитів приватному сектору і внутрішніх валових заощаджень на величину грошової маси M_2 . Коефіцієнт детермінації рівняння (3.12) становить 0,8157, тобто 81,57% варіації вибірки грошової маси M_2 пояснюється величинами внутрішніх кредитів приватному сектору та внутрішніми валовими заощадженнями.

Коефіцієнти регресії рівняння (3.12) можна проінтерпретувати так:

– збільшення величини внутрішніх кредитів приватному сектору на один відсоток ВВП збільшить величину грошової маси M_2 в середньому на 0,3064 млн. дол. США, це збільшення буде пов'язане з ефектом мультиплікатора банківської сфери;

– збільшення величини внутрішніх валових заощаджень на один мільйон доларів США збільшить величину грошової маси M_2 на 990 дол. США, це збільшення грошової маси також буде пов'язане з ефектом

мультиплікатора банківського сектора, оскільки частина заощаджень піде на депозитні рахунки.

Експрес-діагностика свідчить, що рівняння (3.12) адекватне з ймовірністю 99%, оскільки за критерієм Фішера $F^{em} > F^{kp}$ ($35,41 > 6,226$).

Рівнянням (3.13) описують кореляційну залежність величини внутрішніх валових заощаджень від індексу споживчих цін, валового національного доходу на особу та обмінного курсу (грн./дол. США). Коефіцієнт детермінації рівняння (3.13) становить 0,8455, тобто 84,55% варіації вибірки внутрішніх валових заощаджень пояснюється факторними ознаками.

Коефіцієнти регресії рівняння (3.13) можна інтерпретувати таким чином:

- при зростанні величини індексу споживчих цін на один відсоток величина внутрішніх валових заощаджень в середньому зменшиться на 466,1295 млн. дол. США, тобто ми спостерігаємо, що індекс споживчих цін має негативний вплив не тільки на споживчі видатки домогосподарств;

- зростання величини валового національного доходу на один долар США на особу збільшить величину внутрішніх національних заощаджень у середньому на 24,9965 млн. дол. США;

- зростання величини обмінного курсу гривні до долара США на одну умовну гривню за долар збільшує величину внутрішніх валових заощаджень на 5966,7959 млн. дол. США, тобто нижчий курс гривні порівняно з долларом США, робить українські товари і послуги більш конкурентними на світовому ринку, завдяки чому зростає середнє значення внутрішніх валових заощаджень.

Експрес-діагностика свідчить, що рівняння (3.13) адекватне з ймовірністю 99%, оскільки за критерієм Фішера $F^{em} > F^{kp}$ ($27,3621 > 4,893$).

Рівняння (3.14) описує кореляційну залежність інвестицій від індексу споживчих цін, внутрішніх валових заощаджень, облікової ставки НБУ та рівня торгівлі. Коефіцієнт множинної детермінації для рівняння (3.14) становить 0,8326, тобто під впливом зміни індексу споживчих цін,

внутрішніх валових заощаджень, облікової ставки НБУ та рівня торгівлі пояснюється 83,26% варіації величини інвестицій.

Коефіцієнти регресії рівняння (3.14) можна проінтерпретувати так:

– при зростанні індексу споживчих цін на один відсоток зменшаться інвестиції в середньому на 0,0733% ВВП, тобто ми бачимо, що зростання інфляції має негативний вплив в усіх сферах економіки;

– зростання величини внутрішніх валових заощаджень на один мільйон доларів США збільшить середнє значення інвестицій на 0,000503 % ВВП;

– збільшення облікової ставки НБУ на один відсоток знижує інвестиції в середньому на 0,0218 % ВВП, тобто політика «дешевих грошей» сприяє зростанню інвестицій;

– збільшення рівня торгівлі на один відсоток ВВП знижує обсяги інвестицій в середньому на 0,0829 % ВВП. Отже, більша відкритість економіки України сприяє витіканню капіталу за межі нашої економічної системи.

Експрес-діагностика свідчить, що рівняння (3.14) адекватне з ймовірністю 99%, оскільки за критерієм Фішера $F^{em} > F^{kp}$ ($17,41 > 5,035$).

Прикладне застосування даної моделі полягає у прогнозуванні фінансів домогосподарств, а саме значень споживчих видатків та заощаджень домогосподарств у короткостроковому періоді. Модель також можна використовувати для дослідження впливу фіскальної політики уряду чи монетарної політики Національного банку України на фінансову поведінку домогосподарств.

Економетрична модель дає змогу краще зрозуміти та дослідити вплив макропоказників на сукупну фінансову поведінку домогосподарств в Україні. Адекватність макромоделі можна за допомогою залучення додаткових факторів впливу і використання не щорічних даних, а щоквартальних, що в свою чергу значно збільшить обсяг вибірки і позитивно вплине на точність оцінок параметрів моделі.

3.2 Підвищення добробуту населення України як основного індикатора розвитку фінансів домогосподарств

Добробут населення – один із ключових факторів сталого розвитку економіки будь-якої держави. Саме тому забезпечення добробуту для більшості держав є одним із цільових пріоритетів у довгостроковій перспективі.

Відповідно до річного звіту Міжнародної комісії з вимірювання економічного та соціального прогресу (International Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress) добробут визначається як комплексний показник, який включає: матеріальні життєво-необхідні стандарти (дохід, споживання та багатство); здоров'я; освіту; особисті інтереси та види діяльності, включаючи працю; право політичного голосу та управління; соціальні зв'язки та взаємовідносини; навколишнє середовище (сьогоднішній стан та майбутній); безпеку (як в економічному сенсі, так і фізичному) [96]. Отже, поняття «добробут» складається з двох складових – економічної та соціальної.

Оскільки, на думку видатного англійського економіста Артура Пігу, величину соціального добробуту неможливо виразити кількісною мірою, то він вводить поняття економічного добробуту [61], який враховує виключно економічні фактори задоволення потреб населення, що, на думку Пігу, свідчить про його добробут. Як міру для оцінювання величини економічного добробуту населення будь-якої країни А. Пігу запропонував використати ВВП на душу населення, оскільки його можна оцінити у грошовому еквіваленті.

У таблиці 3.2 представлена динаміка валового внутрішнього продукту на душу населення в Україні.

Однак використання даного показника як міри економічного добробуту має значні недоліки, на що вказують багато дослідників. ВВП не враховує

ступінь нерівності в доходах населення; не включає зміну якості товарів; вартісну оцінку дозвілля; обсяг продукції, створеної тіньовим сектором економіки; а також деякі позаринкові види діяльності, що здійснюються в межах домогосподарств. Натомість він включає вартість природоохоронних заходів, які виконує держава для поліпшення екологічної ситуації на її території, хоча ця вартість завищує рівень матеріального добробуту населення. ВВП скоріше є показником потужності ринкової економіки, а не рівня достатку населення.

Таблиця 3.2 – Динаміка валового внутрішнього продукту в Україні за 2008-2018рр. [25]

Рік	Номінальний валовий внутрішній продукт на душу населення, грн.			Валовий внутрішній продукт на душу населення, дол. США			Населення, тис. осіб
	сума, грн.	абсолютна зміна за рік, грн.	темپ приросту за рік, %	сума, дол. США.	абсолютна зміна за рік, дол. США	темп приросту за рік, %	
2008	20494,9	4998,4	32,3	3891,0	822,4	26,8	46258,2
2009	19832,3	-662,5	-3,2	2545,5	-1345,6	-34,6	46053,3
2010	23600,4	3768,1	19,0	2974,0	428,5	16,8	45870,7
2011	28813,9	5213,4	22,1	3570,8	596,8	20,1	45693,3
2012	30912,5	2098,6	7,3	3856,8	286,1	8,0	45576,7
2013	31988,7	1076,2	3,5	4030,3	173,5	4,5	45482,7
2014	35834,0	3845,3	12,0	3014,6	-1015,7	-25,2	43721,8
2015	46210,2	10376,1	29,0	2115,4	-899,2	-29,8	42836,0
2016	55853,5	9643,3	20,9	2185,9	70,5	3,3	42668,0
2017	70224,3	14370,8	25,7	2640,3	454,4	20,8	42477,0
2018	84192,0	13967,7	19,9	2947,9	307,5	11,6	42269,0

За наслідками світової фінансової кризи 2008р. в Україні спостерігалось зниження ВВП на душу населення як у гривнях, так і в перерахунку на долари США. За 2014-2015рр. маємо спадну динаміку рівня ВВП на душу населення тільки в доларовому еквіваленті. Тільки у 2016р. відбувся приріст цього показника на 3,3%. Це означає, що реальний ВВП на душу населення в Україні припинив скорочуватися, незважаючи на ускладнення соціально-економічних умов життя населення.

Стандартним показником, за яким може порівнюватися рівень життя громадян різних країн та регіонів, є Індекс людського розвитку (ІЛР) – інтегральний показник для дослідження розвитку людського потенціалу

країн, який щорічно публікується Програмою розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН). Основу Індексу складають середня очікувана тривалість життя в країні, рівень освіченості дорослого населення та коефіцієнт тих, хто отримує освіту у початкових, середніх та вищих навчальних закладах, а також валовий внутрішній продукт країни [21].

В оновленому рейтингу Організації Об'єднаних Націй за 2017 рік щодо індексу людського розвитку Україна посіла 88 місце зі 189 країн. Відповідно індекс людського розвитку (або індекс гуманітарного розвитку) України склав 0,751, що є нижчим за середнє значення для країн у групі з високим Індексом людського розвитку, який становить 0,757, та нижчим за середнє значення для країн Європи та Центральної Азії, що складає 0,771.

Проте такий показник все ж дозволив нашій країні потрапити у вищу категорію людського розвитку. У 2016 році Україна посідала 84 місце з індексом людського розвитку 0,743. Перші три місця рейтингу займають Норвегія, Швейцарія та Австралія, індекс яких 0.953, 0.944 та 0.939 відповідно (табл. 3.3). Серед пострадянських країн найкращі показники мають Естонія 30 місце (0,871), Литва – 35 місце (0,858) та Латвія – 41 місце (0,847).

Останні три місця зайняли Південний Судан (0,388), Центральноафриканська Республіка (0,367) та Нігер (0,354).

Таблиця 3.3 – ТОП-20 країн за рівнем людського розвитку [94]

Рейтинг	Країна	ІЛР	Валовий національний дохід на душу населення, (ПКС \$)
1	2	3	4
1	Норвегія	0,953	68,012
2	Швейцарія	0,944	57,625
3	Австралія	0,939	43,560
4	Ірландія	0,938	53,574

Продовження таблиці 3.3

5	Німеччина	0,936	46,136
6	Ісландія	0,935	45,810
7	Гонконг	0,933	58,420
8	Швеція	0,933	47,766
9	Сінгапур	0,932	82,503

10	Нідерланди	0,931	47,900
11	Данія	0,929	47,918
12	Канада	0,926	43,433
13	США	0,924	54,941
14	Великобританія	0,922	39,116
...	...	...	...
88	Україна	0,751	8,130
...	...	...	...

Джерело: розроблено автором за даними [94]

Разом з тим, якщо розглядати рейтинг України за показником валового національного доходу на душу населення, який є складовою ІЛР, то наша країна за 2017 рік зайняла лише 111 місце із 188 країн. Україну за цим показником випередили навіть такі країни як Парагвай, Домініканська республіка, Фіджі, Йорданія [94]. Відповідно до всесвітньої Доповіді ПРООН в Україні налічується 1,7 млн. внутрішньо переміщених осіб, 2,8 млн. людей з обмеженими можливостями, близько 60% живуть за межею бідності, що визначається як фактичний прожитковий мінімум. Несприятливі умови, в які вони потрапляють, мають багато вимірів. Доповідь показує, що певні групи стикаються з несприятливими умовами, що часто підсилюють одна одну, поглиблюючи незахищеність, розрив між поколіннями і ускладнюючи завдання дорівнятися до тих, хто має вищий рівень життя [21].

Сьогодні першочерговим завданням соціально-економічного розвитку України є забезпечення добробуту населення на європейському рівні. Підвищення добробуту населення України також проголошується важливим політичним пріоритетом держави [89].

На жаль, на сьогодні, рівень життя населення в нашій країні знаходиться на невисокому рівні. Держава виконує свої головні функції стосовно забезпечення добробуту, захисту та підтримки громадян, а також створення умов щодо реалізації права людини на гідне життя [95].

Більш того, в умовах транзитивної економіки, державне регулювання соціальних складових життя людей в Україні є обов'язковою умовою економічного зростання, прогресу в цілому та основних факторів суспільного розвитку.

Рівень добробуту країни є основою для прийняття певних державних рішень в соціально-економічній сфері. На сьогодні, 60 % українців перебувають за межею бідності. Якщо 2007 року один українець в середньому витрачав 6 тисяч доларів на рік, то в 2016 році – лише 1250 тисяч доларів. Експерти прогнозують, що негативна тенденція збережеться і надалі [84], якщо не використовувати наявний потенціал в країні. ☐

На сучасному етапі основною проблемою в Україні є і залишається проблема подолання бідності. Не дивлячись на розвиток зовнішньоекономічної діяльності, європейську інтеграцію, рівень доходів населення залишається нижчим за середньоєвропейській рівень добробуту [46]. Тому необхідні позитивні зрушення у розвитку національної економіки та пошук ефективних методів підвищення рівня та якості життя населення.

Європейські країни дійшли до висновку, що підвищення мінімальної заробітної плати є найдієвішим методом боротьби з бідністю та має забезпечувати потреби працівників та їхніх сімей, що відображено у ратифікованій Україною Конвенції МОП № 131 та Європейській соціальній хартії. В Україні нормативно-правовими документами, які унормовують розмір та визначають основні положення виплати заробітної плати є Кодекс законів про працю та Закон України «Про оплату праці». У законодавстві визначено, що заробітна плата – це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку за трудовим договором роботодавець виплачує працівникові за виконану ним роботу [66]. Заробітна плата є одним із основних джерел доходів населення і тому впливає на рівень життя українців.

Середньомісячна номінальна заробітна плата в 2014 р. досягла значення 3480 грн., що становило тільки 84,6 % від рівня 1990 р. Порівнювати цей здобуток з розвиненими країнами немає сенсу, оскільки в 2014 р. середньомісячна номінальна заробітна плата пересічного українця не перевищувала 293 дол. США [70]. В Україні понад 80,0% бідних презентували домогосподарства, в яких був хоча б один працюючий [70].

Доречно зазначити, що в країнах ЄС ризик бідності для працюючих не перевищує 6,0 %.

Український уряд зробив перший крок на шляху реформування оплати праці, встановивши на законодавчому рівні мінімальну заробітну плату на оновленому прожитковому мінімумі (рис. 3.1).

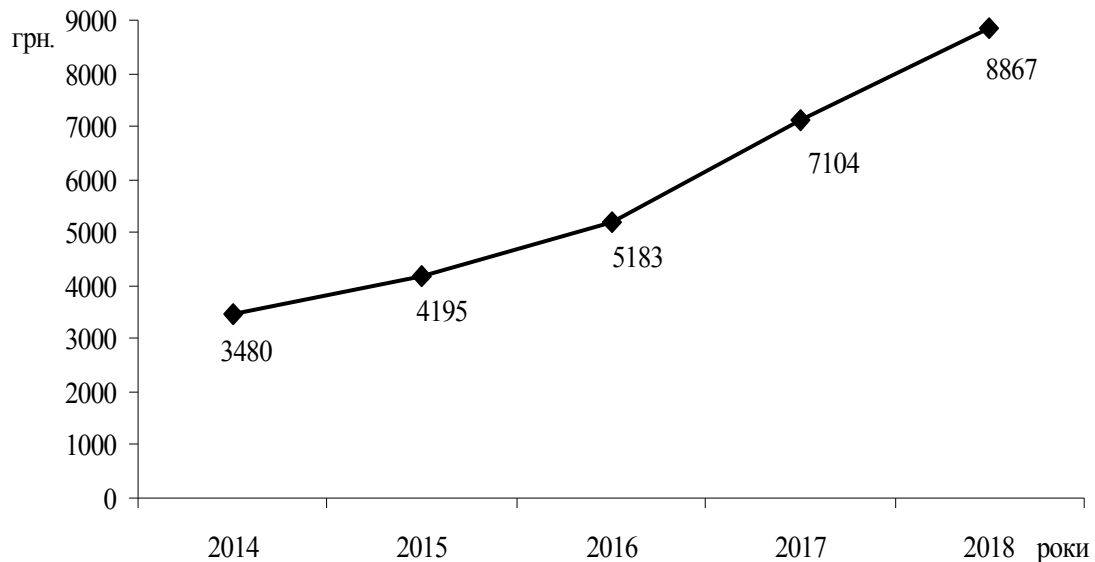

Рисунок 3.1 – Динаміка середньомісячної заробітної плати в Україні у 2014-2018рр.

Джерело: побудовано автором за [70]

Згідно з інформацією рис. 3.1, з кожним роком номінальна заробітна плата зростає, особливо прискорилося зростання номінальних доходів населення у 2017р. Це відбулося, насамперед, за рахунок зміни соціальних стандартів: прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати, які визначаються Законом України «Про Державний бюджет України на відповідний рік».

Як зазначають експерти, кожному третьому мешканцю України заробітної плати не вистачає для придбання необхідних життєвих потреб, а кожний другий працездатний мешканець України працює на умовах вторинної, третинної зайнятості, одержуючи доходи в тіньовому секторі економіки, які не оподатковуються [62, с. 173].

Незважаючи на зростання номінальної заробітної плати її рівень в Україні є дуже низьким порівняно з розвиненими країнами, що сприяє збільшенню міграційних процесів. Економічно активне населення виїжджає за кордон у пошуках більш прийнятних умов та рівня оплати праці, що позначається на розвитку людського потенціалу, призводить до його подальшого знецінювання.

Непомірно високе перевищення співвідношення соціальних трансфертів і заробітної плати відносно раціонального, підтвердженого практикою розвинених країн, суперечить основній вимозі функціонування соціальної держави в частині нарощування економічної активності населення й консервує утриманські настрої в суспільстві. До того ж витрати на допомогу бідним верствам населення перевантажують зведений бюджет країни пасивними витратами і не дають можливості вкладати ресурси в реальний розвиток через розширення арени праці й підвищення продуктивності, формуючи її робочі місця. Водночас політика підтримки маргінальних верств населення утримує їх у площині пасивності й не дозволяє не тільки реалізувати, а й розвинути власний потенціал.

Також слід підкреслити, що нарощування частки трансфертів засвідчує не про посилення соціальності, а, навпаки, про зростання прошарку тих, хто ще або вже неспроможний до самозабезпечення. За офіційними даними, в 1992 р. обсяг послуг щодо соціального захисту населення та соціального забезпечення становив у структурі видатків зведеного бюджету 18,7 %, а в 2014 р. на 7,7 в. п. більше [70]. Міністерство фінансів України на своєму сайті констатує про дію в країні майже 290 видів соціальних допомог та пільг, що говорить про відсутність потенціалу самозабезпечення потреб населенням [25]. Отже, водночас зі спричиненими суто негативними наслідками ускладнюється реалізація курсу на членство в ЄС. Основними споживачами соціальних трансфертів постають пенсіонери, кількість яких станом на початок 2018 р. досягла 11725,4 тис. і перевищила кількість найманих працівників на 1582 тис. осіб. За твердженнями дослідників, понад

90,0 % пенсіонерів в Україні бідні. За роки реформування середньомісячну пенсію довели до 2645,6 грн., що становило 80,8 % від рівня 1990 р. (в дол. США)[65, с. 41].

Купівельну спроможність пересічного пенсіонера ускладнено й тим, що середньомісячний розмір пенсії не відбиває потенцій для задоволення хоча й обмежених, але все ще різнобічних потреб. За даними рис. 3.2, середньомісячний розмір пенсії в 2014 р. не перевищував 40,0 % від середньомісячної заробітної плати. Досягнутий чи то прийнятий в Україні коефіцієнт покриття пенсій набагато нижчий від країн ЄС (Нідерланди, Данія і Швеція), в яких запровадження професійних пенсійних систем дозволило довести цей коефіцієнт до 75,0 % [58, с. 52].

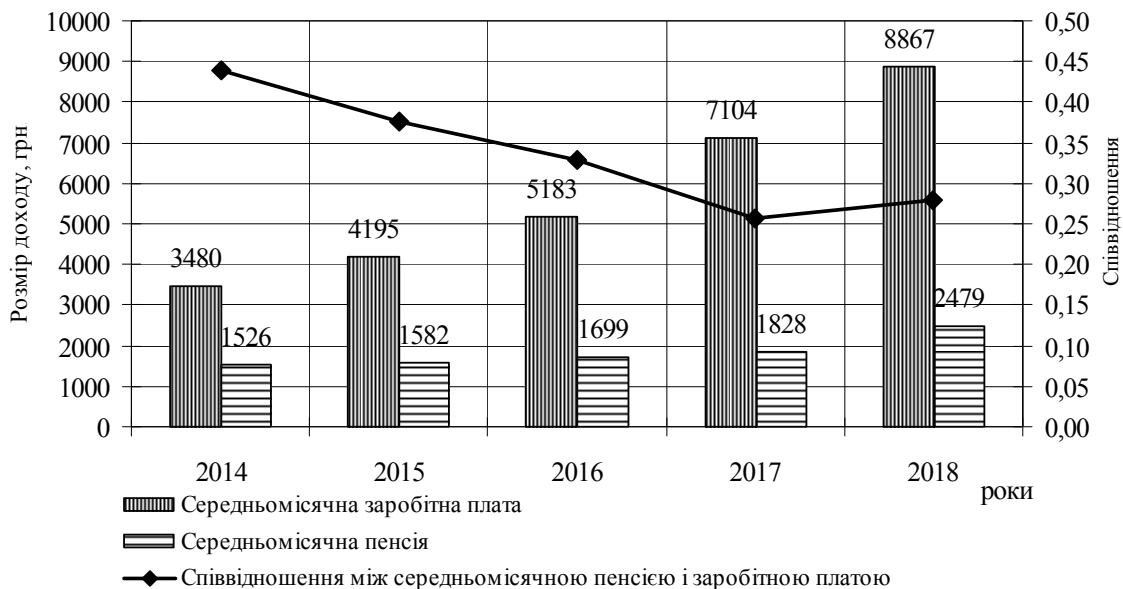

Рисунок 3.2 – Зміни середньомісячних показників пенсії та заробітної плати і співвідношення між ними у 2014-2018рр.

Джерело: Побудовано автором на підставі [70]

Зрештою слід виходити з того, що чинна пенсійна система гарантує надзвичайно малі пенсійні виплати, а система оплати праці не забезпечує об'єктивного зв'язку між трудовими зусиллями та винагородою. Взагалі, якщо взяти до уваги дані рис. 3.2, то не тільки пенсія, а й заробітна плата не

забезпечують достатній дохід для гідного рівня життя всіх верств населення й захищеність на робочому місці.

Незважаючи на поступове реформування державної соціальної політики в цілому – зростання рівня добробуту населення в Україні здійснюється досить повільно. Тому ситуація залишається незадовільною. Хоч і відбувається поступове вирівнювання добробуту населення в Україні, але до європейських стандартів нам ще далеко.

Тому надзвичайно актуальним завданням є проведення реформи оплати праці, як основного джерела доходів населення, разом з реформуванням всієї економіки, перебудови організації заробітної плати з метою забезпечення поетапного підвищення заробітної плати, і створення ефективного мотиваційного механізму, який ґрунтується на поєднанні економічних стимулів і соціальних гарантій. Така ситуація вимагає проведення ефективної політики доходів шляхом:

- ефективної структурної перебудови економіки, реструктуризації, модернізації, підприємств, інноваційного розвитку виробництва;
- збільшення обсягів виробництва продукції через запровадження новітньої техніки і технології та підвищення продуктивності праці;
- підняття ролі оплати на якісно новий рівень шляхом переходу від дешевої робочої сили до гідної праці;
- встановлення розміру мінімальної заробітної плати на рівні реального прожиткового мінімуму;
- підвищення рівня оплати праці в бюджетній сфері шляхом заміни застарілої тарифної сітки сучасною системою стандартів оплати праці;
- запровадження прогресивної системи оподаткування доходів громадян, яка сприяла б формуванню середнього класу населення та поклала б більший суспільний обов'язок на багатші верстви населення;
- введення системи контролю витрат і доходів з метою детінізації масштабних незареєстрованих доходів;

- забезпечення своєчасної виплати заробітної плати та недопущення виникнення заборгованості з неї;
- зниження навантаження на фонд оплати праці підприємств та спрямування цих коштів на підвищення заробітної плати;
- застосування дієвого механізму індексації заробітної плати як захисту працюючих від інфляції;
- введення системи соціальних ліфтів для інтеграції в суспільне життя тих, хто позбавлений необхідних стартових можливостей (люди з обмеженими можливостями, діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, діти з асоціальних сімей) [47].

Підвищення добробуту в Україні є актуальним завданням держави, особливо зараз, коли темпи зростання уповільнюються. Але виконання цього завдання доки не приносить якісних результатів, що зумовлює необхідність подальшої розробки шляхів стимулювання росту добробуту. Рівень добробуту, як одна з найважливіших характеристик умов життєдіяльності населення, потребує вдосконалення в сучасних умовах. Завдання державної політики щодо підвищення добробуту полягає у вдосконаленні принципів розподілу та перерозподілу доходів у державі, соціальної політики тощо; посиленні контролю за виконанням державних програм сприяння захисту найбільш вразливих верств населення.

Отже, розбудова високорозвиненої соціальної держави в Україні потребує значного вдосконалення та коригування соціально-економічної політики. За цих умов необхідна реалізація виваженої державної соціальної політики, яка повинна забезпечувати соціально-економічне зростання країни та сприяти впровадженню нових методів, норм та державних стандартів рівня і якості життя для всього українського населення.

Висновки за розділом 3

Здійснене економетричне дослідження впливу факторів розвитку фінансів домогосподарств в Україні дає змогу краще зрозуміти та дослідити вплив макропоказників на сукупну фінансову поведінку домогосподарств в Україні. На підставі чого узагальнено основні характерні закономірності розвитку фінансів домогосподарств, які визначалися інфляцією, економічно необґрунтованим підвищенням мінімальної заробітної плати, військовим конфліктом, підвищенням податкового навантаження та рівня соціальних виплат, малоефективним реформуванням у країні на всіх рівнях соціально-економічного розвитку, недовірою до влади та роботодавців, низьким рівнем кваліфікації працівників та небажанням розвиватися й продовжувати навчання.

Проведені дослідження свідчать про низький рівень матеріального добробуту населення. Домогосподарства не здатні забезпечити собі навіть харчування в межах раціональної норми. Особливу увагу слід звернути на розміри соціальних стандартів в Україні, які є заниженими і не відповідають світовим. Встановлення величини прожиткового мінімуму в нашій країні на думку багатьох експертів не є результатом об'єктивних розрахунків, а результатом певного політичного компромісу. Внаслідок цього він встановлюється не на основі середнього фактичного споживання (як в розвинутих країнах), а нав'язується населенню без наукового обґрунтування розміру.

Підвищення добробуту в Україні є актуальним завданням держави, особливо зараз, коли темпи зростання уповільнюються. Але виконання цього завдання доки не приносить якісних результатів, що зумовлює необхідність подальшої розробки шляхів стимулювання росту добробуту. Рівень добробуту, як одна з найважливіших характеристик умов життєдіяльності населення, потребує вдосконалення в сучасних умовах.

Завдання державної політики щодо підвищення добробуту полягає у вдосконаленні принципів розподілу та перерозподілу доходів у державі, соціальної політики тощо; посиленні контролю за виконанням державних програм сприяння захисту найбільш вразливих верств населення.

Отже, розвиток фінансів домогосподарств за сучасних ринкових умов в Україні потребує значного вдосконалення та коригування соціально-економічної політики. Важливим завданням держави є регулювання соціально-трудова відносин на різних рівнях господарювання і створення умов для конструктивного соціального партнерства у сфері оплати праці, забезпечення соціального захисту населення, запобігання масовим трудовим конфліктам та задля більш ефективного розв'язання проблем оплати праці в національній економіці і підвищення темпів економічного зростання України. До того ж для забезпечення керованої динаміки до соціальних вершин за доходами населення слід відійти від сповідуваної в Україні моделі стандартизації соціальних показників, спрямованих на консервацію бідності, і задіяти принципово нові, більш адекватні соціальним імперативам і створеним економічним умовам.

Реалізація вказаних пропозицій дозволить підвищити рівень доходів українців і запобігти реальній надмірній диференціації населення за доходами та зубожінню вітчизняних домогосподарств, а та також підвищить рівень їх фінансової безпеки.

ВИСНОВКИ

Результати дослідження, проведеного в дипломній роботі на тему «Фінанси домогосподарств за сучасних умов розвитку ринкових відносин в Україні», дозволяють зробити наступні висновки.

1. Проведене дослідження теоретичних основ фінансів домогосподарств дає підстави розглядати їх як повноправних учасників фінансових відносин, що істотно впливає на поглиблення ситуації щодо участі вітчизняних домогосподарств в економічних процесах, що є вкрай важливим для сучасних реалій функціонування української економіки.

Фінанси домогосподарств, як наявні фінансові ресурси та сукупність відносин, які виникають з приводу їхнього формування, використання, заощадження та інвестування, виконують надзвичайно важливу роль як у функціонуванні фінансової системи, так і суспільства загалом:

– фінанси домогосподарств забезпечують фінансовими ресурсами безперервність процесу відтворення робочої сили та створення підвалин для інвестиційного розвитку національної економіки;

– фінанси домогосподарств забезпечують стабільність споживання у межах суспільства, а також допомагають зберегти належність домогосподарства до певного суспільного класу при ймовірних випадкових коливаннях його доходів через здійснення господарської, інвестиційної, фінансової чи іншої діяльності;

– заощадження домогосподарств являють собою джерело інвестицій, що є важливим фактором розвитку як реального сектору, так і вітчизняної економіки в цілому;

– економічні відносини домогосподарств та кредиторів з приводу залучення домогосподарствами позикових фінансових ресурсів також відіграють досить важливу роль у розвитку фінансової сфери.

2. Аналіз джерел формування та використання доходів домогосподарств України дозволив виявити тенденції розвитку фінансів за досліджуваний період. Основні з них полягають у тому, що:

– найвагомим джерелом грошових доходів населення була й залишається заробітна плата, питома вага якої в структурі ВВП України у фактичних цінах має тенденцію до зменшення, але реальний наявний дохід населення після тривалого спаду підвищився у 2016 році;

– соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти займають значну частку у структурі доходів населення, яка коливається у межах 37-32% та має тенденцію до зменшення, що свідчить про поступову оптимізацію системи соціальних виплат на шляху реалізації адресної політики соціального захисту населення, адже не завжди соціальні виплати стимулюють населення до економічної активності та зайнятості, а навпаки формулюють психологію утриманців;

– переваги, які надаються ринковими умовами господарювання щодо розширення можливих джерел отримання доходів використовуються не в повному обсязі, зокрема це відноситься до отримання доходів від власності та підприємницької діяльності. Спостерігається тенденція до зменшення частки доходів від власності, яка у загальних доходах залишається надто низькою – 5,6-2,6%, що є свідченням «тінізації» доходів. Прибуток та змішаний дохід характеризуються нестійкою динамікою, але протягом останніх 5 років їх частка у доходах збільшилася з 16,8% до 18,0%, що свідчить про поступове виведення частини малого та середнього бізнесу із «тіньового» обороту.

– структура витрат вітчизняних домогосподарств є досить типовою для постсоціалістичних країн. Проте, позитивною можна вважати тенденцію до зменшення питомої ваги витрат на споживання. Аналіз динаміки структурних зрушень споживчих витрат домогосподарств України за період 2014–2018рр. свідчить про те, що частка витрат на харчування постійно зменшується (з 51,9% у 2014р. до 47,7% у 2018р.);

– зниження реального наявного доходу у 2014-2015рр. внаслідок падіння виробництва, високого рівня інфляції та безробіття суттєво погіршило платоспроможність домогосподарств та знизило їх схильність до заощаджень. Населення було змушене використовувати накопичені заощадження для фінансування витрат.

Відносно зростання реальних доходів домогосподарств у 2017-2018рр. близько 10,0% супроводжувалося зростанням заощаджень та їх інвестицій. Домогосподарства у 2017-2018рр. віддали перевагу банківським депозитам та інвестиціям у цінні папери, що свідчить про загальне покращення довіри населення до фінансових посередників та формування впевненості щодо стабілізації макроекономічної ситуації.

Крім того, збільшення заощаджень населення у фінансових активах свідчить про формування у населення передумов для отримання різних видів фінансових доходів.

3. Незважаючи на зростання номінальних доходів домогосподарств рівень реальних доходів населення України за останні роки суттєво знизився. На різке зменшення реальних доходів українців у 2014–2018 рр. вплинули наступні чинники:

- зростання інфляції;
- падіння реального ВВП (різке зниження якого відбулося у 2014 році, незважаючи на зростання його номінальних показників);
- військові дії на сході країни та зростання чисельності внутрішньо переміщених осіб (станом на 8 жовтня 2018 року їх чисельність становила 1519 238 осіб);
- збільшення податкового навантаження (військовий збір, податок на нерухоме майно, оподаткування пенсій, депозитів, підвищення ставки акцизного податку на алкогольні та тютюнові вироби);
- зростання безробіття;
- скорочення кількості банківських установ та їх банкрутство (із 182 банків залишилося лише 88) тощо.

4. В процесі дослідження взаємозв'язку фінансової поведінки та матеріального добробуту вітчизняних домогосподарств доведено, що відносно необізнаність населення щодо можливостей та особливостей функціонування в нових економічних умовах поглиблюють економічні кризи та політична нестабільність в державі, що в своє чергу, стримує подальші ринкові перетворення. Становлення вітчизняних домогосподарств як повноправних учасників фінансових відносин визначає їх більшу незалежність та самостійність, зокрема щодо забезпечення свого існування та розвитку. Це необхідно враховувати при розробці як соціальних гарантій, так і економічної політики взагалі. Зокрема це повинно стосуватись підтримки малого підприємництва та сімейного бізнесу, розробки законодавчих актів та належного контролю за діяльністю фінансового сектору, проведення просвітницької та роз'яснювальної роботи серед населення щодо можливостей інвестування грошових коштів тощо.

5. Проведення економіко-математичного дослідження стану фінансів домогосподарств дозволило виявити екзогенні та ендогенні фактори їх розвитку на сучасному етапі розвитку ринкових відносин в Україні. Серед них найбільш вагомим екзогенним фактором є інфляція. Ендогенним фактором, що стримує розвиток фінансів вітчизняних домогосподарств є низький рівень доходів та недостатній рівень фінансової грамотності. На наш погляд, держава передусім має спрямовувати свої зусилля на підвищення добробуту населення шляхом збільшення частки оплати праці в структурі доходів та ВВП, відновлення відтворювальної функції заробітної плати, посилення державних гарантій із виплати заробітної плати. Розвиток вітчизняної економіки відбувається в умовах, коли праця і заробітна плата продовжують посідати місце, не адекватне їхній ролі та значенню у функціонуванні економіки ринкового типу. Відтак, у найближчі роки основними першочерговими напрямками державної економічної політики в частині впливу на систему формування доходів населення України повинні стати:

- збільшення питомої ваги доходів від трудової діяльності до рівня економічно розвинених країн з обов'язковим підвищенням продуктивності праці, що зменшуватиме вплив інфляційних процесів на економіку;

- зменшення нарахувань на фонд оплати праці, що в комплексі з іншими заходами державного регулювання (передусім, контрольно-превентивного спрямування) сприятиме поступовому подоланню такого негативного явища як свідоме заниження вітчизняними підприємцями величини фонду оплати праці;

- повна ліквідація заборгованості із виплати заробітної плати у всіх секторах і галузях економіки та недопущення її виникнення у майбутньому;

- унормування оптимальних міжгалузевих і міжпосадових співвідношень в оплаті праці працівників бюджетної сфери на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів.

6. На нашу думку, основними стратегічними напрямками, спрямованими на підвищення добробуту вітчизняних домогосподарств є такі:

- здійснення політики, спрямованої на зростання доходів, зменшення податкового навантаження на домогосподарства та урядових запозичень у приватного сектора;

- стабілізація та зміцнення фінансової системи України;

- відновлення довіри населення до банків та небанківських фінансово-кредитних інституцій шляхом розвитку програм підвищення фінансової грамотності;

- розширення переліку фінансових послуг і продуктів, що надаються приватному інвестору, а також продукування нових інвестиційних інструментів, створення належних умов для диверсифікації вкладень домогосподарств;

- удосконалення чинного законодавства щодо гарантування вкладів фізичних осіб з урахуванням зарубіжного досвіду, а також захист і підтримка конкурентних позицій вітчизняних фінансових установ стосовно аналогічних установ-нерезидентів на українському ринку;

– налагодження співпраці з підприємствами організаціями та органами місцевого самоврядування щодо організованого фінансового консультування громадян та інформування про нові банківські продукти, надання громадянам та потенційним інвесторам неупередженої інформації про основні тенденції та особливості функціонування фінансового ринку.

Реалізація зазначених напрямів сприятиме розвитку фінансів домогосподарств, активізуючи ощадно-інвестиційну поведінку населення. У свою чергу, це може стати додатковим чинником зростання ділової активності, зменшенню безробіття та відновлення економічного зростання.

« ____ » _____ 2020р.

_____

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белозеров С. А. Финансы домашнего хозяйства: институциональный аспект / С. А. Белозеров. – Санкт-Петербург.: Изд-во С.-Петербург. у-та, 2006. – 248 с.
2. Бескоровайна Н. С. Инвестиционная функция финансов домашних хозяйств в региональном воспроизводстве / Н. С. Бескоровайна // Вестник СевКавГТУ. Серия «Экономика». – 2003. – № 3 (11). – С. 32–38.
3. Біттер О. А. Фінанси домогосподарств у умовах фінансової кризи / О. А. Біттер // Економічні науки. Сер. : Облік і фінанси. – 2012. – Вип. 9(1). – С. 68–78.
4. Василик О.Д. Теорія фінансів: Підручник / О.Д. Василик. – Київ: НІОС, 2000. – 416 с.
5. Васюренко Л. В. Динаміка макроекономічних показників оплати праці і добробуту в Україні / Л. В. Васюренко // Вісник Одеського національного університету. Серія : Економіка. – 2018. – Т. 23, Вип. 1. – С. 29–33.
6. Ватаманюк О.З. Значення особистих заощаджень у період ринкового реформування економіки України та деякі загальні проблеми їх вимірювання / О.З. Ватаманюк // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Економіка. – 2016. – Вип. 16.5. – С. 161–167.
7. Ватаманюк М. М. Споживча поведінка домогосподарств в умовах перехідної економіки / М. М. Ватаманюк // Фінанси України. – 2004. – №12. – С. 75–76.
8. Вдовиченко А. М. Фінансовий потенціал населення: нові можливості інноваційного розвитку економіки України: монографія / А. М. Вдовиченко. – Ірпінь: Національний університет ДПС України, 2012. – 225 с.

9. Вітер В. Перспективи подолання бідності та зростання добробуту населення України / В. Вітер // Україна: аспекти праці. – 2014. – № 6. – С. 18–26.
10. Воробйов Ю.М. Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма / Ю.М. Воробйов // Науковий вісник: фінанси, банки, інвестиції. – 2011. – № 4. – С. 6–9.
11. Ворошило В. В. Финансы домохозяйств на современном этапе развития Украины / В. В. Ворошило // Экономика и управление. – 2011. – №6. – С. 7–12.
12. Глухов В. В. Экономическая природа финансов домашних хозяйств / В. В. Глухов // Финансы и кредит. – 2008. – № 21 (309). – С. 35–38.
13. Гордієнко Л.А. Фінанси домогосподарств як елемент фінансової системи / Л.А. Гордієнко // Наукові записки Острозької академії. Сер.: економіка. – Острог: Нац. ун-т «Острозька академія». – 2005. – Вип. 8. – Ч. 1. – С. 57–62.
14. Гордей О. Д. Інвестиційний потенціал фінансових ресурсів домогосподарств України / О. Д. Гордей, А. В. Марченко, Ю.О. Страховська // Держава та регіони. Серія : Економіка та підприємництво. – 2018. – № 3. – С. 171–177.
15. Грішнова О. А. Витрати домогосподарств як першооснова системи формування людського капіталу / О. А. Грішнова // Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія: Економіка. – 2011. – Вип. 18. – С. 280–287.
16. Грошово-кредитна та фінансова статистика: фінансові ринки: [Електронний ресурс]: станом на 01 травня 2019р. / Статистика: [веб-сайт Національного банку України]. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=27843415&cat_id=44578#2. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 20.07.2019р.
17. Гуржий Т. О. Динаміка джерел і структури фінансових ресурсів домогосподарств / Т. О. Гуржий // Інтелект ХХІ. – 2018. – № 4. – С. 58–63.

18. Детюк Є. О. Особливості фінансової поведінки вітчизняних домогосподарств / Є. О. Детюк, Т. П. Гудзь// Актуальні питання розвитку економіки, харчових технологій та товарознавства : тези доповідей ХЛП Міжнародної наукової студентської конференції за підсумками науково-дослідних робіт студентів за 2018 рік (м. Полтава, 26–27 березня 2019 р.) : у 2 ч. – Полтава : ПУЕТ, 2019. – Ч. 1. – 368 с.

19. Джеймисон Ф. Постмодернизм и общество потребления / Ф. Джеймисон // Логос. – 2000. – № 4(25). – С. 63–77.

20. Дмитриева Е. А. Финансы домохозяйств: учебное пособие / Е. А. Дмитриева; Магадан. Ин-т экономики. – Магадан: Кордис, 2007. – 161 с.

21. Доповідь ПРООН. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://www.un.org.ua/ua/informatsiinyi-tsentr/news/4089-dopovid-proonukraina-zainiala-84-e-mistse-sered-188-krain-svitu> – Назва з екрана. – Дата перегляду: 20.09.2019р.

22. Дорош В. Ю. Вимір нерівномірності розподілу доходів домогосподарств з використанням показників σ -конвергенції / В. Ю. Дорош // Економічний форум. – 2016. – № 4. – С. 208–213.

23. Дорош В. Ю. Фінансова поведінка домогосподарств в ринкових умовах господарювання / В. Ю. Дорош, К. С. Чепель // Економічні науки. Серія «Облік і фінанси». – 2012. – Випуск 9 (33). – Ч.1. – С. 24–29.

24. Дучинська Н. І. Дослідження економічної поведінки домашніх господарств як інвесторів ринку / Н. І. Дучинська, О. В. Фіногеева // Економічні інновації. – 2017. – Вип. 64. – С. 88–93.

25. Економіка України [Електронний ресурс]: Фінансовий портал: статистика станом на 01 січня 2019р. [офіційний веб-сайт Міністерства фінансів України]. – Режим доступу: <http://index.minfin.com.ua/index/gdp/>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 31.09.2019р.

26. Єфременко Т. Фінансова поведінка населення України / Т. Єфременко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2016. – №2. – С. 165–175.

27. Заяць В. С. Формування доходів населення України: особливості та тенденції / В. С. Заяць // Демографія та соціальна економіка. – 2015. – № 2. – С. 116–128.

28. Зварич М. С. Фінансова безпека домогосподарства: чинники впливу і загрози / М. С. Зварич // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – 2017. – Вип. 2. – С. 29–33.

29. Здрок В. В. Основи економетричних досліджень: навчальний посібник / В. В. Здрок. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2015. – 358с.

30. Іванов С. В. Фінанси домогосподарств: аналіз у контексті політики забезпечення добробуту населення України / С. В. Іванов // Фінанси України. – 2018. – № 9. – С. 7–24.

31. Індекс людського розвитку: Україна падає, що робити [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/ourperspective/ourperspectivearticles/2018/04/13/-htm>. – Назва з екрана. - Дата перегляду: 31.09.2019р.

32. Інформація щодо рівня життя населення у 2018 році. Додатки: інформаційно-аналітична записка Мінсоцполітики // Федерація професійних спілок України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://expert.fpsu.org.ua/news/392-informatsiya-shchodo-rivnyia-zhittya-naselennya-u-2018-rotsi>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 31.09.2019р.

33. Каламбет С. В. Вплив доходів домогосподарств на економічний розвиток України / С. В. Каламбет, О. В. Золотарьова // Вісник ТНЕУ. – 2014. – № 4. – С. 103–113.

34. Каламбет С. В. Специфічні особливості категорії фінанси домогосподарств / С. В. Каламбет, Д. С. Плохих // Економіка та держава. – 2015. – № 12. – С. 59–61.

35. Карпенко Н. В. Доходи населення як провідний чинник формування та розвитку людського потенціалу / Н. В. Карпенко // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2018. – № 3. – С. 140–150.

36. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / Дж.М. Кейнс . – Москва: Экономика, 1993. – 315 с.

37. Кізима Т. О. Теоретико-методологічні основи фінансів домогосподарств / Т.О. Кізима // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. – 2012. – Вип. 8(1). – С. 194–201.

38. Кізима Т. О. Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та доміанти розвитку / Т. О. Кізима; [вступ. слово С. І. Юрія]. – Київ: Знання, 2010. – 431 с.

39. Кізима Т. О. Фінансова поведінка домогосподарств: сутність, класифікація, чинники впливу / Т. О. Кізима // Світ фінансів. – 2011. – № 4. – С. 19 – 26.

40. Ковтун О. А. Фінансова поведінка домогосподарств: сутність, структура та класифікація / О. А. Ковтун // Бізнес Інформ. – 2013. – № 9. – С. 280–286.

41. Комплексна оцінка бідності в Україні та регіонах [Електронний ресурс]: Моніторинги за 2014-2018рр. [офіційний веб-сайт Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи Національної академії наук України]. – Режим доступу: <http://www.idss.org.ua/public.html#>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 01.10.2019р.

42. Корнівська В. О. Трансформації фінансової поведінки домогосподарств / В. О. Корнівська // Бізнес Інформ. – 2016. – № 11. – С. 292–300.

43. Коцюрубенко Г. М. Фінансові ресурси домогосподарств України: формування, розподіл та використання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук: спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / Г. М. Коцюрубенко. – Одеса: Одес. нац. економ. ун-т, 2014. – 22 с.

44. Кравченко В. В. Основные направления инвестиционной деятельности домохозяйств в национальной экономике / В. В. Кравченко, Т. С. Чунихина // Економічний простір. – № 16. – 2008. – С. 27–32.

45. Кудінова А. В. Відносини споживання в парадигмі глобальної політичної економії: дис. д. е. н.: спец. 08.00.01 «Економічна теорія та історія економічної думки» / А. В. Кудінова; ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана». – Київ, 2016. – 38 с.

46. Куйбіда М. Державне регулювання соціально-економічного розвитку регіонів / М. Куйбіда, К. Черніцина // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lvivacademy.com/visnik5/fail/+Kujbida.pdf>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 02.09.2019р.

47. Либанова Э. Центростремительное содержание политики доходов. Август. 2017. № 30–31. [Электронный ресурс]. – Режим доступу: URL:https://zn.ua/internal/centrostremitelnoe-soderzhanie-politiki-dohodov-257611_.html. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 02.09.2019р.

48. Лиса О. В. Аналіз фінансової безпеки вітчизняних домогосподарств в сучасних умовах / О. В. Лиса, О. О. Кухарева // Вісник Одеського національного університету. Серія : Економіка. – 2016. – Т. 21, Вип. 5. – С. 166–171.

49. Ломачинська І. А. Оптимізація фінансової поведінки домогосподарств у трансформаційній економіці України / І. А. Ломачинська // Економічний простір. – 2011. – № 49. – С. 141 – 149.

50. Лондар С. Л. Фінанси: навч. посібн. / С. Л. Лондар, О. В. Терещенко. – Вінниця: Нова Книга, 2009. – 384 с.

51. Максименко А. О. Особливості споживчої поведінки в сучасному домогосподарстві: соціологічний вимір: автореф. дис. к. е. н.: спец. 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / А.О. Максименко. – Львів, 2012. – 20 с.

52. Максименко А. Споживча поведінка: концептуалізація поняття та чинники, що її детермінують / А. Максименко // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики: зб. наук. пр.; Київ. нац. ун-т ім.

Т. Шевченка; ред-кол.: О. Л. Скідін (гол. ред.) [та ін.]. – Запоріжжя: КПУ, 2010. – Вип. 44. – С. 140–146.

53. Мельник А. Сектор домогосподарств у сучасній економічній системі: теоретичні та емпіричні аспекти / А. Мельник, Н. Цілик // Вісник Тернопільського національного економічного університету: журнал. – 2008. – № 3. – С. 7-21.

54. Мочерний С.В. Економічна енциклопедія: в 3 т. / С. В. Мочерний. – Київ : Академія, 2000. – Т. 1. – 864 с.

55. Мочерний С. В. Сутність фінансів у контексті економічних відносин / С. В. Мочерний, Я. С. Ларіна, О. Я. Плахотнюк // Фінанси України. – 2005. С.В № 3. – С.16–22.

56. Нагайчук Н. Г. Уточнення змісту поняття «фінанси домогосподарств» у розрізі навчальної дисципліни «фінанси» / Н.Г. Нагайчук // Фінансовий простір. – 2014. – № 2. – С. 100–105.

57. Наумова М. А. Диференціація доходів населення України: тенденції і фактори / М. А. Наумова // Науковий погляд: економіка та управління. – 2018. – № 2. – С. 130–142.

58. Норд, Г. Л. Порівняльний аналіз функціонування багаторівневих систем пенсійного забезпечення в країнах ЄС та можливості їх запровадження в Україні / Г. Л. Норд, К. П. Черенок // Наук. праці. Економіка. Вид. ЧДУ ім. П. Могили. – 2010. – Т. 126. – Вип. 113. – С.47–53.

59. Опарін В.М. Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти): монографія /В. М. Опарін. – Київ: КНЕУ, 2005. – 240 с.

60. Педченко Н. С. Доходи домогосподарств як джерела формування їх фінансового потенціалу / Н. С. Педченко, В. В. Грищенко // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія : Економічні науки. – 2018. – № 1. – С. 107–114.

61. Пигу А. Экономическая теория благосостояния / А. Пигу ; пер. с англ. – Москва : Прогресс, 1985. – Т. 1. – 249 с.

62. Пиц В. І. Реалії розвитку ринкових відносин у сфері оплати праці в Україні / В. І. Пиц // Зб. наук.-техн. пр. – Вип. 17.5 / Нац. лісотехнічний ун-т України ; відп. ред. Д. Л. Дудюк. – Львів : НЛТУУ, 2007. – С. 171-175.

63. Показники діяльності небанківських фінансово-кредитних установ в Україні [Електронний ресурс]: станом на 01 січня 2019р. / Огляд ринків: [веб-сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг]. – Режим доступу: <https://nfp.gov.ua/content/oglyad-rinkiv.html>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 02.09.2019р.

64. Приймак В. І. Вплив тіньової економіки на добробут населення України / В. І. Приймак, О. Р. Голубник, Є. М. Борщук // Економіка та держава. – 2017. – № 9. – С. 4–7.

65. Притула Х. М. Рівень диференціації умов життя та доходів населення як один з індикаторів сталого розвитку країни / Х. М. Притула, О. І. Пастернак, Н. В. Винар // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – 2018. – Вип. 4. – С. 39–44.

66. Про оплату праці [Електронний ресурс]: Закон України від 24.03.1995 № 108/95ВР (Редакція станом на 01.01.2017), із змінами. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/108/95>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 02.09.2019р.

67. Про Державний бюджет України на 2019 рік : закон України від 23.11.2018 № 2629-VIII. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2629-19>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 02.09.2019р.

68. Рамський А. Ю. Фінанси домогосподарств і їх роль у забезпеченні попиту та пропозиції на ринку інвестицій / А. Ю. Рамський // Бізнес Інформ. – 2013. – № 12. – С. 136–144.

69. Резник Г. А. Мотивы формирования сбережений в реформируемом обществе / Г. А. Резник, С. Г. Спирина // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://reznik_spirina.pdf. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 02.09.2019р.

70. Річні національні рахунки доходів, витрат та заощаджень домогосподарств України [Електронний ресурс]: Економічна статистика: станом на 01 січня 2019р. / Статистична інформація: [веб-сайт Державної служби статистики України]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 03.09.2019р.

71. Рудницька О. В. Економічна природа та роль фінансів домогосподарств у фінансовій системі країни / О. В. Рудницька // Економічний вісник університету. – 2013. – Вип. 20(1). – С. 173–178.

72. Сабанти Б. М. О финансах домашних хозяйств: Сб. науч. трудов. Вып. 2. / Под ред. проф. Б. М. Сабанти. – Санкт-Петербург: Изд-во СПбГУЭФ, 2002. – С. 176–186.

73. Савлук М. І. Макроекономічні цілі та наслідки формування заощаджень населення / М. І. Савлук // Доходи та заощадження в перехідній економіці України. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – С. 208–221.

74. Свірський В. С. Фінансовий потенціал: теоретико-концептуальні засади / В. С. Свірський // Світ фінансів. – 2012. – Вип. 4(13). – С. 43–51.

75. Скриньковський Р. М. Формування доходів домогосподарств та їх вплив на рівень життя населення / Р. М. Скриньковський, С. Р. Леськів // Агросвіт. – 2015. – № 1. – С. 25–29.

76. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй / А. Сміт; [пер. з англ. О. Васильєва]. – Київ: Port–Royal, 2001. – 594 с.

77. Смоквіна Г. А. Стан та заходи щодо поліпшення рівня життя і доходів населення [Електронний ресурс]/ Г. А. Смоквіна // Механізм регулювання економіки. – 2017. – №4. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Ecoroz/2017_4/e114smok.pdf. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 09.10.2019р.

78. Сотнікова Н. П. Тенденції людського розвитку в період становлення в Україні соціально орієнтованої економіки / Н. П. Сотнікова // Формування ринкових відносин в Україні. – 2012. – № 8 (35). – С. 133–137.

79. Статистика особистих фінансів населення країн Євросоюзу [Електронний ресурс]: Статистика країн Євросоюзу: станом на 01 січня 2019р. / Статистична інформація: [веб-сайт Європейської Комісії]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 29.10.2019р.

80. Статистична інформація про діяльність інститутів спільного інвестування в Україні [Електронний ресурс]: станом на 01 січня 2019р. / Фондовий ринок: [веб-сайт Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку]. – Режим доступу: <http://www.nssmc.gov.ua/fund/analytics>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 02.11.2019р.

81. Стребков Д. Основные типы и факторы кредитного поведения населения в современной России / Д. Стребков // Вопросы экономики. – 2004. – № 2. – С. 109–118.

82. Тарасюк М. В. Роль та особливості функціонування фінансів домогосподарств у ринковій економіці / М. В. Тарасюк // Інноваційна економіка. – 2013. – № 9. – С. 11–16.

83. Тарасюк М. В. Функції фінансів домогосподарств у ринковій економіці посткризового періоду / М. В. Тарасюк // Економічний вісник університету. – 2013. – Вип. 21(1). – С. 230–235.

84. Українці – одні із найбідніших в світі: рейтинг добробуту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://24tv.ua/ukrayintsi__odni_iz_naybidnishih_v_sviti_reyting_dobrobutu_n762501. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 02.09.2019р.

85. Фаріон М. М. Диференціація доходів населення України: сучасні реалії / М. М. Фаріон // Наука й економіка. – 2014. – № 3. – С. 255-261.

86. Фінанси: Підручник [С. І. Юрій, В. М. Федосов, Л.М.Алексеєнко та ін.] / За ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова. – Київ: Знання, 2008. – 611 с.

87. Федосов В. М. Актуальне наукове дослідження фінансів домогосподарств / В. М. Федосов // Фінанси України. – 2010. – № 11. – С. 121–124.

88. Хом'як М. С. Особливості фінансів домогосподарств в Україні та їх місце в фінансовому просторі країни / М. С. Хом'як // Причорноморські економічні студії. – 2017. – Вип. 19. – С. 106–109.

89. Цвігун І. А. Економічні передумови добробуту населення України / І. А. Цвігун. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vkhdtusg/2010_99/54.pdf. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 02.09.2019р.

90. Цілі розвитку тисячоліття. ПРООН. URL. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ua.undp.org/content/dam/ukraine/docs/2017%20>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 02.11.2019р.

91. Шаманська О. Фінансова поведінка домогосподарств: сутність, мотиви, види та чинники / О. Шаманська // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2014. – Вип. 2. – С. 104–111.

92. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні. Права людини. Київ. [б. в.], 2018. – С. 11. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ombudsman.gov.ua/files/Dopovidi/Report-2018-1.pdf>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 02.09.2019р.

93. Юрій С. І. Фінанси домогосподарств: теоретичні підходи до трактування сутності / С. І. Юрій, Т. О. Кізима // Фінанси України. – 2008. – № 8. – С. 3 – 10.

94. Human Development Reports. Latest Human Development Index (HDI) Ranking. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL:<http://hdr.undp.org/en/2018-update>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 02.09.2019р.

95. Sardak S. Potential of economy socialization in the context of globalization [Електронний ресурс] / S. Sardak, O. Bilska, A. Simakhova // Economic Annals-XXI, – 2017. – № 164(3-4). – С. 4-8.

96. Stiglitz J. E. Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress [Электронный ресурс] / J. E. Stiglitz, A. Sen, J. P. Fitoussi. –СМЕРСП. –2009. September, 14. – Режим доступа : http://www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/rapport_anglais.pdf. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 02.09.2019р.